

“पञ्जा नरानं रतन”

परियत्तिशिक्षा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०) तृतीय पत्र)

(प.स.पा. को कोविद अन्तिम वर्षको पाठ्य-पुस्तक)

पूर्णाङ्क १००, उत्तीर्णाङ्क ४०

१) बुद्धकालीन ब्राम्हण	- २५ अंक, १२ घण्टा	पेज २
२) थेरगाथा	- २५ अंक, १२ घण्टा	पेज ८२
३) कपिलवस्तु	- २५ अंक, १२ घण्टा	पेज ८९
४) अंगुत्तर निकाय	- २५ अंक, १२ घण्टा	पेज ९८

Dhamma.Digital

संकलन

भिक्षु निग्रोध स्थविर

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

बुद्धकालीन ब्राह्मण

१. पारासरिय ब्राह्मण

परिचय

थेरगाथा अट्ठकथाले ^१ उल्लेख गरे अनुसार पारासरिय ब्राह्मण राजगृहको एक ब्राह्मण कुलमा जन्मी ठूलो भएपछि उनले तीनै बेदहरु पारङ्गत गरेका थिए । पारासर गोत्रका भएकाले यिनको नाम 'पारासरिय' भन्ने रहन गएको हो भनी उपर्युक्त अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ । यिनले धेरै ब्राह्मणहरुलाई वेद-मन्त्र पढाउँदथे । भगवान् बुद्ध राजगृहमा आउनु भएको बेलामा बुद्धको प्रभाव देखेर यिनको मनमा हत् श्रद्धा उत्पन्न भएको थियो । यसै श्रद्धाको कारणले गर्दा यिनी पछि प्रव्रजित भएका हुन् । प्रव्रजित भएको केही समयमै विपश्यनाध्यान अभिवृद्धि गरी यिनले अरहत्-फल साक्षात्कार गरे ।

धेरै समय अघिको एक जन्ममा यिनी व्याधाको रूपमा जन्मेका थिए । त्यसवखत पियदस्सी (-प्रियदर्शी) बुद्ध भगवान् लोकमा उत्पन्न हुनु भएको थियो । एक दिन पियदस्सी बुद्ध, यी व्याधा विचरण गर्ने जङ्गलको एक ठाउँमा, उनलाई संग्रह गर्ने विचारले निरोध समायत्ति ध्यानमा बस्नु भयो । अनि, मृगहरु खोज्दै जङ्गलमा घुमिरहँदा पियदस्सी बुद्धलाई देखेर यिनले वहाँको सम्मानमा पद्मफूलहरुद्वारा एक छाप्रो बनाई सात दिनसम्म सम्मानपूर्वक नमस्कार गरी पूजा गरे । पद्मफूलहरु ओइलाएर जाने हुनाले दिनदिनै नयाँ नयाँ फूलहरुद्वारा उक्त छाप्रो सजाउँदथे । एक सप्ताह वितेपछि निरोध समापति ध्यानबाट उठी शास्ताले भिक्षुसङ्घको सम्भ्रना गर्नु भयो र सम्भ्रने वितिकै असीहजार जति भिक्षुहरु त्यहाँ भेला भएर 'मधुर धर्मोपदेश सुन्नेछौं' भनी देवताहरु पनि त्यहाँ एकत्रित भएका थिए भनी उक्त अट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ । त्यहाँ महासम्मेलन भयो । अनि पियदस्सी बुद्धले अनुमोदन धर्मोपदेश गर्नुहुँदै उक्त व्याधा (पारासरिय) ले देव-मनुष्यसम्पत्ति पाउने तथा हाल बुद्धको पालामा श्रावकबोधी प्राप्त गर्ने भविष्यवाणी प्रकट गर्नुभई वहाँ फर्केर जानुभयो ^१ ।

वर्तमान बुद्धको पालामा भिक्षु भएर अरहत् भइसकेपछि उक्त अतीतका कुराहरु अपदानपालिमा ^२ स्वयंले पनि यसरी वताएका छन् ।

“मिगलुद्दो पुरे आसिं, अरञ्जे^१ कानने अहं ।
पसुतं^२ मिगमेसन्तो, आहिण्डामि अहं तदा ॥”

आफ्नो प्रतिपत्तिको सम्बन्धमा समीक्षा गर्दै थेरगाथापालिमा^३ यस्तो उल्लेख गरेका छन् -
“छफस्सायतने हित्वा, गुत्तद्वारो सुसंवृतो ।

अघमूलं वमित्वान^५, पत्तो म आसवक्खयो ति ॥”

- ० -

उता, थेरगाथा अट्टकथाकै दोश्रो भाग (पृ. १७) मा चाहिं पारासरिय ब्राह्मणलाई पारापरिय ब्राह्मणलाई पारापरिय ब्राह्मण भनी लेखेको छ । त्यस अनुसार उनी श्रावस्तीमा एक ब्राह्मण महाशाल कुलक पुत्र भई जन्मेका थिए । ठूला भएपछि गोत्रको नामले नै उनको नाम 'पारापरिय' रहन गएको हो भन्ने कुरा पनि उही उल्लेख भएको छ ।

थेरगाथापालि^१ र त्यसको अट्टकथा दोश्रो भागमा 'पारापरिय' र मज्झिमनिकाय^२ र थेरगाथाअट्टकथा पहिलो भागमा^३ चाहिं 'पारासरिय' भनी उल्लेख भएको छ । मज्झिमनिकायअट्टकथा इन्द्रिय भावना सूत्रवर्णनामा चाहिं पारासरिय ब्राह्मणको बारेमा कुनै कुरा उल्लेख भएको छ ।

तीनै वेदहरु अध्ययन गरिसकेपछि तथा ब्राह्मण-शिल्पमा पारङ्गत भएपछि एकदिन, जेतवन विहारमा भगवान्ले धर्मोपदेश गरिरहनु भएको वेलामा उनी त्यहाँ गई परिषदको एक छेउमा बसिरहेका थिए । अनि शास्ताले उनको मनोभावलाई बुझ्नु भई “इन्द्रियभावना सूत्र^४” को उपदेश सुनाउनु भएको थियो र सूत्रको उपदेश सुनिसकेपछि उनी प्रव्रजित भएका थिए । त्यस सूत्रको विषयमा चिन्तन गरी जुन कुराहरु उनले व्यक्त गरेका हुन् ती कुराहरु थेरगाथापालि^५ मा उल्लेख भएका छन्^६ । यसरी चिन्तन गर्दै आयतनहरुको विषय-सम्बन्धमा विपश्यनाध्यान बढाई केही समयमै उनले अरहत्-फल प्राप्त गरे । अरहत् भइसकेपछि आफूले जुन ढंगले चिन्तन गरेका थिए त्यस विषयमा प्रकाश पाउँ थेरगाथापालिका^१ वीस गाथाद्वारा वास्तविकता देखाएको छ । ती मध्ये उदाहरणको निमित्त केह? गाथाहरु यहाँ प्रस्तुत गरेको छु -

- १) “समणस्स अहु चिन्ता, पारापरियस्स^२ भिक्खुनो ।
एककस्स निसिन्नस्स, पविवित्तस्स भायिनो^३ ॥
- २) “किमानुपुब्बं परिसो, किं वतं^४ कि समाचार^५ ।
अत्तनो किच्चकारीस्स, न च कञ्चि विहेठये ॥
- ३) “इन्द्रियानि मनुस्सानं, हिताय हिताय च ।
हरक्खितानि अहिताय, रक्खितानि हिताय च ॥
- ४) “इन्द्रियानेव सारक्खं, इन्द्रियानि च गोपयं ।
अत्तनो किच्चकारीस्स, न चकञ्चि विहेठये ॥
- ५) “चक्खुन्द्रियं चे रुपेसु, गच्छन्तं अनिवारयं ।
अनादीनवदस्सावी, सो दुक्खा न हिं मुच्चति^१ ॥ ...”

अर्थ:

१- “एकान्तमा एकलै बसी ध्यान गरिरहेका पारापरिय (पारासरिय) भिक्षुले यस्तो चिन्तन गर्न थाले ।

- २- “अर्कालाई कष्ट नदिने तथा आफ्नो कृत्य सम्पादन गर्नेले सर्वप्रथम व्रत र सदाचार पूरा गर्नुपर्छ ।
- ३- “मनुष्यहरूका इन्द्रियहरू हित र अहितका निमित्त हुन्छन्- इन्द्रियसंयम गरेमा हित हुन्छ र असंयम गरेमा अहित हुन्छ ।
- ४- “अतः अर्कालाई कष्ट नदिने तथा आफ्नो कृत्य सम्पादन गर्नेले- सर्वप्रथम इन्द्रियहरूकै संयम र आरक्षा गर्न सक्नुपर्छ ।
- ५- “रूपको पछि पछि लाग्ने असंयमित चक्षु-इन्द्रियको दुष्परिणामलाई बुझ्न सक्नु पर्छ र त्यसलाई निवारण गर्न नसकेमा उ दुःखबाट मुक्त हुन सक्दैन ।”
यी गाथाहरू इन्द्रिय-निग्रह गर्ने विचार अनुरूप अरहत् हुनुभन्दा अगाडि नै पृथक्जनको अवस्थामा चिन्तन गरेका हुन् भनी थेरगाथा अट्टकथाले^२ उल्लेख गरेको छ ।

यसपछि जुन सत्ताइस (२७) गाथाहरू थेरगाथापालि (पृ. ३६०) मा उल्लेख भएका छन् - तिनीहरू चाहिँ - सास्ता परिनिर्वाण भइसक्नु भएपछि, शास्ताका केही श्रावकहरू परिनिर्वाण भइसकेपछि तथा आफ्नो परिनिर्वाण हुने समय पनि आएपछि पारापरिय (पारासरिय) स्थविरले-आफ्नो मनमा लागेको शासनिक चिन्तन र समीक्षाको रूपमा-बताएका हुने भनी थेरगाथा अट्टकथा, दोश्रो भाग पृष्ठ ७५ ले उल्लेख गरेको छ ।

यसपछि पारापरिय (पारासरिय) स्थविर परिनिर्वाण भएका कुरा पनि थेरगाथापालि पृष्ठ ३६२ मा यसरी उल्लेख भएको छ ।

“इदं वत्वा सालवने, समणोभावितिन्द्रियो ।
ब्राम्हाणो परिनिब्बायी, इसि खीणपुनब्भवोति ॥”

× × ×

माथि लेखिएका कुराहरू र सूत्रमा लेखिएका कुराहरू अध्ययन गर्दा यो भन्न सकिन्छ कि- भगवान् बुद्धले कजङ्गलस्थित सुवेलुवनमा पारासरियको अन्तेवासी उत्तर माणवको कारणमा जुन इन्द्रिय भावना सम्बन्धीका कुराहरू बताउनु भएको छ- ती कुराहरू पारासरिय ब्राम्हणलाई पनि जेतवन विहारमा बताउनु भएको थियो भन्ने निश्चयमा पुग्न सकिन्छ ।

उनी कहाँका हुन् भन्ने बारेमा चाहिँ निर्णय गर्नु गहारो पर्छ ।

किनभने ? - एक ठाउँमा राजगृहका र अर्को ठाउँमा श्रावस्तीका भन्ने कुरा माथि उल्लेख भएका छन् ।

पारासरिय वा पारापरियले चर्चा गरेका इन्द्रियसंयम सम्बन्धी कुराहरूमाथि विचार गर्दा भने पारासरिय वा पारापरिय भन्ने दुइ व्यक्ति होइनन् बल्कि एउटै पुरुषको दुइवटा नामांकरण भएको हो भनी निश्चयपूर्वक भन्न सकिन्छ ।

× × ×

पारासरिय नामहरु

१) पारासरिय ब्राम्हण - यिनी राजगृहवासी ब्राम्हण हुन् । यिनी तीनै वेदहरुमा पारङ्गत थिए । यिनका उत्तर भन्ने माणव शिष्य थिए । जो एकदिन, कजङ्गलस्थित सुवेलुवनमा बसिरहनु भएका बुद्धकहाँ गएका थिए । त्यसबखत यिनको कारणमा भगवान्ले 'इन्द्रियभावना सुत्त' को उपदेश गर्नुभएको थियो । जुन कुरा अगाडि अनुदित भएको छ ।

२) पारासरिय ब्राम्हण - यिनी बोधिसत्व युगमा तक्ष शिलाका एक प्रमुख आचार्य थिए । यिनले एक क्रूरस्वभावको ब्राम्हण शिष्य देखेर उसलाई 'क्रूर काम नगर' भनी अर्ति दिएका थिए ।

शिल्पविद्यया गरिसकेपछि सो ब्राम्हण शिष्य वाराणशीमा फर्केर गई, अरु काम गर्न नसकी धनुष-वाण लिएर व्याधा भई जीविका गर्न थाल्यो । एकदिन, शिकारमा केही नपाए पछि एक अन्धी तथा बुढी आमा बाँदरनीलाई सेवा गरिरहेका दुई दाजु भाई बाँदरहरु सहित बुढी बाँदरनीलाई समेत मारेर घर फर्किरहेको बेलामा उसको घरमा चट्याँगू परी घरका जहान र केटाकेटीहरु समेत जलेर मरे । अनि बाटामा आइरहेको उसलाई त्यो खबर सुनाउनासाथ बोकी ल्याइरहेका तीनवटा मृत बाँदरहरुलाई त्यही फाली वस्त्र-शस्त्र छाडी नाङ्गै घरतिर लाग्यो । घरमा पुग्दा चट्याँगूले ध्वस्त भएको घरको पाखो भत्केर टाउकोमा लागी टाउको फुट्यो । त्यसै समयमा पृथ्वी फाटेर उ डुब्न थाल्यो । त्यसवेला उसले आफ्नो गुरु पारासरिय ब्राम्हणको अर्तिलाई सम्झन थाल्यो ।
जा.अ.क. ।.।। पृ. ५१२: चुल्लनन्दिजातकं, नं. २२२।

(३) पारासरिय ब्राम्हण-यी बोधिसत्व थिए । यिनी ब्राम्हण आचार्य थिए र तक्षशिलामा बस्दथे । यिनकहाँ त्यसताकाका क्षेत्री, ब्राम्हण कुमारहरु आई अध्ययन गर्दथे । वाराणशी राजाका छोरा ब्रम्हदत्त कुमार पनि यिनकहाँ गई वेद तथा शिल्प शास्त्रहरु अध्ययन गरी विदा लिई फर्केर जान लाग्दा यिनको रौद्रस्वभाव देखेर बोधिसत्व आचार्यले उनलाई 'रौद्र काम गरेर पाएको राज्य चाँडै नै बिलाएर जान्छ' भनी अर्ति सुनाएका थिए । फर्केर गइसकेपछि उनले राज्य पाए । उनका, उनी जस्तै रौद्रस्वभावका पिङ्गिय भन्ने पुरोहित ब्राम्हण थिए । उनको सल्लाह अनुसार राजाले त्यसताकाका एक हजार राजाहरुलाई समात्न लगाई उनीहरुका आँखाहरु भिकी बली दिन लगाए । त्यसपछि राजा रुखमुनि बसिरहेको बेलामा, रुखमाथि एक गिद्धले मासू खाइसकेको एक तिखो हाडको टुक्रा खसाल्दा सो हाडले राजाको देब्रेतिरको आँखामा घोचीदियो र उनको आँखा फुट्यो । यसवेला उनले - 'यही कारण देखेर त्यसबखत आचार्य पारासरिय ब्राम्हणले मलाई 'रौद्र काम नगर' भनी भनेका होलान् भनी सम्झे । आ.अ.क. ।।।.पृ. १०९: वेनसाख वा धोनसाख जातकं, नं. ३५३.

(४) पारासरिय वा पारापरिय थेर -यिनी, भिक्षु हुनुभन्दा अघि पारासरिय भन्ने ब्राम्हण थिए । जेतवल विहारमा भगवान्ले देशनागर्नु भएको इन्द्रियभावना सूत्रको उपदेश सुनेर प्रब्रजित भएका थिए । पछि गएर अरहत् पनि भए । यिनलाई पारापरिय थेर पनि भन्दछन् । थेर. गा.अ.क. ।।पृ. १७: पारासरियत्थेरगाथावण्णना, वीसतिनिपातवण्णना ।

× × ×

मूल सूत्र-

१- पारासरिय वादको निराकरण

यस्तो मैले सुने ^१ ।

एक समय भगवान कजङ्गलस्थित ^२ (कजङ्गल नामक निगम) सुवेलुवनमा ^३ (= सुवेणुवनमा) बसिरहनु भएको थियो । अनि पारासरियको अन्तेवासी (=शिष्य) उत्तर माणव जहाँ भगवान् हुनु हुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवान्‌संग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पारासरियको अन्तेवासी उत्तर माणवलाई भगवान्‌ले यस्तो भन्नु भयो-

१. म.नि. III. पृ. ४०४: इन्द्रियभावनासुत्तं, अ.क. IV. पृ. २२२.
२. स्याममा: 'कजङ्गल'; नालन्दा पालिमा: 'गजङ्गल' यो कजङ्गल नियम, मध्य जनपदको पूर्वदिशातिर पर्छ भन्ने कुरा मनो.र.पृ. I. पृ. २६५: एककनिपातवण्णनाबाट प्रष्ट बुझिन्छ । (हेर लेखकको बु.वि.पृ. ९५ को पादटिप्पणीमा ।)
३. स्याममा: 'वेलुवन', सिंहल र रोमनमा: 'मुखेलुवन'; अठ्ठकथामा: 'मुखेलुवन' । पपं.सू. IV. पृ. २२२: इन्द्रियभावनासुत्तवण्णनाले यस्तो नामक रुख जाति हो भनी प्रष्टसँग उल्लेख गरेको छ र यस्ता रुखहरु भएका वनमा भगवान् बसिरहनु भएको थियो भन्ने कुरा पनि उही उल्लेख भएको छ ।

आँखाले रुप नहेर्नु इन्द्रियसंयम हो

“हे उत्तर ! पारासरिय ब्राम्हणले (आफना) शिष्यहरुलाई इन्द्रिय-भावना (इन्द्रिय-संयम) सम्बन्धी उपदेश गर्छन् के ?”

“भो गौतम ! गर्छन्, पारासरिय ब्राम्हण (आफना) शिष्यहरुलाई इन्द्रिय-भावना सम्बन्धी उपदेश गर्छन् ।

“हे उत्तर ! कसरी पारासरिय ब्राम्हण (आफना) शिष्यहरुलाई इन्द्रिय-भावना सम्बन्धी उपदेश गर्छन् त ?

“भो गौतम ! आँखाले रुप नहेर्नु, कानले शब्द नसुन्नु - भो गौतम ! यसरी पारासरिय ब्राम्हण (आफना) शिष्यहरुलाई उपदेश गर्छन् ।”

“उत्तर ! त्यसोभए, पारासरिय ब्राम्हणको कथानुसार अन्धो भावितेन्द्रिय (=इन्द्रियसंयमी) हुन आउँछ, बहिरो भावितेन्द्रिय हुन आउँछ । किनभने ? उत्तर ! अन्धोले आँखाले रुप देख्दैन, बहिरोले कानले शब्द सुन्दैन ।”

यस्तो भन्नुहुँदा, पारासरियको अन्तेवासी उत्तर माणव नाजवाफ भई चुपलागेर, घोस्सेमुन्टो लगाई, शीर निहुयाई, चिन्तित भई, निःशब्द भई बसे । यो देखेर (नगिचमा बसिरहनु भएका) आयुष्मान् आनन्दलाई (भगवान्‌ले) सम्बोधन गर्नुभयो-

“आनन्द ! अर्कै ढंगले पारासरिय ब्राम्हण शिष्यहरुलाई इन्द्रिय-भावना सम्बन्धी उपदेश गर्छन; आनन्द ! अर्कै ढंगले आर्यविनयमा अनुपम इन्द्रिय-भावना हुन्छ ।”

“भगवान् ! यही त्यो समय हो, सुगत ! यही त्यो समय हो जो कि भगवान्‌ले आर्य-विनयको अनुपम इन्द्रिय-भावना सम्बन्धी उपदेश गरियोस् । भगवान्‌सँग सुनेर भिक्षुहरुले धारण गर्नेछन् (पढ्नेछन्) ।”

“आनन्द ! त्यसो भए सुन, राम्ररी मनमा राख भन्नेछु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी आयुष्मान् आनन्दले भगवान्‌लाई प्रत्युत्तर दिनुभयो । अनि भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो

अनुपम इन्द्रिय-भावना

(१) “आनन्द ! कसरी आर्य-विनयमा अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय-संयम) हुन्छ त ? आनन्द ! यहाँ, आँखाले रुप देख्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता (=मनाप) उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता (=अमनाप) उत्पन्न हुन्छ, तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता (=मनापामनाप) उत्पन्न हुन्छ । उ (त्यसलाई) यसरी जान्दछ- ‘मेरो (मनमा) यो प्रसन्नता (=मनाप) उत्पन्न भयो, यो अप्रसन्नता (=अमनाप) उत्पन्न भयो, तथा यो प्रसन्नता र अप्रसन्नता (मनापामनाप) उत्पन्न भयो । त्यो संस्कारिक (=बनाइएको = कृत्रिम) हो, स्थूल (=ओलारिक) हो, हेतुप्रत्ययद्वारा उत्पन्न (=पटिच्च समुप्पन्न) भएको हो । (तिनीहरुमध्ये) जो उपेक्षा ^१ हो-यही नै शान्त छ, प्रणीत (=उत्तम) छ ।’

१. यहाँ उल्लेख भएको ‘उपेक्षा’ लाई विपश्यना-ध्यानमय उपेक्षालाई चरमलक्ष राखी ‘उपेक्षा’ भनिएको हो । विपश्यना-ध्यानमय उपेक्षालाई अरु प्रकारका उपेक्षाहरुभन्दा शान्त र प्रणीत मानिन्छ । यस प्रकारको उपेक्षामा कुनै किसिमको जलन वा डाह हुन्न ।

अतः सो भिक्षुले-चक्षुद्वारमा रुपारम्भण हुँदा जून त्यहाँ इष्टारम्भणको कारणबाट उत्पन्न हुने प्रसन्नता हो; चक्षुद्वारमा रुपारम्भण हुँदा जुन त्यहाँ अनिष्टारम्भणको कारणबाट उत्पन्न हुने अप्रसन्नता हो; अथाव मध्यस्थ अवस्थामा उत्पन्न हुने जुन प्रसन्नता र अप्रसन्नता हो - त्यसबाट आफूलाई रञ्जित हुन वा दूषित हुन वा मोहित हुन नदिई, परिग्रह गरी विपश्यना-मध्यस्थतामा आफूलाई राख्छ । यसै अवस्थालाई यहाँ सूत्रमा ‘उपेक्षा उपस्थित हुन्छ’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. IV पृ. २२२: इन्द्रियभावनासुत्तवण्णना ।

(यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै-आँखा हुने^१ पुरुषले आँखा उघार्छ वा बन्द गर्छ वा उघार्छ । आनन्द ! यस्तैगरी- जसको यति चाँडै, यति तुरुन्तै, यति सरलतापूर्वक उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ -आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा आँखाद्वारा जानिने रुपविषयमा (=चक्षुविञ्जेय्येसु रुपेसु) अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय संयम) भनी भन्दछन ।

(२) “आनन्द ! फेरि यहाँ, कानले शब्द सुन्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ । उ (त्यसलाई) यसरी जान्दछ-‘मेरो (मनमा)

यो प्रसन्नता उत्पन्न भयो, यो अप्रसन्नता उत्पन्न भयो तथा यो प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न भयो । त्यो संस्कारिक हो, स्थूल हो, हेतुप्रत्ययद्वारा उत्पन्न भएको हो । (तिनीहरूमध्ये) जो उपेक्षा हो-यही नै शान्त छ, प्रणीत छ ।' (यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै - कुनै बलवान् पुरुषले सरलतापूर्वक चुट्की बजाउँछ । आनन्द ! त्यसैगरी-जसको यति चाँडै, यति तुरुन्तै, यति सरलतापूर्वक उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ-आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा कानद्वारा जानिने शब्द विषयमा (=स्रोतविञ्जेइय्येसु सद्देसु) अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय-संयम) भनी भन्दछ ।

(३) “आनन्द ! फेरि यहाँ नाकले गन्ध सुँघ्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्नता हुन्छ । उ (त्यसलाई) यसरी जान्दछ- ‘मेरो (मनमा) यो प्रसन्नता उत्पन्न भयो, यो अप्रसन्नता उत्पन्न भयो तथा यो प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न भयो । त्यो संस्कारिक हो, स्थूल हो, हेतुप्रत्ययद्वारा उत्पन्न भएको हो । (तिनीहरूमध्ये) जो उपेक्षा हो-यही नै शान्त छ, प्रणीत छ ।' (यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता विरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै-ढल्केको पद्मपत्रमा परेको पानी खस्छ बस्दैन । आनन्द ! त्यस्तै गरी- जसको यति चाँडै, यति तुरुन्तै, यति सरलतापूर्वक उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ- आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा नाकद्वारा जानिने गन्धविषयमा (=घ्राणविञ्जेइय्येसु गन्धेसु) अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय-संयम) भनी भन्दछ ।

(४) फेरि यहाँ, जिभ्रोले रस चाख्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ । उ (त्यसलाई) यसरी जान्दछ- ‘मेरो (मनमा) यो प्रसन्नता उत्पन्न भयो ...। त्यो संस्कारिक हो, ... । (तिनीहरूमध्ये) जो उपेक्षा हो-यही नै शान्त छ, प्रणीत छ ।' (यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, निरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै - कुनै बलवान् पुरुषले जिभ्रोको टुप्पोमा जम्मा भएको थूकलाई अथवा कफलाई (खेलपिण्ड) निरायासपूर्वक थुक्छ । आनन्द ! त्यस्तैगरी- जसको यति चाँडै, उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ-आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा जिभ्रोद्वारा जानिने रसविषयमा (=जिह्वाविञ्जेइय्येसु रसेसु) अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय-संयम) भनी भन्दछ ।

(५) “फेरि यहाँ, शरीरले छोएको अनुभव गर्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न भयो । त्यो संस्कारिक हो । (तिनीहरूमध्ये) जो उपेक्षा हो - यही नै शान्त छ, प्रणीत छ ।' (यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, ... निरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै - कुनै बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहुलाई पसारछ वा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ । आनन्द ! त्यस्तै गरी-जसको यति चाँडै,.... उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ - आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा शरीरद्वारा जानिने स्पर्शविषयमा (=कायविञ्जेइय्येसु पोढ्वेसु) अनुपम इन्द्रिय-भावना (=इन्द्रिय-संयम) भनी भन्दछ ।

(६) “फेरि यहाँ, मनले मनको विषय जान्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, । उ (त्यसलाई) यसरी जान्दछ- ‘मेरो (मनमा) यो प्रसन्नता उत्पन्न भयो । त्यो संस्कारिक हो । (तिनीहरूमध्ये) जो उपेक्षा हो-यही नै शान्त छ, प्रणीत छ ।” (यस्तो विचार गर्दा) उत्पन्न भएको उसको त्यो प्रसन्नता, निरुद्ध हुन्छ र उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ । आनन्द ! जस्तै - कुनै बलवान् पुरुषले दिनभरी (घाममा) तातिएको फलामे कराईमा (=अयो कटाहे) दुइ वा तीन थोपा पानी खसाल्छ; पानीको थोपा खस्नमा जति ढिलाई हुन्छ, त्यो भन्दा चाँडै नै खसेको त्यो पानीको थोपा सुक्छ । आनन्द ! त्यस्तै गरी- जसको यति चाँडै, उत्पन्न भएको प्रसन्नता, अप्रसन्नता तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता निरुद्ध भई उपेक्षा (चित्त) उपस्थित हुन्छ-आनन्द ! यसैलाई आर्य-विनयमा मनद्वारा जानिने मनको विषयमा (=मनोविञ्जयेसु धम्मेषु) अनुपम इन्द्रिय भावना (=इन्द्रिय-संयम) भनी भन्दछ ।

“आनन्द ! यसरी आर्य-विनयमा अनुपम इन्द्रिय-भावना हुन्छ ।

शैक्ष-प्रतिपद्

“आनन्द ! कसरी शैक्ष-प्रतिपद् हुन्छ ? आनन्द ! यहाँ, आँखाले रूप हेर्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा, अप्रसन्नताद्वारा तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नताद्वारा पीडित हुन्छ (=अट्टीयति), लज्जित हुन्छ (=हरायति), घृणित हुन्छ (=जिगुच्छति) । कानले शब्द सुन्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ ... । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा, पीडित हुन्छ । नाकले गन्ध सुँघ्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा, पीडित हुन्छ, । जिभ्रदोले रस चाख्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, ... । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा पीडित हुन्छ ... । शरीरले छोएको अनुभव गर्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा, पीडित हुन्छ, । मनले मनको विषय जान्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, । उ उत्पन्न भएको त्यस प्रसन्नताद्वारा,..... पीडित हुन्छ, ... । आनन्द ! यसरी शैक्ष-प्रतिपद् हुन्छ ।

आर्य-भावितेन्द्रिय

“आनन्द ! कसरी भावितेन्द्रिय-आर्य (=अरहत्, निक्लेशी) हुन्छ ? आनन्द ! यहाँ, आँखाले रूप हेर्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ तथा प्रसन्नता र अप्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ । (१) यदि उ ‘प्रतिकूलमा ^१’ (=पटिकूल = अरुचिकर, मन नपर्ने अथवा घृणा युक्त विषयमा) ‘अप्रतिकूल-संज्ञी भई’ (=अपटिकूल सञ्जी = रुचिकर, मनपर्ने अथवा घृणारहित-संज्ञी भएर) विहार गर्न चाहन्छ भने, - उ त्यहाँ, ‘अप्रतिकूल संज्ञी भई’ विहार गर्छ (२) यदि उ, ‘अप्रतिकूलमा ^२’ ‘प्रतिकूल-संज्ञी भई’ विहार गर्न चाहन्छ भने, ... उ त्यहाँ ‘प्रतिकूल-संज्ञी भई’ विहार गर्छ ।

१. यहाँ 'प्रतिकूल' भनेको अरुचिकर, अनुकूल नमिलेको अथवा घृणा युक्तलाई भनिएको हो । यसरी विपरीत 'अप्रतिकूल' हो ।

अतः आफूलाई अनुकूल नहुने अथवा घृणा युक्त विषयलाई देखेर यदि त्यसलाई रुचिकरको भावले हेर्न चाहन्छ भने त्यस अरुचिकर विषयमाथि मैत्रीको भावनाले वा धातुमन सिकारको भावनाले अथवा कसिणभावनाद्वारा रुचिकर बनाई बस्छ । द्वेषपूर्ण विषयमाथि पनि अद्वेषभावनाले हेरी बस्छ । त्यसैले सूत्रमा 'प्रतिकूलमा अप्रतिकूल-संज्ञी भई विहार गर्छ' भनी भनिएको हो । पपं.सू. IV पृ. २२: इन्द्रियभावनासुत्तवण्णना ।

२. 'शुभ, सुन्दर तथा मनोरम्भ' आदि विषयहरूलाई पनि 'शुभ, सुन्दर तथा मनोरम्य' भनी ग्रहण नगरी, त्यस्ता मनोरञ्जित गर्नसक्ने विषयमा पनि अशुभ-भावनाद्वारा अथवा अनित्यादि भावनाद्वारा 'प्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्छ, पपं.सू. IV. पृ. २२२: इन्द्रिय-भावनासुत्तवण्णना ।

(३) यदि उ 'प्रतिकूलमा पनि अप्रतिकूलमा पनि' 'अप्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्छ । (४) यदि उ 'अप्रतिकूलमा पनि प्रतिकूलमा पनि' 'प्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्न चाहन्छ भने- उ त्यहाँ, 'प्रतिकूल संज्ञी भई' विहार गर्छ । (५) यदि उ 'प्रतिकूललाई पनि अप्रतिकूललाई पनि' यी दुवैलाई-पन्छाएर 'उपेक्षी तथा स्मृतिसम्प्रजन्य भई' विहार गर्न चाहन्छ भने - उ त्यहाँ, 'उपेक्षी' (=मध्यस्थ) भई, 'स्मृतिसम्प्रजन्य भई' विहार गर्छ ।

“आनन्द ! फेरि यहाँ, कानले शब्द सुन्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, ... । नाकले गन्ध सुँघ्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, ... । जिभोले रस चाख्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, ... । शरीरले छोएको अनुभव गर्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ, । मनले मनको विषयलाई जान्दा भिक्षुको (मनमा) प्रसन्नता उत्पन्न हुन्छ । (१) यदि उ 'प्रतिकूलमा' 'अप्रतिकूल संज्ञी भई' विहार गर्छ । (२) यदि उ 'अप्रतिकूलमा' 'प्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्न चाहन्छ भने- उ त्यहाँ

१. कसरी 'उपेक्षी' (=मध्यस्थ) हुन्छ भने - इष्टारम्मण भएपनि अनिष्टारम्मण भएपनि अर्थात् राम्रो र असल भएपनि राम्रो र असल भनी ग्रहण गर्दैन, नराम्रो तथा खराब भएपनि नराम्रो र खराब भनी ग्रहण गर्दैन । यसरी राम्रो नराम्रोको कारणबाट उत्पन्न हुने सौमनस्य र दौर्मस्यलाई पन्छाई मध्यस्थ रहन्छ । भनाइको मतलब दुवैलाई 'वेदनामात्र हो' भन्ने विचार लिई बस्छ । पपं.सू. IV= पृ. २२३: इन्द्रियभावनासुत्तवण्णना ।

'प्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्छ । (३) यदि उ 'प्रतिकूलमा पनि अप्रतिकूलमा पनि' अप्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्न चाहन्छ भने-उ त्यहाँ 'अप्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्छ । (४) यदि उ 'अप्रतिकूलमा पनि प्रतिकूलमा पनि' 'प्रतिकूल-संज्ञी भई' विहार गर्न चाहन्छ भने - उ त्यहाँ, 'प्रतिकूल संज्ञी भई' विहार गर्छ । (५) यदि उ प्रतिकूललाई पनि अप्रतिकूललाई पनि'-यी दुवैलाई -पन्छाएर उपेक्षी तथा स्मृति सम्प्रजन्य भई' विहार गर्न चाहन्छ भने- उ त्यहाँ, 'उपेक्षी भई, स्मृतिसम्प्रजन्य भई' विहार गर्छ । आनन्द ! यसरी भावितेन्द्रिय -आर्य हुन्छ ।

बुद्धको अनुशासनी

“आनन्द ! यसरी मैले आर्य-विनयको इन्द्रिय-भावनाको बारेमा बताएँ, शैक्ष-प्रतिपदको बारेमा बताएँ, भावितेन्द्रिय-आर्यको बारेमा बताएँ । आनन्द ! श्रावकहरु प्रति हितैषी भावना राख्ने, अनुकम्पक हुने शास्ताले अनुकम्पा राखी जे कर्तव्य गर्नुपर्ने हो -त्यो मैले पूरा गरेको छु । आनन्द ! यी वृक्षमूलहरु (=रुखमनिका भूमिभागहरु) छन्, यी शून्यागारहरु (=निर्जन घरहरु) छन्, आनन्द ! ध्यान गर, प्रमादी नओऊ, पछि पश्चात्तापी हुनुपर्ने नहोऊ । तिमीहरुको निमित्त यही हामीहरुको अर्ति बुद्धि (=अनुसासनि) हो ^१ ।”

यति भन्नु भएपछि, आयुष्मान् आनन्दले भगवान्को भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।

- ० -

१. “एतानि, आनन्द, रुक्खमूलानि, एतानि सुञ्जागारानि, भ्रायथानन्द, मा पमादत्थ, मा पच्छ विप्पटिसारिनो अहुवत्थ । अयं वो अम्हाकं अनुसासनी’ ति ॥’ म.नि. ॥. म.नि. ॥. पृ. ४०९ : इन्द्रियभावनासुत्तं ।

२. पिङ्गलकोच्छ ब्राम्हण परिचय

यी पिङ्गलकोच्छ ब्राम्हण श्रावस्तीवासी हुन् । यिनको नाम ‘कोच्छ’ शरीरवर्ण पिङ्गल भएकोले यिनलाई ‘पिङ्गलकोच्छ’ भनिएको हो भनी पपञ्चसूदनीले (॥. पृ. १९४) उल्लेख गरेको छ । यिनी विद्वान् त छँदै थिए । यस बाहेक, त्यसताकाका सङ्गी, गणी, गणाचार्यहरुले आ-आफ्ना सिद्धान्त अनुरूप धर्महरु प्रतिपादन गरेका छन् वा छैनन् भन्ने विषयको चर्चा विशेषरूपले गर्दै यिनी हिड्दथे । एकदिन, बुद्धकहाँ गएर यिनले यस्तै प्रश्न बुद्धसँग पनि सोधेका थिए र बुद्धले-त्यस किसिमको कुराबाट कुनै सार न निकाल्ने भएकोले, सार खोज्ने पुरुषको उपमा युक्त उपदेश यिनलाई सुनाउनु भएको थियो । जुन कुरा अगाडि अनुदिन मूल सूत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ । उपदेश सुनिसकेपछि प्रभावित भएका यी ब्राम्हण बुद्ध, धर्म तथा सङ्घको शरणमा गएका कुरा पनि सूत्रकै अन्तमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

X

X

X

मूल सूत्र -

१ - सार खोज्ने पुरुष

यस्तो मैले सुने ^१ ।

एक समय भगवान्, श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नु भएको थियो । अनि पिङ्गलकोच्छ २ ब्राम्हण जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँपुगेपछि भगवान्सँग सम्बोधन गरे । सम्मोदनीय कशुलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका पिङ्गलकोच्छ ब्राम्हणले भगवान्लाई यस्तो भने-

“भो गौतम ! सङ्गी, गणी, गणाचार्य, प्रसिद्ध, यशस्वी तीर्थर्कर तथा धेरै मानिसहरुबाट साधुसम्मत पाएका - (१) पूरण कश्यप^१, (२) मक्खलिगोसाल^२, (३) अजितकेसकलम्बली^३, (४) पकुधकच्चायन^४, (५) सञ्जयबेलठुपुत्र^५, र (६) निगण्ठनाटपुत्रादि^६ जस्ता जुन श्रमण ब्राम्हणहरु हुन् - यी सबैले आफ्नो प्रतिज्ञा (=सिद्धान्त) लाई बुभ्दछन् वा बुभ्दैनन् ? अथवा केहीले बुभ्दछन्, केहीले बुभ्दैनन् ?”

१. पूरणकश्यप भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प.भा-१, पृ १ देखि ७२ सम्म ।
२. मक्खलिगोसाल भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प. भा-१ पृ. ७३ देखि ९५ सम्म ।
३. अजितकेसकम्बली भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प.भा-१, पृ९६ देखि १०७ सम्म ।
४. पकुधकच्चायन भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प.भा-१, पृ १०८ देखि ११९ सम्म ।
५. सञ्जयबेलठुपुत्र भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प.भा-१, पृ १२० देखि १३१ सम्म ।
६. निगण्ठनाटपुत्र भन्ने कस्ता हुन् भन्ने विषयमा हेर लेखकको बु.प.भा-१, पृ.१३२ देखि ३४५ सम्म ।

“ब्राम्हण ! सबैले आफ्नो प्रतिज्ञा (=सिद्धान्त) लाई बुभ्दछन् वा बुभ्दैनन् अथवा केहीले बुभ्दछन् केहीले बुभ्दैनन् भन्ने कुरालाई छाडिदेऊ, भइहाल्यो^१ । ब्राम्हण ! वरु तिमीलाई धर्मोपदेश गर्नेछु; त्यसलाई सुन, राम्ररी मनमा राख, भन्नेछु ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी पिङ्गलकोच्छ ब्राम्हणले भगवान्लाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवान्ले यस्तो भन्नु भयो -

उपमाहरु:

(१) “ब्राम्हण ! जस्तै -सार २ चाहने, सार खोज्ने पुरुष, सारको खोदी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, सारलाई छाडी, फल्गु (फेगु काम नलाग्ने) लाई छाडी, छाला (=रुखको छाला) लाई छाडी, बोक्रालाई छाडी-पात सहितको हाँगा काटेर ‘यही सार (=सारवान् काठ) हो’ भनी लिएर जान्छ । अनि कुनै चक्षुवान् पुरुषले उसलाई देखेर (मनमनै) यस्तो भन्छ - ‘यो भद्र पुरुषले सार (=रुखको मुख्य सारवान् काठ) लाई चिन्न सकेन, पात सहितको हाँगालाई चिन्न सकेन । सार चाहने, सार खोज्ने यो भद्र पुरुषले सार (=रुखको मुख्य सारवान् काठ) को खोजी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, सारलाई छाडी,

फल्गुलाई छाडी, छालालाई छाडी, बोक्रालाई छाडी -पात सहितको हाँगा काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर गयो । सार (=काठ) बाट लिनु पर्ने जुन सार (=काठ) को काम हो त्यो उसले लिन सक्ने छैन ।'

(२) “ब्राम्हण ! जस्तै- सार चाहने, सार खोज्ने पुरुष, सार (= सारवान् काठ) को खोजी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सार (= सारवान् काठ) बाट दूर भई, सारलाई छाडी, फल्गुलाई छाडी, छालालाई छाडी, बोक्रा काटेर 'यही सार (=सारवान् काठ) हो' भनी लिएर जान्छ । अनि कुनै चक्षुवान् पुरुषले उसलाई देखेर (मनमनै) यस्तो भन्छ- 'यो भद्र पुरुषले सारलाई चिन्न सकेन, फल्गुलाई चिन्न सकेन, छालालाई चिन्न सकेन, बोक्रालाई चिन्न सकेन । सार चाहने, सार खोज्ने यो भद्र पुरुषले सारको खोजी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, सारलाई छाडी, फल्गुलाई छाडी, छालालाई छाडी , बोक्रा काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर गयो । सारबाट लिनुपर्ने जुन सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्ने छैन ।'

१. सारवान् काठबाट जुन गाडाको चक्का आदि बनाउने काम हो त्यो काम लिन सक्ने छैन भनी भनिएको हो । पपं.सू. ॥ पू. १९३: महासारोपमसुत्तघण्णना ।

(२) “ब्राम्हण ! जस्तै - सार चाहने, सार खोज्ने पुरुष, सारको खोजी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, छाला काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर जान्छ । अनि कुनै चक्षुवान् पुरुषले उसलाई देखेर (मनमनै) यस्तो भन्छ- 'यो भद्र पुरुषले सारलाई चिन्न सकेन, । सार चाहने, सार खोज्ने यो भद्र पुरुषले सारको खोजी गर्दै जाँदा महान स्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, ... छाला काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर गयो । सारबाट लिनुपर्ने जुन सारको काम हो त्यो पनि उसले लिनसक्ने छैन ।'

(४) “ब्राम्हण ! जस्तै-सार चाहने, सार खोज्ने पुरुष, सारको खोजी गर्दै जाँदा महान स्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई, फल्गु (फेगु) काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर जान्छ । अनि कुनै चक्षुवान् पुरुषले उसलाई देखेर (मनमनै) यस्तो भन्छ - 'यो भद्र पुरुषले सारलाई चिन्न सकेन, ... । सार चाहने, सार खोज्ने यो भद्र पुरुषले सारको खोजी गर्दै जाँदा महान स्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर पनि सारबाट दूर भई ... फल्गु (फेगु) काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर गयो । सारबाट लिनुपर्ने जुन सारको काम हो त्यो पनि उसले लिनसक्ने छैन ।'

(५) “ब्राम्हण ! जस्तै - सार चाहने, सार खोज्ने पुरुष, सारको खोजी गर्दै जाँदा महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर सारबाट (सारवान् रुखको काठबाट) सार नै (सारवान् रुखको स्कन्ध नै) काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर जान्छ । अनि कुनै चक्षुवान् पुरुषले उसलाई देखेर (मनमनै) यस्तो भन्छ- 'यो भद्र पुरुषले सारलाई चिन्न सक्थ्यो, फल्गुलाई चिन्न सक्थ्यो, छालालाई चिन्न सक्थ्यो, बोक्रालाई चिन्न सक्थ्यो, पात सहित हाँगालाई चिन्न सक्थ्यो । सार चाहने, सार खोज्ने यो भद्र पुरुषले सारको खोजी गर्दै महानस्कन्ध भएको रुख भेट्टाएर सारबाट सार नै काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर गयो । सारबाट लिनुपर्ने जुन सारको काम हो (= काठको काम हो) त्यो पनि उसले लिनसक्ने छ ।'

उपमेयहरु

- (१) “ब्राम्हण ! त्यस्तैगरी - यहाँ, कुनै पुरुष ‘जन्म जरा, मरण, शोक, परिदेव, दुःख-दौर्मनस्य, उपायासद्वारा दुःखमा डुबिरहेको छु, दुःखमा परेको छु । के, यो दुःखैदुःख भएको दुःखस्कन्धलाई अन्तगर्ने कुनै उपाय पहिल्याउन सकिएला के ?’ भनी श्रद्धापूर्वक घरबाट छाडी, अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको उ लाभसत्कार यशकीर्तिको लाभी हुन्छ । अनि उ त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दछ । त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा उसले - ‘म लाभसत्कार यशकीर्तिवान् छु, यी अरु भिक्षुहरु अप्रसिद्ध छन् र अ-प्रभावशाली छन्’ भनी आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दछन । लाभसत्कार यशकीर्ति बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्दैन, कोशिस गर्दैन; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्छ । ब्राम्हण ! जस्तै त्यो सार चाहने पुरुषले सारलाई छाडी पात सहितको हाँगा काटेर ‘यही सार हो’ भनी लिएर जान्छ र जो त्यो सारबाट लिनुपर्ने सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्दैन । ब्राम्हण ! यस्तै नै -यो पुरुषलाई भन्दछु ।
- (२) “ब्राम्हण ! यहाँ, कुनै पुरुष ‘जन्म, जरा, उपायासद्वारा दुःखमा परेको छु । के, यो दुःखैदुःख भएको दुःखस्कन्धलाई अन्त गर्ने कुनै उपाय पहिल्याउन सकिएला के ?’ भनी श्रद्धापूर्वक घरबाट छाडी, अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको उ लाभसत्कार यसकीर्तिको लाभी हुन्छ । उ त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नी ठान्दैन । लाभसत्कार यशकीर्ति बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ शीलसम्पदाको आराधना गर्छ । उ त्यो शीलसम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दछ । त्यो शीलसम्पदाद्वारा उसले- म शीलवान् कल्याण धर्मी छु, यी अरु भिक्षुहरु दुःशीली पाप धर्मी छन्’ भनी आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दछ । शीलसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्दैन, कोशिस गर्दैन; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्छ । ब्राम्हण ! जस्तै त्यो सार चाहने पुरुषले सारलाई छाडी बोक्रा काटेर ‘यही सार हो’ भनी लिएर जान्छ र जो त्यो सारबाट लिनुपर्ने सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्दैन । ब्राम्हण ! यस्तै नै - यो पुरुषलाई भन्दछु ।
- (३) “ब्राम्हण ! यहाँ, कुनै पुरुष ‘जन्म, जरा, उपायासद्वारा दुःखमा परेको छु, के, यो दुःखैदुःख भएको दुःखस्कन्धलाई अन्तगर्ने कुनै उपाय पहिल्याउन सकिएला के ?’ भनी श्रद्धापूर्वक घरबार छाडी, अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको उ लाभसत्कार यशकीर्तिको लाभी हुन्छ । उ त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । लाभसत्कार यशकीर्ति बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर

बस्दैन । उ शीलसम्पदा आराधना गर्छ । उ त्यो शीलसम्पदाद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । (बल्कि) शीलसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ समाधिसम्पदाको आराधना गर्दछ । उ त्यो समाधिसम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दछ । त्यो समाधिसम्पदाद्वारा उसले- 'म समाहित एकाग्रचित्त छु, यी अरु भिक्षुहरु असमाहित विभ्रान्तचित्त भएका छन्' भनी आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दछ । समाधिसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्दैन, कोशिस गर्दैन; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्छ । ब्राम्हण ! जस्तै त्यो सार चाहने ... पुरुषले ... सारलाई छाडी ... छाला (=रुखको छाला) काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर जान्छ र जो त्यो सारबाट लिनुपर्ने सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्दैन । ब्राम्हण ! यस्तै नै - यो पुरुषलाई भन्दछु ।

- (४) 'ब्राम्हण ! यहाँ, कुनै पुरुष 'जन्म, जरा, उपायासद्वारा..... दुःखमा परेको छु । के, यो दुःख दुःख भएको दुःखस्कन्धलाई अन्तगर्ने कुनै उपाय पहिल्याउन सकिएला के ?' भनी श्रद्धापूर्वक घरबार छाडी, अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको उ लाभसत्कार यशकीर्तिको लाभी हुन्छ । उ त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । लाभसत्कार यशकीर्ति बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ शीलसम्पदाको आराधना गर्छ । उ त्यो शीलसम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ तर सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो शीलसम्पदाद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । (बल्कि) शीलसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ समाधिसम्पदाको आराधना गर्छ । उ त्यो समाधिसम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ तर सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो समाधिसम्पदाद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । (बल्कि) समाधिसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ ज्ञानदर्शनको ^१ आराधना गर्छ । उ त्यो ज्ञानदर्शन सम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ, सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दछ । त्यो ज्ञानदर्शन सम्पदाद्वारा उसले 'म जानेर देखेर विहार गर्छु, यी अरु भिक्षुहरु नजानी नदेखी विहार गर्छन्' भनी आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दछ । ज्ञानदर्शन बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्दैन, कोशिस गर्दैन; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्छ । ब्राम्हण ! जस्तै त्यो सारचाहने पुरुषले सारलाई छाडी फल्गु (फेगु) काटेर 'यही सार हो' भनी लिएर जान्छ र जो त्यो सारबाट लिनुपर्ने सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्दैन । ब्राम्हण ! यस्तै नै - यो पुरुषलाई भन्दछु ।

१. 'पञ्चाभिज्ञा' लाई यहाँ 'ज्ञानदर्शन' भनिएको हो भनी पपं.सू. II. पृ.१९३ : महासारोपमसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । (१) ऋद्धिविध-ज्ञान, (२) दिव्यश्रोत ज्ञान, (३) दिव्यचक्षु-ज्ञान, (४) चेतोपरिय-ज्ञान तथा (५) पूर्वनिवासानुस्मृति ज्ञानलाई 'पञ्चाभिज्ञ-ज्ञान' भनिन्छ । ... पुरुषले सारलाई छाडी ... फल्गु (फेगु) काटेर 'यही सार

हो' भनी लिएर जान्छ र जो त्यो सारबाट लिनुपर्ने सारको काम हो त्यो पनि उसले लिन सक्दैन । ब्राम्हण ! यस्तै नै - यो पुरुषलाई भन्दछु ।

- (५) “ब्राम्हण ! यहाँ, कुनै पुरुष’ जन्म, जरा, उपायासद्वारा दुःखमा परेको छु । के, यो दुःखै दुःख भएको दुःखस्कन्धलाई अन्त गर्ने कुनै उपाय पहिल्याउन सकिएला के ?” भनी श्रद्धापूर्वक घरबार छाडी, अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ । यसरी प्रव्रजित भएको उ लाभसत्कार यशकीर्तिको लाभी हुन्छ । उ त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा सन्तुष्ट हुन्न सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो लाभसत्कार यशकीर्तिद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । लाभसत्कार यशकीर्ति बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशि गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । उ शीलसम्पदाको आराधना गर्छ । उ त्यो शील सम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ तर सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो शीलसम्पदाद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । (बल्कि) शीलसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । बरु उ समाधिसम्पदाको आराधना गर्छ । त्यो समाधिसम्पदाद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ तर सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो समाधिसम्पदाद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । (बल्कि) समाधिसम्पदा बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरुको साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन । बरु उ ज्ञानदर्शनको आराधना गर्छ । उ त्यो ज्ञानदर्शनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छ तर सङ्कल्प परिपूर्ण भएको ठान्दैन । त्यो ज्ञानदर्शनद्वारा उसले आफूलाई उच्च र अरुलाई नीच ठान्दैन । ज्ञानदर्शन बाहेक जुन अरु उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ती धर्महरु साक्षात्कार गर्ने इच्छा गर्छ, कोशिस गर्छ; अल्छी तथा शिथिल स्वभावको भएर बस्दैन ।

रुपावचर-ध्यानहरु

- १) प्रथमध्यान - “ब्राम्हण ! ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु भनेका कुन चाहिं हुन्त ? ब्राम्हण ! यहाँ भिक्षु, कामबाट अलग भई, अकुशलबाट अलग भई, वितर्क विचार युक्त, विवेकजः (=ध्यानजः) प्रीति-सुख भएको प्रथमध्यान प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शन भन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।
- २) द्वितीयध्यान - ‘ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, वितर्क-विचारलाई शान्त गरी, अभ्यन्तर सम्प्रदायलाई एकाग्र गरी, वितर्क-विचार रहित , समाधिजः प्रीति-सुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।
- ३) तृतीयध्यान - ‘ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, प्रीतिलाई पनि त्यागी, उपेक्षी भई, स्मृतिवान्, ज्ञानवान् भई शरीरद्वारा सुखानुभव गर्छ, जसलाई आर्यहरु भन्दछन् ‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक वस्ने ।’ त्यस्तो तृतीयध्यान प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञान दर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।

- ४) चतुर्थध्यान- 'ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सौमनस्य तथा दीर्मनस्यलाई पहिले नै अन्तगरी, सुख र दुःखलाई त्यागी दुःख र सुख नभएको, स्मृति-उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।

अरुपावचर-ध्यानहरु

१. अनन्तआकाश- 'ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सर्वतो रूप संज्ञालाई अतिक्रमण गरी, प्रतिघ (=मानसिक द्वेषभाव) संज्ञालाई अन्तगरी, नानात्व-संज्ञालाई मनन नगरी- 'अनन्त-आकाश' भनी आकाशानन्त्यायतन (समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ^१ ।

१. कसरी प्रथमादिध्यानहरु ज्ञानदर्शनभन्दा श्रेष्ठ भएको हो भन्ने प्रश्नको उत्तरमा पपं.सू. ॥ पृ.१९५: चूलसारोपमसुत्तवण्णनाले "प्रथमादिध्यानहरुबाटै निरोधसमापत्तिमा पुग्न सकिने हेतु भएकोले 'प्रथमादिध्यानहरु' ज्ञानदर्शनभन्दा प्रणीततर भएको हो' भनी उल्लेख गरेको छ ।

२. अनन्तविज्ञान- 'ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सर्वतो आकाशानन्त्यायतन (समाधि) लाई अतिक्रम गरी, 'अनन्तविज्ञान' भनी विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शन भन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।

३. आकिञ्चन्यायतन - "ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी, केही छैन" भनी आकिञ्चन्यायतन (समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।

४. नैवसंज्ञाना संज्ञा - "ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सर्वतो आकिञ्चन्यायतनलाई अतिक्रमण गरी, नैवसंज्ञानासंज्ञायतन (समाधि) लाई प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यो पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो ।

५. संज्ञावेदयितनिरोध - "ब्राम्हण ! फेरि भिक्षु, सर्वतो नैवसंज्ञानासंज्ञायतनलाई अतिक्रमण गरी, संज्ञावेदयितनिरोध (संज्ञा-द्वारा विदित हुने पनि निरोध) लाई प्राप्त गरी बस्छ । ब्राम्हण ! यी पनि ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्म हो । ब्राम्हण ! यिनीहरु नै ज्ञानदर्शनभन्दा उत्तरोत्तर तथा प्रणीततर धर्महरु छन् ।

"ब्राम्हण ! जस्तै सार (=सारवत् काठ) चाहने, सार खोज्ने, सारको खोजी गर्दै जाने पुरुषले महान स्कन्ध भएको रुख भेटाएर सारबाट (=रुखको स्कन्धबाट) सार नै (=रुखको स्कन्धनै) काटेर 'यही सार हो' (=यही सारवत् रुखको स्कन्ध हो) भनी लिएर जान्छ र सारबाट (=काठबाट) लिनुपर्ने जुन काम हो त्यो काम पनि लिन्छ । ब्राम्हण ! यस्तै तै -यो पुरुषलाई भन्दछु ।

“ब्राम्हण ! यसरी यो ब्रम्हाचर्य न लाभसत्कार यशकीर्तिको निमित्त हो, न शीलसम्पदानिसंसकोनिमित्त हो, न समाधिसम्पदानिसंसकोनिमित्त हो, न ज्ञानदर्शनानिसंसकोनिमित्त हो । ब्राम्हण ! जो यो अच्युत चित्तविमुक्ति (अरहत् फल विमुक्ति) हो -ब्राम्हण ! यसैको निमित्त यो ब्रम्हाचर्य हो । यही सार हो, यही अन्त हो ।”

यस्तो भन्नुहुँदा, पिङ्गलकोच्छ ब्राम्हणले भगवान्लाई यस्तो भने-

“धन्य हो, भो गौतम ! धन्य हो, भो गौतम !! आजदेखि आजीवन शरणमा आएको उपासक कहो भनी तपाईं गौतमले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

३. बावरी ब्राम्हण परिचय

अतीतकथा

काष्टवाहन राज्यको स्थापना

वाराणशीवासी अद्वितीय एक सिकर्मी आचार्य अतीत समयमा थिए । यीनका सोह्र जना प्रमुख शिष्यहरू थिए । ती प्रत्येक सोह्रजना शिष्यहरूका एक एक हजार शिष्यहरू थिए । जम्मा यी सोह्र हजार सत्रजना सिकर्मी आचार्यहरू शिष्यहरू सबै वाराणशीको उपनिश्रय लिई जीविका गर्दथे ।

एकदिन, यिनीहरू पहाड नजिक गई, त्यहाँका रुखहरू ढाली, तिनीहरूका काठबाट अनेकविध प्रासादलाई चाहिने सरसामानहरू तयार पारी नौका (कुल्लं) बनाई गङ्गाबाट वाराणशी गए । उनीहरूले त्यहाँका राजालाई यदि प्रासादको आवश्यक परेको रहेछ भने एकतले, दुइतले देखि लिएर साततलेसम्मको प्रासाद बनाइदिन्थे । यदि राजालाई प्रासादको आवश्यकता परेको रहेनछ भने बनाइएका काठका सरसामानहरू अरुलाई बेची त्यसद्वारा पुत्रदारहरूको परिपोषण गर्दथे ।

आचार्य सिकर्मीले “सधैभरी सिकर्मी कामले जीविका चलाउन सकिन्न । बुढेसकालमा यो कामगर्नु पनि सजिलो हुने छैन” भन्ने सोची शिष्य सिकर्मीहरूलाई सम्बोधन गरे- “तातहो ! उदुम्बरादि (=दुम्री आदि) कमसल खालका रुखका काठहरू ल्याइदेऊ ।” उनीहरूले त्यस्ता रुखका काठहरू ल्याइदिए । अनि उनले ती काठहरूबाट पक्षि जस्तै बनाई, त्यसभित्र पसी अनेक यन्त्रहरू जडान गरे । काठको पक्षि भित्रपसी गरुडराजा जस्तै आकाशमा उडेर जङ्गलमाथि चक्करमारी शिष्यहरूको अगाडी उनी ओर्ले । त्यसपछि आचार्यले शिष्यहरूलाई यस्तो भने -

“तातहो ! यस्तै गरी तिमीहरूले पनि काष्टवाहनहरू बनाऊ । अनि हामीहरूले सबै जम्बुद्वीपलाई लिनसक्नेछौं । राज्य लिएर राम्ररी जीविका गर्नेछौं । सधैभरी सिकर्मीको विद्याद्वारा जीविका गर्न सजिलो हुने छैन ।”

उनीहरूले पनि त्यस्तैगरी काष्टवाहनहरू बनाई आचार्यलाई देखाए । अनि, आचार्यले उनीहरूलाई भने-

“तातहो ! कुन चाहिं राज्य लेऔं ?”

“आचार्य ! वाराणशी राज्य लेऔं ।”

“तातहो ! यो इच्छा नगर । यो राज्य लिएर तापनि हामीहरू ‘सिकर्मी राजा, सिकर्मी युवराजा’ भन्ने सिकर्मीबादबाट मुक्त हुन सक्ने छैनौं । जम्बुद्वीप अति विशाल छ । त्यसकारण अर्कै कुनै राज्यमा जाऔं ।”

त्यसपछि, आयुधहरु सहित स-पुत्रदारहरु काष्टवाहनमा बसी हिमालतिर उडेर गई, हिमालको अन्तयतर नगरमा पसी राजदरबार अगाडि ओर्ली राज्यलाई आचार्यलाई राज्याभिषेक दिए । अनि उनी काष्टवाहन-राजाको नामले प्रसिद्ध भए । काष्टवाहनबाठ आएकाहरुले लिएको राज्य भएको हुनाले त्यहाँदेखि त्यस नगर र त्यस राज्यको नामनै काष्टवाहान नगर र काष्टवाहन राज्यले प्रख्यात हुन गयो ।

काष्टवाहान राजा धार्मिक थिए । यस्तै गरी युवाराजा र अमात्यस्थानमा नियुक्त भएका सोह्रै सिशयहरु पनि धार्मिक नै थिए । चारसंग्रह वस्तुद्वारा ^१ राष्ट्रको संग्रहगरी राष्ट्रको अभिवृद्धि गरे । त्यो राष्ट्रनिरुपद्रव थियो । नागरिकहरु तथा जानपदहरु “हाम्रा राजा भद्र छन् राजपरिषद् पनि भद्रै छ” भन्दै राजा तथा राजपरिषदलाई ठूलो प्यार गर्दथे^२ ।

-
१. दान, प्रियवचन, अर्थचर्या र समानात्मतालाई चारसंग्रहवस्तु भन्दा छन् । हेर बु.गु.भा-१, पृ.२०१
 २. सुत्त. नि.अ.क. पृ.४६१: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो । यो पारायण शब्द अठ्कथामा ‘पारायण’ र मूलपालिमा ‘पारायन’ छ ।

मध्यदेशसँग सम्बन्ध

अनि एकदिन, मध्यदेशबाट ^१ व्यापारीहरु मालसामान लिएर काष्ठवाहन नगरमा गए । त्यसपछि उनीहरु उपहार लिएर राजासँग भेट्न गए । राजाले-“कहाँबाट आएका हो ?” भनी सोधे ।

“महाराज ! हामीहरु वाराणशीबाट आएका हौं ।”

अनि राजाले, त्यहाँको सबै हालखबरहरु सोधेर “त्यसो भए तिमिहरुका राजासँग मेरो मित्रता कायम गराइदेऊ” भनी भने । उनीहरुले हवस, हुन्छ” भनी भने । राजाले उनीहरुको खानपानको व्यवस्था मिलाउन लगाए र जानेवेलामा उनीहरुलाई पुनः आदरपूर्वक बिदाई गरे । अनि, वाराणशीमा पुगी उनीहरुले राजालाई सबै समाचारहरु सुनाए । यतिकैमा वाराणशी राजाले “काष्ठवाहन देशबाट आउने व्यापारीहरुलाई आजदेखि कुनै भन्सारकर लाग्ने छैन” भनी घोषणा गरी “काष्ठवाहन राजासँग मेरो मित्रता रहोस्” भनी भेरी बजाउन लगाई नगर घुमाउन लगाए । अनि त्यहाँदेखि, उनीहरु दुबै राजाहरु अदृष्य-मित्रहरु भए । उता काष्ठवाहन राजाले पनि भेरी बनाई नगर घुमाउन लगाई “आजदेखि वाराणशी देशबाट आउने व्यापारीहरुलाई कुनै कर लाग्ने छैन र उनीहरुको खाना खर्चको व्यवस्था पनि मिलाइ दिइनेछ” भनी घोषणा गरे । त्यसपछि, वाराणशी राजाले काष्ठवाहन राजालाई एक पत्र पठाए- “यदि तपाईंको राज्यमा हेर्न वा सुन्न लायक कुनै आश्चर्य वस्तुहरु उत्पन्न भएमा हामीलाई पनि देखाउनुहोस, सुनाउनुहोस् ।” काष्ठवाहन राजाले पनि वाराणशी राजालाई त्यस्तै गरी एक पत्र पठाए ^१ ।

यसरी पत्रसन्धी गरी बसिरहेका काष्ठवाहन राजालाई एक दिन, अरुणोदयको वर्ण भएको अत्यन्त सुन्दर कार्पेटहरु (कम्बला) प्राप्त भए । यो देखेर राजाको मनमा “यी कार्पेटहरु, मेरा साथी वाराणशी राजालाई पठाउनुपर्छ” भन्ने लागेर, दन्तकारहरुद्वारा आठवटा बुट्टेदार दन्तमय सन्दूकहरु (दन्त करन्दके) बनाउन लगाई, ती सन्दूकहरुमा ती कार्पेटहरु राख्न लगाई, चपरा विशेषद्वारा त्यसको बाहिर चपराद्वारा गोलाकार हुनेगरी राख्न लगाई ती आठवटा गोलाहरु पुनः अर्को बासकमा राख्न लगाई, कपडाले बेरी, राजमुद्राको लाहाछाप लगाई - “वाराणशी राजाकहाँ लैजाऊ” भनी एक पत्रका साथ अमात्यहरुलाई पठाए । पत्रमा चाहि “यो उपहार नगरको बीच अमात्यहरुको बीचमा हेर्नुपर्छ” भन्ने कुरा उल्लेख भएको थियो । अनि उनीहरुले लगी वाराणशी राजालाई दिए । पत्र पढी अमात्यहरु भेला गराई, नगरको बीच राजप्राङ्गणमा लाहाछाप तोडी, बेरेको कपडा फुकाल्न लगाई वाकस उघार्दा आठवटा चपराका डल्लाहरु देखेर राजाले यस्तो सोचे- “भकुण्डो खेल्ने बालकहरुलाई भै मेरा साथीले मलाई चपराका डल्लाहरु पठाए ।” यति सोचेर राजा बेखुश भई चूप लागेर बसे । अनि एक चपराको डल्लो आफू बसेको आसनमा बजारी फुटाल्दा दन्तमय सन्दूक दुइभाग भई खोलियो । अनि त्यसभित्र भएको कार्पेटहरु देखे । फिजाएर हेर्दा राजप्राङ्गणमा सूर्यको चमक जस्तै चमक देखा परेको थियो र कार्पेट चाहिं लम्बाइमा सोह्रहात र चौडाइमा आठहात थियो । यो देखेर राजाले औंलाहरु भाँच्न थाले र आकाशतिर फेटा उराल्न थाले । अनि “हाम्रा अदृष्ट-साथी काष्ठवाहन राजाले यस्तो उपहार पठाए । यस्ता साथी पाउनु सौभाग्यको कुरा हो” भन्दै राजा खुशी भए ^१ ।

अनि राजाले एक कपडा व्यापारीलाई बोलाई त्यको मूल्याङ्कन गराउन लगाउँदा कार्पेटहरु अनर्ध ठहरिएपछि राजाले यस्तो सोचन थाले- “पछि उपहार पठाउनले पहिलेकाको भन्दा दोब्बर बढता पठाउन सक्नुपर्छ । अब मैले साथीलाई के पठाऊँ ?”

त्यस समय कश्यप बुद्ध भगवान् उत्पन्न भई वाराणशीमा बस्दै हुनुहुन्थ्यो । अनि राजालाई यस्तो लाग्यो - “त्रिरत्नरूपी रत्नहरु भन्दा ठूला रत्नहरु यो लोकमा अरु केही छैनन् । अतः मेरा साथीलाई त्रिरत्नरूपी रत्नहरु उत्पन्न भएका समाचार पठाउनपन्यो” यति सोचेर -

“बुद्धो लोके समुप्पन्नो हिताय सब्बपाणिनं ।
धम्मो लोके समुप्पन्नो सुखाय सब्बपाणिनं ।
सङ्घो लोके समुप्पन्नो पुञ्जक्खेत्तं अनुत्तरति ॥”

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६१ : बत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

अर्थात् -

“सबै प्राणीहरुको हितको निमित्त लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ ।

सबै प्राणीहरुको सुखको निमित्त लोकमा धर्म उत्पन्न भएको छ । अनुपम पुण्यक्षेत्र भएको सङ्घ लोकमा उत्पन्न भएको छ ।”

यो गाथाको अतिरिक्त कुनै एक भिक्षुको अरहत्सम्मका प्रतिपद्का कुराहरु समेत वर्णन गरी सुवर्णपत्रमा रातो मसीले (जाति हिडगुलकेन) लेखाउन लगाई मणिजडित बट्टामा राखी त्यसलाई पन्ना (मसारगल्ल) जडित बट्टामा राखी, अनि लालमणि जडित बट्टामा राखी पुनः त्यसलाई सुवर्णको बट्टामा राखी, त्यसलाई पनि चाँदीको बट्टामा राखी त्यसलाई दन्तमय बट्टामा राखी फेरि त्यसलाई काठको बट्टामा राखी तथा त्यसलाई एक कन्तुरमा राखी कन्तुरलाई कपडाले बेरी लाहा छाप लगाए । त्यसपछि उत्तम हात्तीमाथि सुवर्णमय ध्वजा र सुवर्णमय अलंकार तथा सुवर्णजाल राख्न लगाई त्यसमाथि आसन राखी आसनमाथि सो कन्तुर राखी, स्वेतच्छत्र ओढाई अनेक सुगन्धित पुष्पहरुले पूजागरी, तालको पंखा हम्काउनेहरुद्वारा स्तोत्र गाउन लगाई, आफ्नो राज्यको सिमाना सम्मको बाटो अलंकृत गराई, स्वयं राजाले त्यहाँसम्म सो कन्तुर लगे । त्यहाँ पुगेपछि राजाले सीमान्त प्राप्तका राजाहरुलाई उपहार पठाई -“यस्तै प्रकारले यो उपहार पठाइदिनु पर्छ” भनी सन्देश पठाए ।

यो सन्देश सुनेर त्यस राज्यका राजाहरुले सम्बन्धित बाटोसम्म लिनगाई महत् सत्कारपूर्वक काष्टवाहन राज्यको सीमासम्म लगिदिए । यो सुनेर, काष्टवाहन राजा पनि बाटो सम्म लिन आई त्यस्तै प्रकारले पूजासत्कार गरी नगरमा पुग्याई अमात्यहरु र नागरिकहरुलाई भेला गराए । अनि राजप्राङ्गणमा बेरिराखेको कपडा फुकाली कन्तुर उघार्दा त्यसभित्रको बट्टा देखे र क्रमैसँग बट्टाहरु उघार्दै हेर्दै जाँदा अन्तमा सुवर्ण पत्र देखे । अनि “एकलाख कल्पभन्दा पनि अतिदुर्लभ हुने रत्न उपहार मेरा साथीले पठाए” भनी प्रसन्न भई “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ भन्ने अघि कहील्यै नसुनेको कुरा सुन्नपाएँ; निश्चयनै बुद्धको दर्शनार्थ जानुपर्छ, धर्म सुन्नुपर्छ” भन्ने सोचेर

राजाले अमात्यहरुलाई आमन्त्रण गरे - “बुद्ध, धर्म तथा सङ्गरत्नहरु लोकमा उत्पन्न भएका छन्; अब तिमीहरु यस विषयमा के गर्नुपर्ला भन्ने ठान्दछौ ?” भनी सोधे । उनीहरुले भने - “महाराज तपाईं यहीं पखिरहनहोस्, हामी गएर समाचार बुझ्नेछौं^१ ।”

कश्यप बुद्धको दर्शनार्थ गमन

त्यसपछि, सोह्र हजार २ परिवार सहित सोह्र अमात्यहरु राजालाई अभिवादन गरी “यदि लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ भने हामीहरुको पुनः भेट हुने छैन । यदि छैन भने पुनः फर्केर आउनेछौं भनी विदा लिएर गए ।

१. सुत्त नि.अ.क.पृ. ४६२ : वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

२. मनो.र.पू. १. पृ. १८२: मोघराज कथामा चाहिं एकहजार परिवार सहित एक अमात्य मात्र गएको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

राजाका भाञ्जाले सबैभन्दा पछि राजालाई अभिवादन गरी “म पनि जानेछु” भनी भने । “तात ! त्यसो भए, बुद्धोत्पाद भएको हो होइन भन्ने कुरा बुझी तिमी पुनः फर्केर आई मलाई भन्न आऊ ।” “हवस्, हुन्छ” भनी प्रत्युत्तर दिई उनी गए । उनीहरु सबै ठाउँठाउँमा एक एक रात वासबसी क्रमैसंग वाराणशी पुगे । उनीहरु पुग्नुभन्दा अगाडि नै भगवान्को परिनिर्वाण भयो । अनि “को बुद्ध हुनुहुन्छ, कहाँ बुद्ध हुनुहुन्छ” भन्दै सबै विहारहरुमा घुमी हेर्दा उनीहरुले एक भिक्षु भेटे र उनीसँग सोधे । उनले उनीहरुलाई “बुद्ध भगवान् परि निर्वाण भइसक्नु भयो” भनी सुनाए । “अहो ! त्यति टाढाको बाटोदेखि आएर पनि हामीले बुद्धको दर्शन गर्न पाएनौं” भनी रोदनगरी उनीहरुले “भन्ते ! भगवानले दिनु भएका उपदेशहरु छन् के ?” भनी सोधे । “उपासक हो ! छन् - त्रिशरणमा प्रतिष्ठित हुनुपर्छ, पञ्चशीलहरु समादान गर्नुपर्छ, अष्टाङ्गयुक्त उपोसथ शीलमा बस्नुपर्छ, दानादि दिनुपर्छ र प्रव्रजित पनि हुनुपर्छ ।” यो सुनेर भाञ्जाहुने एकजना बाहेक अरु सबै प्रव्रजित भए भाञ्जाहुने चाहिं परिभोगधातु^१ लिएर काष्टवाहन देशतिर लागेर गए । यिनले भगवान्को पानी छात्री र एकजना धर्म तथा विनयधर स्थविर भिक्षु पनि साथमा लिए गए । क्रमैसंग काष्टवाहन नगरमा पुगी - “लोकमा बुद्ध उत्पन्न भएर पनि परिनिर्वाण समेत भइसक्नु भयो” भनी राजालाई सुनाई भगवान्ले दिनुभएको अर्ति उपदेशलाई पनि सुनाए । अनि स्थविर भिक्षुकहाँ गई धर्मोपदेश सुनी राजाले विहार बनाउन लगाई, चैत्य स्थापना गराई, बोधिवृक्ष रोपण गराई, त्रिशरणमा बसी नित्य पञ्चशीलहरु पालन गर्नथाले । त्यसपछि अष्टाङ्गयुक्त उपोसथशील पालन गरी दानादि दिई, आयु छउञ्जेलसम्म बसी मृत्युपछि उनी कामावचर देवलोकमा उत्पन्न भए । ती प्रव्रजित भएका सोह्रहजार भिक्षुहरु पनि पृथ्वजनभावमै मृत्यु भई उनै राजाका परिचारकहरु भई कामावचर देवलोकमै उत्पन्न भए^१ ।

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६३: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

वर्तमान कथा सबै श्रावस्तीमै जन्मे

एक बुद्धको समयसम्म देवलोकमै समय विताई, हाम्रा गौतम बुद्ध भगवान् उत्पन्न हुनुभन्दा अगावै देवलोकबाट च्युत भई, प्रसेनजित् राजाका पिता कौशल राजाका पुरोहित आचार्यको छोरा भई काष्ट वाहन राजा जन्मे । उनको नाम बावरी थियो । उनी तीन महापुरुष लक्षणहरुले सुसम्पन्न थिए ^१ । तीनै वदेमा पारङ्गत थिए । आफ्ना पिता परलोक भएपछि बावरीले पुरोहित स्थान पाए ^२ । अरु बाँकी सोह्र हजार परिवारहरु पनि देवलोकबाट च्युट भई श्रावस्तीमै विभिन्न ब्राम्हण कुलहरुमा जन्मे । यी मध्ये सोह्र प्रमुख शिष्यहरुले बावरीसँग शिल्पशास्त्रहरु अध्ययन गरे । अरु बाँकी सोह्र हजार शिष्यहरुले यी सोह्र हजार प्रमुख शिष्यहरूसँग शिक्षा ग्रहण गरे । यसरी काष्टवाहन राजाका पालामा सोह्रै जना प्रमुख शिष्यहरुका साथ सोह्रहजार परिवारहरु सबै अहिले पनि एकै ठाउँमा भेला हुन पुगे ।

प्रसेनजित् कोशलका पिता कोशलराजा परलोक भएपछि प्रसेनजित् राजालाई अभिषेक गरे । बावरी आचार्य यिनको पनि पुरोहित भए । प्रसेनजित् राजाले बावरीलाई आफ्नो पिताले दिइराखेका भोगसम्पत्तिहरुको अतिरिक्त अरु थप भोगसम्पत्तिहरु पनि प्रदान गरे । किशोर छँदा प्रसेनजित् कौशलले बावरी आचार्यसँग नै शिल्पशास्त्रहरु पढेका थिए ^३ ।

१. के के तीन लक्षणहरु हुन् भन्ने कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रको गा.नं. ४७ मा उल्लेख भएका छन् ।
२. सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६३: बत्थुगाथावण्णना; मनो र.पू. I. पृ. १८२: मोघराजकथा ।
३. सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६३: बत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गी ।

बावरी प्रबजित भए

एकदिन, एकान्तमा बसिरहेका बावरीको मनमा “आफूले सीकेका शास्त्रहरुमा सार खोजेर हेर्दा कुनै सम्परायिक-सार नदेखेपछि, कुनै प्रब्रज्यात्वमा प्रबजित भई सम्परायिक-सार खोज्नेछु” भन्ने लागे पछि ^१ उनले प्रसेनजित् कोशल राजालाई यस्तो भने-

“महाराज ! म प्रबजित हुन चाहन्छु ।”

“आचार्य ! तपाइ रहँदा मलाई मेरा पिता रहेको जस्तै लाग्छ; अतः तपाई प्रबजित नहुनहोस् ।”

“महाराज ! भइहाल्यो, म प्रबजित नै हुनेछु ।”

जब राजाले रोक्न सकेनन् तब राजाले- “त्यसो भए, विहान र बेलुकी मैले देख्नसक्ने स्थानमा बस्तुभई राजोदयानमै प्रबजित हुनुहोस्” भनी प्रार्थना गरे । अनि बावरी सोह्र हजार परिवारहरुका साथ, सोह्र प्रमुख शिष्यहरुका साथ ^२ तपस्वी प्रब्रज्यात्वमा प्रबजित भई राजोदयानमै बस्न थाले । चतुप्रत्ययद्वारा उपस्थान गरी विहान र बेलुकी दर्शनार्थ राजा त्यहाँ जानथाले ^३ ।

१. मनो. र.पू. I. पृ. १८२ : मोघराजकथा ।

२. यी सोह शिष्यहरु को को हुन् भन्ने कुरा अगाडि अनुदित मूल सूत्रको गा.नं. ३१-३५ मा उल्लेख भएका छन् ।
३. सुत्त.नि.अ.क.पू. ४६३: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

बावरी गोदावरी गए

एकदिन, अन्तेवासीहरुले आचार्य बावरीलाई यस्तो भने- “हे आचार्य ! नगर समीपमा बस्ने ब्रजजितहरुलाई धेरै विघ्नबाधाहरु आइपुग्छन् । अतः कतै निर्जन स्थानमा जाऔं र निर्जन तथा स्वच्छ ठाउँमा बसौं । यस्तो ठाउँ प्रब्रजित हुनेहरुकोनिमित्त बहूपकारी हुन्छ ।”

“ठीक छ, हुन्छ” भनी स्वीकार गरी आचार्य बावरीले यो कुरा राजालाई अवगत गराए । राजाले अन्तजानेबाट तीन तीनबारसम्म निवारण गर्दा पनि निवारण गर्न नसकेपछि दुइ लाख १ कार्षापणहरु दिई, दुइजना अमात्यहरुलाई यस्तो आज्ञा दिए- “यी ऋषिहरु जहाँ बस्न चाहन्छन् त्यहाँ आश्रम बनाई देऊ ।”

त्यसपछि बावरी आचार्य, सोह्रहजार जटिलहरुले परिवृत्त भई-अमात्यहरुका साथ-उत्तर जनपदबाट दक्षिण जनपदतिर लागेर गए । यसै कुराहरुलाई स्मरण गरी आयुष्मान् आनन्दले सङ्गीतिको समयमा पारायणवर्गको निदानकथाको भूमिका बाँध्नुहुँदै “कोमलानं पुरा रम्मा ...” भन्ने आदि गाथाहरु अगाडिको सूत्रमा उल्लेख गर्नुभएको हो ^२ ।

१. अंअ.क. १. पू. १८२ : मोघराजकथामा एक लाख भनी उल्लेख भएको छ ।
२. सुत्त.नि.अ.क.पू. ४६३-६४: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

मनोरथपूरणीको भनाई अनुसार जब बावरी आचार्य अनुकूल स्थान खोज्दै मध्यदेशबाट अस्सक राजा र चूल्हकराजाहरुका सीमान्त राज्यको बीच गोदावरीको तीरमा पुगे तब त्यहाँ बस्ने ठाउँहरु बनाउन लगाए । अनि त्यहाँ कुनै एक पुरुष जटिलहरुको दर्शनार्थ जाँदा उनीहरुको अनुमति प्राप्त गरी त्यस आश्रमको आसपासमा बस्ने ठाउँ बनाई बस्यो । यो देखेर अरु पनि शयकुलका मानिसहरु आई घरहरु बनाई बसे । अनि एकदिन, उनीहरु सबै भेला भई - “हामीहरु आर्यहरुको भूमिभागमा बसेका छौं । सित्तैमा बस्नु उचित छैन । सुखवासको लागि केही दक्षिणा चढाउनु उचित हुनेछ” भनी प्रत्येकसँग एक एक कार्षापण उठाई जम्मा भएका सबै कार्षापणहरु बावरीको अगाडि राखिदिए । यसरी जम्मा हुन आएका यी कार्षापणहरु एकलाख जति थिए भनी मनोरथपूरणीले १ उल्लेख गरेको छ । बावरी ब्राम्हणले - “किन यो ल्याएका हौ ?” भनी भने उनीहरुले - “भन्ते ! तपाईंको सुखवासको लागि ल्याएका हौं” भनी भने ।

“यदि म धनको खोजि गर्ने भएको भए त्यत्रो विशाल धनसम्पत्तिहरु त्यागी प्रब्रजितनै हुने थिइन । अतः तिमीहरुको धन तिमीहरुले नै लैजाओ ।”

“आर्यकोनिमित्त परित्यक्त गरिसकेको धन हामीहरु फर्काउने छैनौं । प्रत्येकवर्ष यस्तै किसिमले हामीहरुले चढाउने छौं । यो धन ग्रहण गरी तपाईंले दानदिनुहोस् ।”

१. १. पू. १८३: मोघराजकथा, एककनिपातवण्णना ।

यो कुरा स्वीकार गरी उनले त्यो धनद्वारा गरीबगुव तथा याचकहरुका लागि दानदिने कार्यमा खर्च गरे । त्यसैले अगाडिको मूल सूत्रको गा.नं. ३ मा “ततो जातेन आयेन, महायञ्जमकप्ययि” भनी उल्लेख भएको हो । यस्तै किसिमले समयबित्दै गएपछि यो वार्षिक दानकार्य जम्बुद्वीपमा निक्कै प्रसिद्ध हुन थाल्यो ^१ ।

कलिङ्ग राष्ट्रको दुःखिवट्ट भन्ने गाउँको जूजक ब्राम्हणको वंशमा जन्मेकी एक ब्राम्हणी थिई । उसले जहिले पनि आफ्नो ब्राम्हणलाई यस्तो भन्दथी - “बावरी ब्राम्हण दानदिदै छन्, त्यहाँ गई हिरण्यसुवर्ण मागेर ल्याऊ ।” यो सुनेर सो ब्राम्हण बावरीकहाँ गयो । त्यसबखत, दानदिन सिध्याई पर्णशालामा टेली बावरी ब्राम्हण दानको अनुस्मरण गर्दैथे । यसैबखत यो याचक ब्राम्हण आई बावरीसँग “हे ब्राम्हण ! मलाई दानदेऊ, मलाई दानदेऊ” भनी कराउन थाल्यो ।

“हे ब्राम्हण ! तिमि असमयमा आयौ । मसँग भएका कार्षापणहरु जम्मै दान दिंदादिदै सिद्धसक्यो । अब मसँग केही छैन ।”

“मलाई धेरै चाहिन्न, केवल पाँचशय भए पुग्छ । यत्तिका दानदिन सक्नेसँग केही छैन भन्ने कुरा पत्याउन गहारो छ ।”

“हे ब्राम्हण ! पाँचशय पनि छैन । अतः पुनः दानदिने समय आएपछि पाउनेछौ ।”

१. अं.अ.क. १.पृ. १८२-८३: मोघराजकथा एककनिपातवण्णना ।

“त्यसो भए, तिम्रो दानको समय नआएसम्म म पर्खेर बस्ने ?” भन्दै बावरीको पर्णशालाको दैलो अगाडि बालुवा थुपारी, चारैतिर राता फूलहरु छरी, मन्त्र जप गरेको जस्तो गरी ओठ चलाई - ‘तिम्रो शीर सातटुक्रा होस्, तिम्रो शीर सातटुक्रा होस्’ भनी उसले भन्नथाल्यो । जुन कुरा आगाडि अनुदित सूत्रले पनि उल्लेख गरेको छ (गा.नं.८) ।

यो सुनेर बावरीले यस्तो सोचन थाले - “यी महातपी ब्राम्हण सातदिनभित्र मेरो शीर फुटाल्नेछु भनी भन्दछन् । मसँग भने दिने वस्तु केही छैन । अवश्य पनि यिनले मलाई मार्नेछन् ।” यसरी चिन्तागरी लेटीरहँदा, रातपरेपछि, यसभन्दा अघिल्लो आत्मभावमा आमा भएकी एक स्त्री अहिले देवता भएकी थिई । उनले यो कुराको चालपाई पुत्रको शोक दूर गराइदिनको निमित्त आएर यस्तो भने-

“हे तात ! यी याचक ब्राम्हणलाई ‘शीर’ भनेको केहो त्यो पनि थाहा छैन, न त उसँग शीर फुटाल्न सक्ने विद्यानै छ ।” जुन कुरा प्रकाशपादै अगाडि मूल सूत्र गा. नं. १२ ले ‘न सो मुद्धं पजानाति ...’ भन्ने आदि उल्लेख गरेको हो । फेरि देवता भन्दछन्, - “हे ब्राम्हण ! लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको कुरा तिम्रीलाई थाहा छैन । यदि तिम्रीलाई शंका लाग्छ भने बुद्धकहाँ गएर यी प्रश्नहरु सोध । वहाँले तिम्रीलाई यसका कारणहरु बताइदिनु हुनेछ । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रको गा.नं १८ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

देवताको कुराद्वारा आश्वासन पाएका बावरीले अर्कोदिन बिहान सबेरै सबै शिष्यहरुलाई बोलाई- “तातहो ! लोकमा बुद्ध उत्पन्न भइसक्नु भएको छ भनी भन्छन् । अतः तिमिहरु चाँडै गई ‘हो होइन’ भन्ने कुरा बुझी मलाई भन्न आऊ । म शास्ताकहाँ जान चाहन्छु । वयोबुद्ध^१ भइसकेको हुनाले मेरो जीवन दूरभिन्न छ । तिमिहरु बुद्धकहाँ गई यी यी प्रश्नहरु सोध” भनी ‘मुद्धाफालनपञ्च’ अर्थात् ‘शीर फुटाल्ने प्रश्न’ भन्ने प्रश्न बनाई उनीहरुलाई सिकाए । त्यसपछि फेरि उनले सोचे कि -‘यी माणवहरु सबै एकसे एक पण्डित छन् । शास्ताको धर्मोपदेश सुनेर आफ्नो कृत्य समाप्त गरी यिनीहरु फर्केर आउलान् वा न आउलान्

....भन्नसकित्त ।” वयति सोचेर उनले आफ्ना भाञ्जा अजित माणवलाई^२ सूचित गर्दै - “तात ! तिमी चाहि निश्चय नै फर्केर आई मलाई खबर भन्न आउनुपर्छ^३” भनी भने ।

अजित माणव बावरीका भाञ्जा भए जस्तै पिङ्गिय माणव पनि बावरीका भाञ्जा थिए भन्ने कुरा सुत्त निपातवृत्तकथा (पृ.४७९) पिङ्गिश्रसुत्तवण्णनामा उल्लेख भएको पाइन्छ । यस सम्बन्धका कुराहरु अगाडि लेख्नेछु ।

अ

अनि यी सोह्र हजार माणवहरु अजित माणवको नेतृत्वमा बुद्धकहाँ प्रश्न सोध्न जानेछौं भनी शयकडौं बाटो हिडेर गए ।

-
१. यसबखत बावरी १२० वर्षीय थिए भनी अगाडिको मूल सूत्रको गा.नं ४४ मा उल्लेख भएको छ ।
 २. अजित माणवका कुराहरु बु.ब्रा.भा-२, पृ.१ मा उल्लेख भएका छन् ।
 ३. अं अ.क. १. पृ. १८३-८४: मोघराजकथा, एककनिपातवण्णना ।

गोदावरीको तीरबाट जुनबाटो लागी यिनीहरु गएका थिए त्यसको वर्णन अगाडिको मूल सूत्र मै वर्णित भएका छन् । यसरी चारिका गर्दै जाँदा बाटामा भेटेका सबैजसो मानिसहरुले “कहाँ जाँदै हुनुहुन्छ ?” भनी सोध्दा “दशबल बुद्धकहाँ प्रश्न सोध्न जाँदैछौं” भन्ने यिनीहरुको कुरा सुनेर, यिनीहरुका साथमा लागेर गएका मानिसहरुको जमात पनि निक्कै ठूलो थियो । उनीहरु आइपुग्ने दिनमा शास्ता पनि उनीहरुको लागि अनुकूल हुने पाशाणक-चैत्यको एक चट्टानमा बसिरहुनु भएको थियो । उनीहरु त्यहाँ आइपुग्दा उनीहरुसँग आएका जमात बाह्रयोजनिक थियो भनी अट्टकथाहरुले^१ उल्लेख गरेका छन् । जुन कारणहरु विचार गरी उनीहरुले बुद्धलाई ‘बुद्धनै हुनुहुन्छ’ भन्ने ठाने^२ तथा जुन ढंगले उनीहरुले बुद्धसँग प्रश्न सोधे-यी कुराहरु सबै अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन् । बुद्धकहाँ पुगेपछि सर्वप्रथम अजित माणवले बुद्धसँग प्रश्न सोधे^३ ।

-
१. अं अ.क. १. पृ. १८४: मोघराजकथा, एककनिपातवण्णना, सुत्त, नि.अ.क.पृ.४८०: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।
 २. हेर तल गा.नं. ३६-३९ को पादटिप्पणीमा ।
 ३. सोधेका प्रश्नका कुराहरु बु.ब्रा.भा-२, पृ.१५ मा उल्लेख भएका छन् ।

त्यसपछि क्रमैसँग सबै सोह्र प्रमुख माणवहरुले प्रश्नहरु सोधे र प्रश्नका उत्तरहरु सुनेर पिङ्गिय माणव एकजना बाहेक अजित माणव सहित पालैसँग सबै सोह्र हजार माणवहरु अरहत् भए^१ । धर्मोपदेशको अन्तमा केवल सोह्र हजार बावरीका परिषद्ले मात्र अरहत्व प्राप्त गरेका होइनन् बल्कि यसको अतिरिक्त चौधकोटी देवमनुष्यहरुले पनि धर्माभिसमय लाभ गरेका थिए । त्यसैले सङ्गीतिकारहरुले यस्तो उल्लेख गरेका हुन् ।

“ततो पासाणके रम्मे पारायणसमागमे ।

अमतं पापयि बुद्धो चुद्दस पाणकोटियो^२ ॥”

यसपछि त्यस त्यस ठाउँहरुबाट आएका मानिसहरु सबै बुद्धको प्रभावद्वारा आ-आफ्ना गाउँ निगमहरुमा प्रकट भए । भगवान् पनि सोह्र हजार परिवारहरुका साथ श्रावस्तीमै फर्केर जानुभयो । जब भगवान् जान लाग्नु भयो तब आयुष्मान् पिङ्गियले भगवान्सँग यस्तो विन्ति गरे-

“भन्ते ! म बावरीलाई बुद्धोत्पादको कुरा सुनाउन जानेछु । मैले उनलाई वचन दिएको छु ^३ ।” अनि भगवान्‌ले आज्ञादिनु भएपछि, आयुष्मान् पिङ्गिय ज्ञानगमनद्वारा गोदावरीको तीरसम्म र त्यसपछि, पादगमनद्वारा आश्रमतिर जानुभयो^४ ।

१. सुत्त.नि.अ.क.पू. ४८०: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।
२. सुत्त.नि.अ.क.पू. ४८०: वत्थुगाथाव(ण)ना, पारायणवग्गो ।
३. “गच्छामहं भन्ते, बावरिस्स बुद्ध प्पादं आरोचे तुं, पटिस्सुतांहि तस्स मया’ति ।” सुत्त.नि.अ.क.पू. ४८०.
४. सुत्त.नि.अ.क.पू. ४८०: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

बावरीको अनागामित्व

पिङ्गिय माणवले किन अरहत्व प्राप्त गर्न नसकेका होलान् भन्ने विषयको सम्बन्धमा सुत्तनिपातटुकथाले यसरी उल्लेख गरेको छ ^१ ।

“जब पिङ्गिय माणवको प्रश्न सोध्ने पालो आयो तब उनले पनि अरुहरुले भै प्रश्न सोध्दै- “जिण्णो हमस्मि अवलो वीतवण्णे...^२” भन्ने आदि कुरा भयने । यसको उत्तर सुनिरहेको बेलामा उनको मनमा बीच बीचमा यस्तो कल्पना उठिरहेको थियो - ‘यस्तो विचित्र धर्मोपदेश मेरा माया बावरीले चाहि सुन्न पाएनन्^३ ।’

१. सुत्त. नि. अ. क. पू. ४७९ : पिङ्गियसुत्तवण्णना, पारायणवग्गो ।

२. यस सूत्रको अनुवाद बु. ब्रा. भा-१, पृ. १०४ मा उल्लेख भएको छ । तर त्यहाँ, अदूरदशिताको कारणले गर्दा यी ‘पिङ्गिय माणव’ लाई “पिङ्गियानी ब्राह्मण” सम्झी मैले एकै ठाउँमा राखेको रहेछु । वास्तवमा यस्तो होइन रहेछ । ‘पिङ्गियानि ब्राह्मण’ भन्ने र ‘पिङ्गिय माणव’ भन्ने भिन्नभिन्नै पात्र रहेछन् । अतः बु. ब्रा. भा-१, पृ. १०३ को ‘पिङ्गियानी ब्राह्मण परिचय’ लाई ‘पिङ्गिय माणव परिचय’ भनी तथा पृ. १०४ को ‘पिङ्गियानी ब्राह्मणको प्रश्न’ लाई ‘पिङ्गिय माणवको प्रश्न’ भनी सुधार गरी पढिदिनु हुन अनुरोध गर्दछु । उहाँ पृ. १०६ देखि पृ. ११२ मा कुराहरु चाहिँ पिङ्गियानी ब्राह्मणका हुन् भनी सम्झनुपर्छ ।

३. “एवं विचित्र पटिभानं नाम देसनं नलभि मय्हं मातुलो बावरी सवणाया’ति ।” सुत्त.नि.अ.क.पू.४७९: पिङ्गियसुत्तवण्णना ।

यहाँ स्नेहचिन्तनको कारणले गर्दा उनको चित्त विक्षिप्त हुन गएको थियो र यसैकारणले गर्दा अरहत्व साक्षात्कार गर्न नसकेका हुन् । उपदेशको अन्तमा चाहिँ उनले अनागामित्व प्राप्तगरे । पिङ्गिय माणव लगायत सबैका सबै ऋद्धिमय पात्र-चीवरधारी भिक्षु भएका थिए ।”

अनागामी मार्ग फलमा प्रतिष्ठित हुनुभएका आयुष्मान् पिङ्गिय भगवान्‌सँग विदा लिई जब बावरीको आश्रमनिर पुग्नुभयो तब त्यहाँ, बाटो हेरी बसिरहेका बावरी ब्राह्मणले टाढैदेखि छाला र जटारहित भिक्षुको रूपमा आइरहनु भएका पिङ्गियलाई देखेर “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको रहेछ” भन्ने कुरामा उनी निश्चिन्त भए । अनि आइपुग्नु भएका आयुष्मान् पिङ्गियसँग बावरीले “पिङ्गिय ! के लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको हा ? ” भनी सोधे ।

” ब्राह्मण ! हो , लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको हो र वहाँले हामीहरुलाई पाशाणक चैत्यमा बसी धर्मापदेश पनि गर्नुभयो । सो उपदेश तपाईंलाई पनि सुनाउनेछु ।”

यति सुनेपछि बावरीले आफ्ना परिषद्कासाथ अहत सत्कारपूर्वक पूजागरी आयुष्मान् पिङ्गियलाई आसनमा बसाले । अनि वहाँले “पारायणमनुगायिस्सं ” भन्ने खूत्रद्वारा उपदेश गर्नुभयो^१ । उपदेशको अन्ततिर आयुष्मान् पिङ्गिय र बावरी ब्राह्मणका इन्द्रियहरुको परिपक्वतालाई देख्नुभई, श्रावस्तीमा बसिरहनु भएका बुद्ध भगवान्ले सुवर्ण रश्मी फैलाउनु भयो ।

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४८० : पारायनानुगीतिगाथावण्णना ।

बावरीलाई बुद्ध गुणको सम्बन्धमा वर्णना गरी बसिरहनु भएका पिङ्गियले बुद्ध-रश्मी देखेर ‘यो के रहेछ ? ’ भनी यताउता हेर्दा-स्वयं बुद्ध भगवान् आफ्नो अगाडि उपस्थित हुनु भएको जस्तो लागेर वहाँले बावरीलाई “बुद्ध आउनुभयो” भनी भन्नुभयो । अनि ब्राह्मण आसनबाट उठी दुइहात जोरी उभिइरहे । भगवान्ले पनि रश्मी फैलाई जसरी ब्राह्मणले देख्ने हुन् त्यसैगरी आफूलाई देखाउनु भयो र दुवैजनाको अनुकूल चित्तिस्थितिलाई विचार गरी आयुष्मान् पिङ्गियलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै “श्रद्धाबाट माथि उठी विपश्यना बढाई निर्वाण साक्षात्कार गर” भनी उपदेश गर्नुभयो । यस उपदेशको अन्तमा आयुष्मान् पिङ्गियले अरहत्व साक्षात्कार गर्नुभयो र बावरी ब्राह्मण चाहिँ अनागामी मार्गफलमा प्रतिष्ठित भए । बावरी ब्राह्मणका अरु पाँचशय शिष्यहरु पनि स्रोतापत्र भए भनी सुत्तनिपातट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ^१ । अरु कुराहरु अगाडि अनुदित सूत्रबाटै ज्ञातहुने छन् ।

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४८१-८२ : पारायनानुगीतिगाथावण्णना ।

मूल सूत्र --

१ - बुद्ध हुन् मि होइनन् हेरेर आऊ

१. कोसलानं पुरा रम्मा, अगमा दक्खिणापथं ।
आकिञ्चञ्चं पत्थयानो, ब्राह्मणो मन्तपारगू ॥
२. सो अस्सकस्स विसये, अलकस्स समासने ।
वसि गोधावरीकूल, उञ्छेन च फलेन च ॥
३. तस्सेव उपनिस्साय, गामो च विपुलो अहु ।
ततो जातेन आयेन, महायञ्जमकप्पयि ॥
४. महायञ्जं यजित्वान, पुन पाविसि अस्समं ।
तस्सिं पटिपविट्ठमिह, अञ्जो आगञ्छि ब्राह्मणो ॥

१. सुत्त.नि.पा.पृ.४१९ : बत्थुगाथा, पारायणवग्गे, अ.क.पृ.४६०.

२. स्यांममा : ‘अग्गमा’ ।

३. स्याममा : 'मुलकस्स' ; सिंहलमा : 'अलकस्स' । अं.अ.क.1 .पृ.१८२ : मोघराजाको कथामा 'मूल्हकरञ्जो' भन्ने उल्लेख भएको छ ।
४. सिंहल, स्याम र रोमनामा : 'पतिपविट्टमिह'।
५. उग्घट्टपादो तसितो, पङ्कदन्तो रजस्सरो ।
सो च नं उपसङ्गम्म, सतानि पञ्च याचति ॥
६. तमेनं बावरी दिस्वा, आसनेन निमन्तयि ।
सुखं च कुसलं पुच्छि, इदं वंचनमब्रवि ॥
७. "यं खो मम देय्यधम्मं, सब्ब विसज्जितं मया ।
अनुजानाहि मे ब्रह्म, नत्थि पञ्चसतानि मे ॥"
८. "सचे मे याचममानस्स, सब्बं विसज्जितं मया ।
अनुजानाहि मे ब्रह्म, नत्थि पञ्चसतानि मे ॥"
९. अभिसङ्खरित्वा कुहको, भेरवं सो अकित्तयि ।
तस्स तं वचनं सुत्वा, बावरी दुक्खितो अहु ॥
१०. उस्सुस्सति अनाहारो, सोकसल्लसमप्पितो ।
अथो पि एवं चित्तस्स, भ्ज्ने न रमती मनो ॥

अर्थ --

१. अकिञ्चनत्व अर्थात् एकान्तवासको खोज गर्द, कोशलहरुको
१. सिंहल, स्याम र रोमनामा : 'मम' ।
२. रोमनामा : 'सब्ब' ।
३. सिंहल र रोमनामा : 'विसज्जितं' ।
रम्यपुरवाट अर्थात् श्रावस्तीवाट मन्त्रमा (=वेदमा) पारङ्गत बौद्धण (=बावरी) दृक्षणापथतिर गए ।
- २- अस्सक (=अश्वक) को विषय (=राज्य) र अलक को नगिचमा रहेको गोदावरी (=गोधवरी)
कुलमा अर्थात्
१. 'अस्सकको विषय र अलकको नगिचमा रहेको' भन्ने वाक्यको स्पष्टिकरण दिदैँ अट्टकथाले यसरी उल्लेख गरेको छ --

“सो बावरी ब्राह्मण अस्सक र अलक भन्ने दुवै आन्ध्र राजाहरुको (अन्धक राजानं) आसत्र देशमा दुवै देशहरुको सिमानामा” भन्ने अभिप्राय हो । सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६४: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्ग

२. ‘गोदावरी कुलमा’ भनेको - जहाँ गोदावरी नदीले दुइतिर लागी तीन योजन प्रमाणको स्थललाई अन्तरद्वीप बनाइ राखेको छ, जहाँ अघि अघि सरभङ्ग आदि ऋषिहरुले बास गरेका थिए-ती सबै जङ्गललाई यहाँ ‘गोदावरी कुल’ भनिएको हो भनी सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६४ : वत्थुगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

गोदावरी तीरको आसपासमा बसी भिक्षुद्वारा र फलमूलद्वारा जीविका गरी उ बसे ।

३- उसैको आश्रयबाट गाँउ पनि ठूलो भएर आयो । त्यस (गाँउ) बाट भएको आमदानीद्वारा महायज्ञ (=महादान) पनि गरे ।

४- महायज्ञ गरेर (= महादान दिएर) (बावरी ब्राह्मण)

१. ती दुवै राज्यको सिमाना पर्न ठाउँमा बस्ती बसाली बसे । (तेसं किर रजजसीमन्तरे सो पदेसो होति ।) बावरी ब्राह्मणले यो प्रदेश देखेर ‘यो ठाउँमा पहिले पहिले श्रमणहरुले बास गरेका थिए तथा यसै ठाउँमा सरभङ्ग आदि ऋषिहरुले (जा.अ.क. VI.पृ.२०: सरभङ्गजातक नं.५२२) पनि बसोबास गरेका थिए’ भनी अमात्यहरुलाई जनाई सो ठाउँमा बस्ती बसाली उनी त्यहाँ बसे । सुत्त.नि.अ.क.पृ ४६४.

२. बावरीले बसालेको गाउँबाट कृषीकर्मद्वारा भएको १००० आमदानी मानिसहरुले राजा अस्सकलाई दिन लगे । राजाले ‘म लित्र, आचार्य बावरीलाई नै देऊ’ भनी भने । आचार्यले पनि आफूले नलिई सो धन दानकार्यमा लगाइदिए । यसप्रकार उनले वर्ष वर्षमा महादान दिन थाले । त्यसैले सूत्रमा ‘महायज्ञ गरे’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६४ : वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गले उल्लेख गरेको हो ।

फेरि आश्रममा गए । आश्रममा गइसके पछि त्यहाँ एक अर्का ब्राह्मण आयो --

५-जसको खुट्टाका गोलि गाठाँहरु हिडँदा जुद्धथ्यो, शरीर थर थर काम्थ्यो र शीरभरी धूलो थियो- उनकहाँ गई पाचँशय (कर्षापण) माग्यो ।

६-“उसलाई देखेर बावरीले आसनद्वारा निम्याए, सुख दुः खका कुराहरु पनि सोधे, अनि यस्तो भने --

७-“जो मेरा दातव्यवस्तुहरु थिए ती जम्मै मैले दिइसके । हे ब्राह्मण ! यो कुरा बुझ् ; अब मसँग पाँचशय (कर्षापण) छैन ।”

(अनि सो याचक ब्राह्मण भन्दछ --)

८-“यदि मैले मागेको कुरा तपाइले दिनुहुन्न भने -- (आजको) सातौँ दिनमा तपाइको शीर सातुटुक्रा होस् ।”

१. बावरी ब्राह्मण, वर्षौनि हुने महादान कार्यको लागि आक्षमबाट गाउँमा आउँथ्यो र दानकार्य सिद्धिए पछि फेरि आश्रममै फकिन्थे । यसै कुरालाई देखाउँदै सूत्रमा 'फेरि आश्रममा गए' भनिएको हो ।
सुत्र.नि.अ.क.पृ.४६४।

९- यति भनेर उसले ढोगी (=कुहक) रचना तयार पारेर भयावह कुरा भन्नथाल्यो । उसको त्यो कुरा सुनेर बावरी दुः खी भए ।

१०-यो शोकरूपी बाँण लागेर (बावरी) खाना खान नसकी सुकनथाले । यसै चिन्ताको कारणले गर्दा उनले ध्यानमा पनि मन लगाउन सकेनन् ।

११. उत्रस्त दुक्खितं दिस्वा, देवता अत्थकामिनी ।
बावरि उपसङ्गम्, इदं वचनमब्रवि ॥

१२. "नो सो मुद्धं पजानाति, कुहेको सो धनत्थिको ।
मुद्धनि मुद्धपाते वा, जाणं तस्स न विज्जति ॥"

१. जब बावरीले पाचँशय कर्षापण छैन भनी भने तब सो याचक ब्राह्मणले-गोबर ल्याई, कुशवृण, फूलहरु ल्याई भट्ट भट्ट बावरीको आश्रम अगाडी दैलोमा गोबरले भुईँ लिपी, फूलहरु छरी, वृणहरु वछ्याई, कमण्डलुको पानीले देब्र खुट्टा पखाली, सात पाइला जति गई तथा पैतलामा छोई --'आजको सातौँ दिनमा तिम्रो शीर सातुटुक्रा होस्' भनी भयावह कुरा भन्नथाले । अर्थात् सराप्न थाले यसै कुरालाई यहाँ 'रचना तयार पारेर' भनिएको हो भनी सुत्र.नि.अ.क.पृ.४६५ : वत्थुगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. स्याम र रोमनमा : 'उत्रसतं' ।

३-३. स्याममा : 'मुद्धाधिपाते च' ।

अर्थ --

११-उत्रस्त र दुः खित भएको दखेर बावरीकहाँ गई एक हितैषी देवताले यस्तो भने --

१२. "त्यो धन चाहने ढोगी (=कुहक) ले न शीर भन्ने जान्दछ, न त उँसग शीर फुटारनसक्ने ज्ञान नै छ ।"

(बावरी भन्दछ--)

१३. "भोति चरहि जानासि, तं मे अक्खाहि पुच्छितो ।
मुद्धं मुद्धाधिपातं च, तं सुणोम वचो तव ॥ "

अर्थ --

१३. "यदि तपाईं शीर र शीर फुटाल्ने ज्ञान जान्नुहुन्छ भने मलाई बताउनुहोस्, म तपाईंको वचन सुन्न चाहन्छु ।"

(देवता भन्दछन् --)

१४. “अहम्पेत न जानामि, ज्ञाणमेत्थ न विज्जति ।
मुद्धनि मुद्धाधिपाते च, जिनानं हेत्थ दस्सनं ॥”

१. यी देवता पूर्वजन्ममा बावरीकी आमा थिइन् भनी मनो.र.पू.1.१८३ : मोघराजकथामा उल्लेख भएको छ ।

२. रोमनमा : ‘ज्ञाणमेत्थ’ ; सिंहलमा: ज्ञाणमेत्थं ।

३-३.सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘मुद्धं मुद्धाधिपातो’ ।

४. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘हेतु’ ।

अर्थ --

१४-“म पनि यो जान्दिन, मसँग त्यो ज्ञान पनि छैन ; शीर र शीर फुटाल्ने ज्ञान जिनहरुको विषय हो ।”

(बावरी भन्दछन् --)

१५. “अथ को चरहि जानाति, अस्मि पथविमण्डले ।
मुद्धं मुद्धाधिपातं च, तं मे अक्खाहि देवते ।”

(देवता भन्दछन् --)

१६. “पुरा कपिलवत्थुम्हा, निक्खन्तो लोकनायको ।
अपच्चो ओक्काकराजस्स, सक्यपुत्तो पभङ्गरो ॥

१७. “सो हि ब्राह्मण सम्बुदो, सब्बधम्मानपारगू ।
सब्बाभिञ्जाबलप्पत्तो, सब्बधम्मेसु चक्खुमा ।
सब्बकम्मक्खयं पत्तो, विमुत्तो उपधिक्खये ॥

१. सिंहलमा : ‘पुथुमण्डले’ ; रोमनामा : ‘पुथविमण्डले’ ; बर्मीमा : ‘पथविमण्डले’ ।

२. सिंहल र रोमनमा : ‘सब्बधम्मक्खयं’ ।

१८. “बुद्धो सो भगवा लोके, धम्मं देसेति चक्खुमा ।
तं त्वं गन्त्वान पुच्छस्सु, सो ते तं व्याकरिस्सति ॥”

अर्थ --

१६. “ओक्काक राजाका अनुवैशी, तेजस्वी शाक्यपुत्र, लोकनायक (केही वर्ष अगाडि) मपिलवस्तु नगरबाट निस्मनु भएको छ ।

१७-“हे ब्राह्मण ! वहाँ सम्यक्सम्बुद्ध सबै धर्महरुमा पारङ्गत, सबै अभिज्ञाबलहरु प्राप्त, सबै धर्महरुमा चक्षु हुने, सबै कर्महरुको क्षय प्राप्त तथा जन्ममरणलाई क्षीण गरी संसारबाट विमुक्त हुनुहुन्छ ।

१८-“चक्षुमान् हुनुभएका वहाँ भगवान् बुद्धले लोकवासीहरुलाई धर्मापदेश गर्नुहुन्छ ; तिमी वहाँकहाँ गई सोध, वहाँले तिमीलाई बताउनु हुनेछ ।”

१९. सम्बुद्धोति वचो सूत्वा, उदग्गो बावरी अहु ।

सोकस्स तनुको आसि, पीतिं च विपुलं लभि ॥

१. सिंहल र रोमनमा : ‘व्याकरिस्सति’ ।

२. बावरी ब्राह्मण गोदावरी तीरमा बसेका आठौं वर्ष पछि लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको थियो । उनत्तीस वर्षको अवस्थामा बोधिरत्व घरबाट निस्कनु भएको थियो भनी सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६५ : वत्थुगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२०. सो बावरी अत्तमनो उदग्गो,

तं देवतं पुच्छति वेदजातो ।

“कतमिह गामे निगममिह वा पन ;

कतमिह वा जनपदे लोकनाथो ।

यत्थ गन्त्वान पस्सेमु सम्बुद्ध द्विपदुत्तमं ॥”

अर्थ --

१९-सम्बुद्ध भन्ने वचन सुनेर बावरीलाई अति हर्ष लाग्यो, उनको शोक दूर भयो र उनले अहत् प्रीतिको अनुभव गरे ।

२०-अनि सन्तुष्ट, हर्षित तथा आनन्दित भएका बावरीले देवतासँग यस्तो सोधे --

“कुन गाउँमा, कुन निगममा अथवा कुन जनपदमा वहाँ लोकनाथ हुनुहुन्छ र कहाँ गएर हामीले मनुष्यहरुमध्येमा श्रेष्ठ हुनुभएका वहाँ सम्बुद्धको दर्शन गर्न सबौं ?”

(देवता भन्दछन् --)

२१. “सावत्थियं कोसलमन्दिरे जिनो, पहूतपञ्चो वरभूरिमेधसो ।

१. सिंहल र रोमनमा : ‘पुन’ ।

२-२. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘यत्थगन्त्वा नमुस्सेमु’ ।

३. सिंहल, म्याक र रोमनमा : ‘दिपदुत्तमं’ ।

सो सक्क्यपुत्तो विधुरो अनासवो,

मुद्धाधिपातस्स विदू नरनसभो ॥”

अर्थ --

२१-“वहाँ जिन (=बुद्ध) कोशल मन्दिरको श्रावस्तीमा हुनुहुन्छ; वहाँ महाप्राज्ञ, उत्तम महाप्राज्ञ, शाक्यपुत्र, श्रेष्ठपुद्गल, अनासवी तथा शीर फुटाल्न सक्ने ज्ञान हुनुभएका नरोत्तम हुनुहुन्छ ।”

(बावरी भन्दछन् --)

२२. ततो आमन्तयी सिस्से, ब्राह्मणे मन्तपारगे ।

“एथ माणवा अक्खिस्सं, सुणाथ वचनं मम ॥

२३. “यस्सेसो दुल्लभो लोके, पातुभावो अभिण्हसो ।
स्वाज्ज लोकमिह उप्पन्नो, सम्बुद्धो इति विस्सुतो ।
खिप्पं गन्त्वान सावत्थिं, पस्सव्हो द्विपदुत्तमं ॥”

अर्थ --

२२-२३-अनि मन्त्रमा (=वेदमा) पारङ्गत भएका ब्राह्मण शिष्यहरुलाई बावरीले आमन्त्रण गरे --“हे माणवहो ! मेरो वचन सुन, म भन्दछु । जसको प्रादुर्भाव यो लोकमा सधैं दुर्लभ छ , सो सम्बुद्ध भनी विख्यात हुनुभएका (महापुरुष) आज लोकमा उत्पन्न हुनु भएको छ ।

अतः (तिमहिरु) चाँडै नै श्रावस्तीमा भई वहाँ नरोत्तमको दर्शन गर ।”

(बावरीका शिष्यहरु भन्दछन् --)

२४. “कथं चरहि जानेमु, दिस्वा बुद्धो ति ब्राह्मण ।
अजानतं नो पबूहि, यथा जानेमु तै मयं ॥”

अर्थ --

२४-“हे ब्राह्मण ! कसरी हामीले बुद्धलाई देखेर ‘बुद्ध हुन्’ भनी जानौं ? हामीलाई यो कुरा थाहाछैन ; अतः जसरी हामी जान्नसकौं त्यसरी कुरा बताउनुहोस् ।”

(बावरी भन्दछन्--)

२५. “आगतानि हि न्त्सेसु, महापुरिसलक्खणा ।
द्वित्तिसानि च व्याख्याता समन्ता,अनुपुब्बसो ॥

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘द्वित्तिसा’ ।

२. सिंहलमा : ‘व्याख्याता’ ; स्याममा: ‘व्याख्याता’ ; रोमनमा : ‘व्याख्याता’ ।

३. सिंहलमा : ‘समन्ता’ ।

२६. “यस्सेते होन्ति गत्तेसु, महापुरिसलक्खणा ।
द्वेयेव तस्स गतियो, ततिया हि न विज्जति ॥

२७. “सचे अगारं आवसति, विजेय्य पठविं इमं ।
अदण्डेन असत्थेन, धम्मेन मनुसासति ॥

२८. “सचे च सो पब्बजति, अगारा अनगारियं ।
विवट्ठच्छदो सम्बुद्धो, अरहा भवति अनुत्तरो ।

२९. “जाति गोत्त च लक्खणं, मन्ते सिस्से पुनापरे ।
मुद्धं मुद्धाधिपातं च, मनसायेव पुच्छथ ॥

३०. “अनावरणदस्सावी, यदि बुद्धो भविस्सति ।
मनसा पुच्छते पव्हे, वाचाय विस्सज्जेस्सति ॥”

अर्थ --

२५-“हामीहरुको मन्त्रमा (=वेदमा) महापुरुष लक्षणका कुराहरु आएका छन्, क्रमानुसार सम्पूर्ण बत्तीसलक्षणहरुको बारेमा पनि व्याख्या गरिएको छ ।

१. सिंहलका : 'द्व च' ; स्याममा : र रोमनमा : 'दुवे व' ।
२. सिंहल र रोमनमा : 'विवत्तच्छदो' ; स्याममा : 'विवटच्छदो' ।
३. स्याममा : 'जाति' ।
४. महापुरुष लक्षणहरु भनेका के के हुन् भन्ने कुरा लेखकको बु.ब्रा. भा-१, पृ.१६८ मा हेर्नु ।

- २६-"जसको शरीरमा यी महापुरुष लक्षणहरु हुन्छन् तिनको गति दूइवटा मात्र हुन्छन् तेश्रो हुदैन ।
- २७-"यदि घरमा बस्छन् भने - अदण्ड, अशात्रद्वारा यो पृथ्वीलाई विजय गर्छन् र धर्मतापूर्वक मानिसहरुलाई अनुशासन गर्छन् ।
- २८-"यदि घरबाट त्यागी प्रव्रजित हुन्छन् भने तृष्ण रहित भएर अनुपम सम्बुद्ध अरहत हुन्छन् ।
- २९-"अनि जन्म (=आयु), गोत्र, लक्षण, मन्त्र, शिष्यहरु, शीर र शीर फुटाल्ने (यी सात) सम्बन्धी (तिमीहरुले) मनमा प्रश्नहरु सोध ।
- ३०-"यदि बुद्ध हुनुहुन्छ भने, यदि वहाँमा अनावरण-ज्ञान छ भने -(तिमीहरुले) मनमा सोधेका प्रश्नहरुको उत्तर (वहाँले) वचनद्वारा दिनुहुने छ ।"
३१. बावरिस्स वचो सुत्वा, सिस्सा सोलम ब्राह्मणा ।
अजितो तिस्समेत्तेय्यो, पुण्णको अथ मेत्तगू ॥
३२. धोतको उपसीवो च, नन्दो च अथ हेमको ।
तोअेय्यकप्पा^१ दुभयो, जतुकण्णी च पण्डितो ॥
३३. भद्रावुधो उदयो च, पोसालो चापि ब्राह्मणो ।
मोघराजा च मेधावी, पिङ्गियो च महाइसि ॥

१. सिंहल र रोमनमा : 'केप्पो' ।

३४. पच्चेक गणिनो सब्बे, सब्बलोकस्स विस्सुता ।
भ्यायी भानरता धीरा, पुब्बवासनवासित ॥
३५. बावरिं अभिवादेत्वा, कत्वा च नं पदक्खिणं ।
जटाजिनधरा सब्बे, पक्कामु उत्तरामुखा ॥

अर्थ --

३१-३५ बावरीका कुरा सुनेर -(१) अजित, (२) तिस्समेत्तेय्य, (३) पुण्णक, (४) मेत्तगू, (५) धोतक, (६) उपसवि, (७) नन्द, (८) हेमक, (९) तोदेय्यकप्प, (१०) दुभ्य, (११) जतुकरण, (१२) भद्रावुध, (१३) उदय, (१४) पोसाल, (१५) मोघराज तथा, (१६) पिङ्गिय आदि प्रत्येकका आ-आफ्ना शिष्यमण्डली भएका, लोकमा सबै विख्यात भएका ध्यानी तथा ध्यानरत भएका र पूण्यरूपी पूर्ववासनाले सुवासित भएका यी सोह्र महाऋषिहरुले बावरीलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी जटा र छालाधारी उनीहरु सबै उत्तरतिर हेरेर गए ।

३६. अलकस्स पतिट्ठानं, पुरिमाहिस्सति तदा ।
उज्जेनिञ्चा पि गोनद्ध, वेदिसं वनसव्हयं ॥
३७. कोसम्बिञ्चा पि साकेतं, सावत्थि च पुरुत्तमं ।
सेतव्यं कपिलवत्थुं, कुसिनारं च मन्दिर ॥
३८. पावं च भोगनगरं, वेसालि मामधं पुरं ।
पासाणकं चेतियं च, रमणीयं मनोरमं ॥

३९. तसितोवुदकं सीतं, महालाभं व वाणिजो ।
छायं धम्माभित्तो व, तुरिया पब्बतमारुहं ॥

अर्थ --

३६-३९-(यसरी उत्तरतिर हेरी गएका उनीहरु सर्वप्रथम) अलकको (= अलक राज्यको) पतिद्वान (=प्रतिष्ठान नगर)

१-१. स्याममा : 'कोसम्बि वा पि' ।

२. सिंहल र रोमनमा : 'सेतव्यं' ।

३. म्याममा : 'च' ।

४. 'प्रतिष्ठान' नगरको आधुनिक नाम 'पैठन' हो । यस सम्बन्धमा भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो बु.भा.भू.पृ.४५० मा यसरी उल्लेख गरेका छन् --

“अलकको राजधानी पतिद्वान (=प्रतिष्ठान) नजरलाई तोलेमीले 'बैठन' भनी थाहा पाएका थिए । त्यसैले प्रतिष्ठानको आधुनिक नाम 'पैठन' नै हो ।

यदि अलकको राजधानी 'पतिद्वान' (=प्रतिष्ठान = बैठान = पैठन) नै हो भने, अस्सक (=अश्वक) को राजधानी 'पोतन' लाई पनि राहुल सांकृत्यायनले 'पैठन' हो भनी हिन्दी दीर्घनिकायको पृ.१७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरेका छन् । अतः 'पतिद्वान' लाई 'पैठन' भनिएको हो वा 'पोतेन' लाई 'पैठन' भनिएको भन्ने विषयमा विचारणीय हुन आउँछ । (हेर लेखकको बु.ब्र.भा-१, पृ. ३४६ को पादटिप्पणीमा)

'पोतन' वा 'पोतलि' वा 'पोतलि' भन्ने नगर र 'पतिद्वान' भन्ने नगर एकै हो भन्न सकिन्न भन्ने कुरा बु.भा.भू.पृ.४४८-४९ मा उल्लेख भएको छ । यस ग्रन्थ अनुसार 'पोतन' भन्ने नाम महाभारतको आदि-पर्वमा पनि उल्लेख भएको छ भनी डा. हेमचन्द्र रायचौधरीले बताएका छन् तथा हेमचन्द्र रायचौधरीले यो महाभारतको 'पोतन वा पोदन' भन्ने र पालिमा 'पोतन' भन्ने यी द्वैलाई समानरूपले हेरेका छन् । अतः यसको नाम 'बोधन' नामक नगर हो भनी बताएका छन् भनी बु.भा.भू.पृ.४४९ मा उल्लेख भएको पाइन्छ । यो 'बोधन' भन्ने नगर हाल हैदरावाद राज्यको मंजरा र गोदावरी नदीहरुको संगमको अक्षिणतिर स्थित छ भन्ने कुरा पनि उहाँ उल्लेख भएको छ ।

अश्वकको राजधानी 'पोतनी' हो भनी दी.नि.को महागोविन्द सूत्रानुसार लेखकको बु.ब्र.भा-१, पृ.३४६ मा अनुदित भएको छ । विमानवत्थु अट्टकथानुसार लेखकको बु.वि.पृ.९६ मा 'पोतलि' छ तथा अस्सजातक (नं.२०७) मा 'पोतल' वा 'पोतलि' भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

महिस्सति (=महिष्मती), उज्जेनि (=उज्जैन), गोनद्ध (=गोनद्धपुर), वेदिस (=विदिशा, भोपाल), वनसब्धयं, कोसम्बि (=कौशम्बी), साकेत अनि उत्तम श्रावस्तीमा पुगे । त्यसपछि फेरि सेतव्य, कपिलवस्तु, कुशीनगर मन्दिर (=घर, राजदरवार), पावा, भोगनगर, वेशाली भएर उनीहरु मगरधपुर (=राजगृह) मा पुगे । अनि (राजगृहको रमणीय तथा मनोरम्य

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६६ : वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

२. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६६ : ले 'वनसब्धय' लाई तुम्ब नगर पवन नगर अथवा वनसावत्थि पनि भन्दछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

३. गोदावरीबाट श्रावस्तीमा पुग्दापुग्दै ती सोह (१६) जटिल माणवहरुका जमात ६ योजना जति पुगेको थियो भनी सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६६ ले उल्लेख गरेको छ ।

४. श्रावस्तीमा पुगेर फेरि उनीहरु त्यहाँबाट किन राजगृहतिर लागेका होलान्? भन्ने प्रश्नको उत्तर सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६६: वत्थुगाथावण्णनाले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

एकदिन, जब भगवान् बुद्धले ती १६ जटिलहरु आ-आफ्ना जमातहरु लिएर श्रावस्तीतिर आइरहेका कुरा बुझ्नु भयो तब वहाँले यस्तो विचार गर्नु भयो- “यी बावरीका जटिलहरु, जमात बढाउँदै यहाँ आउँदैछन् । तर अहिलेसम्म यिचनीहरुका इन्द्रियहरु परिपक्व भएका छैनन् र यो देश उनीहरुको ज्ञानप्राप्तिको लागि उपयुक्त (=सप्पायो) पनि छैन । मगध क्षेत्रभिको पाशाणक चैत्य स्थान अनुकूल हुनेछ । यदि मैले त्यहाँ धर्मोपदेश गरेको खण्डमा उनीहरु सबैले धर्मावबोध गर्न सक्ने छन् । यसको अलावा त्यत्रो परिषद नगरभित्र भई आउँदा उनीहरुका साथ लागेर आउने अरु पनि धेरै मानिसहरु हुने छन् ।

यति विचार गर्नु भएर वहाँ भिक्षुसङ्घद्वारा परिवृत्त भई, ती जटिलहरु श्रावस्तीमा पुग्नुभन्दा अगावै क्रमैसँग सेतव्य, कपिलवस्तु आदि देशहरु भई राजगृह स्थित पाशाणक चैत्यतिर लागेर जानु भएको थियो ।

ती जटिलहरु पनि श्रावस्तीमा पुगी विहारभित्र गई “को बुद्ध हुहुन्छ, कहाँ बुद्ध हुनुहुन्छ” भन्दै खोजी गरी गन्धकुटी (=भगवान् वस्ने कुटी) तिर जाँदा भगवान् वाहिर निस्कनु भएको पैतालाको चिन्ह देखेर-

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे,
दुट्टस्स होति अनुकड्ढत पदं ।
मूल्हस्स होति सहसानुपीलितं,
विवत्रच्छदस्सिदमीदिसं पदं ति ॥” भन्ने कुरा बुझी, अर्थात्-“रागीको पैताला कुप्रो हुन्छ, क्रोधीको पैताला हिड्दा खोस्रेर जाने हुन्छ, मोहीको पैताला पेलेर जाने हुन्छ, किन्तु (पहारमाथि रहेको) पाशाणक चैत्य^१ । (=यस्तो नामक विहार) मा पुगी मानो प्यासले शीतल पानी पाएको भैं, व्यापारीलाई ठूलो लाभ भएको भैं घामा तप्पहुनेले शीतल छाया देखेको भैं उनीहरु छिटो छिटो (पाशाणक चैत्य विहार भएको) पहाड चढ्न थाले ।

४०. भगवान् ^२ तमिह समये, भिक्खुसङ्घ पुरक्खतो ।
भिक्खूनं धम्मं देसेति, सीहो व नदती वने ॥

क्लेशरहित निक्लेशीको पैताला यस्तो हुन्छ” भन्ने बुझी “वहाँ, अवश्यनै बुद्ध हुनुहुन्छ” भन्ने निश्चयमा पुगी उनीहरु पनि भगवान् जानु भएको बाटो लागी क्रमशः राजगृह स्थित पाशाणक चैत्यमा पुग्न गएका थिए । त्यसैले सूत्रमा “त्यसपछि फेरि सेतव्य... भएर उनीहरु मगधपुरमा पुगे” भनी उल्लेख भएको हो ।
सुत्त. नि.अ.क.पृ. ४६६: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

१. एक विशाल हुँगामाथि त्यहाँ एक देवस्थल थियो । बुद्ध उत्पन्न भइसक्नु भएपछि त्यहाँ विहार बनाइएको थियो । अनि सो विहारलाई पनि अधिकै नामले ‘पाशाणक चैत्य’ भनिएको थियो । सुत्त. नि.अ.क.पृ.४६६: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो । यस्तो भन्ने चलन सम्बन्धमा लेखकको बु.ब्र.भा-१, पृ.१४ को पादटिप्पणीमा केही उदाहरणहरु उल्लेख भएका छन् ।

२. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘भगवा च’ ।

अर्थ-

४० - त्यसबखत, जङ्गलमा सिंह गर्जने जस्तै गरी भगवान भिक्षुसङ्घको अगाडि धर्मोपदेश गर्दै हुनुहुन्थ्यो ।

४१. अजितो अद्दस्स बुद्ध^१, सतरंसी^२ व भाणुमं ।
चन्दं यथा पन्नरसे, पारिपूरि^३ उपागतं ॥

४२. अथस्स गत्ते दिस्वान, परिपूरं^३ च व्यञ्जनं^३ ।
एकमन्तं ठितो हुट्ठो, मनोपञ्चे अपुच्छथ ॥

४३. “आदिस्स जम्मनं बूहि, गोत्तं बूहि सलक्खणं ।
मन्तेसु पारमिं बूहि, कति^४ वाचेति ब्राह्मणो ॥”

अर्थ:

४१-अनि शतरंसी भएको सूर्यलाई भैं, पूर्णिमाको पूर्णचन्द्रलाई भैं अजितले^१ बुद्धलाई देखे ।

१-१ सिंहलमा: ‘सम्बुद्ध’ स्याममा र रोमनामा: ‘सम्बुद्ध वीतरंसी’ ।

२. सिंहलमा: ‘परिपूरि’ ।

३-३ स्याममा: ‘परिपूरं वियञ्जनं’; सिंहलमा र रोमनामा: ‘परिपूरं व्यञ्जनं’ ।

४. स्याममा: ‘कती’ ।

५. बावरी ब्राह्मणको पहिलो शिष्य । सुत्त.नि.अ.क.पृ. ४६६.

४२. अनि वहाँको शरीरमा परिपूर्ण व्यञ्जनहरु १ देखेर प्रफुल्लित भई एक छेउमा बसेका उनले मनमा प्रश्न सोधे-

४३. “(मेरा आचार्य) (१) जन्मले कति वर्ष छन् भन्नुहोस्, (२) गोत्र के हो भन्नुहोस्, (३) कति लक्षणहरु छन् भन्नुहोस्, (४) कति मन्त्रहरुमा पारङ्गत छन् भन्नुहोस्, (५) कति शिष्यहरुलमई पढाउँछन् भन्नुहोस् । ”

(बुद्ध भन्नुहोस्)

४४. “वीसं वस्ससतं आयु, सो च गोतेन बावरी ।

तीणिस्स लक्खणा गत्ते, तिण्णं वेदान पारागू ॥

४५. “लक्खणे इतिहास च, सनिधण्डुसकेटुभे ।

पञ्चसतानि वाचेति, सधम्मं पारमि गतो ॥”

अर्थ --

४४-४५ “(१) आयु एकशय वीस वर्ष छन्, (२) गोत्रले बावरी हुन्, (३) शरीरमा तीन लक्षणहरु छन्, (४) तीन वेदमा

१. ८० अनुब्यञ्जनहरुलाई यहाँ ‘व्यञ्जनहरु’ भनिएको हो । यी के के हुन् भन्ने कुराहरु लेखकको बु.श्रावि.भा-१,पृ.४७१ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् ।

२. सिंहल र रोमनामा : ‘तीणस्स’ ।

पारङ्गत छन् तथा लक्षण-शास्त्रमा, इतिहासमा, निघण्टु सहित कौस्तुभमा पारङ्गत छन्, (५) पाचैशय शिष्यहरुलाई पढाउँछन् र आफ्नो (ब्राह्मण) धर्ममा पनि पारङ्गत छन् ।”

(अजित भन्दछन्--)

४६. “लक्खणानं पविचर्य, बावरिस्स नरुत्तम ।
कडखच्छिदं^१ पकासेहि, मा नो कडखायितं अहु ॥”

अर्थ --

४६. “नरोत्तम ! बावरीका शरीरमा के के तीन लक्षणहरु छन् ? शंका निवारण हुनेगरी बताउनु होस् ताकि हामीमा शंका नरहोस् ।”

(बुद्ध भन्नुहुन्छ -)

४७. “मरखं जिब्हाय छादेति, उण्णस्स^२ भमुकन्तरे ।
कोसोहितं वत्थुगुय्हं, एवं जानाहि माणव ॥”

अर्थ --

- ४७- “(१) जिभ्रोले मुख ढाक्छ, (२) भमुकन्तरमा (= हातिकांमा उर्णालोम छ, (३) गुप्तवस्तु (= वत्थुगुय्हं = लिङ्ग) कोषभिन्न छ ; माणव ! यही तीन भनी जान ।”

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘तण्हच्छित्त’ ।

२. स्याममा : ‘उण्णास्स’ ।

४८. पुच्छञ्चि^१ किञ्चि^१ असुणन्तो, सुवा पञ्हे वियाकते^२ ।
विचिन्तेति जनो सब्बो, वेदजातो कतञ्जली ॥

अर्थ --

४८. कुनै प्रश्न गरेको नसुनिकनै प्रश्नको उत्तर दिएको सुनेर सबै मानिसहरु चकीतपरी प्रफुल्लित भए र हातजोरी विन्तिगरी बसे ।

(अजित भन्दछन् --)

४९. “को नु देव ब्रह्मा वा, इन्दो वा पि सुजम्पति ।
मनसा पुच्छते पञ्हे, कमेतं पटिभासति ॥
५०. “मुद्धं मुद्धाधिपातं च, बावरी परिपुच्छति ।
तं व्याकरोहि भगवा, कडखं विनय नो इसे ॥”

अर्थ --

- ४९- “देव, ब्रह्मा, इन्द्र अथवा सुजम्पतिहरुमध्ये कसले मनमा सोधेको प्रश्नको उत्तर दिन सक्लान् र ।

१. स्याक र रोमनमा : ‘कञ्चि’ ।

२. स्याममा : ‘व्याकते’ ; रोमनमा : ‘व्याकते’ ।

५०. “शीर र शीर फुटाल्ने भनेको कस्तो हो भनी बावरी सोदछन् ; अतः हामी ऋषिहरुको शंका निवारण हुने गरी भगवानले यसको उत्तर भन्नुहोस् ।”

(बुद्ध भन्नुहुन्छ --)

५१. “अविज्जा मुद्धा ति जानाहि^१, विज्जा मुद्धाधिपातिनी^२ ।
सद्वासतिसमाधिर्मह, छन्दविरियेन संयुता ॥”

अर्थ --

५१- “अविदयालाई शीर^३ भनी जान, श्रद्धा, स्मृति, समाधि, छन्द (= कत्तु कम्पता छन्दो), वीर्यको युक्त भएको विदयालाई शीर फुटाल्ने^४ भनी जान ।”

१. स्याममा : ‘विजानाहि’ ।

२. स्याममा : ‘मुद्धाधिपातनी’ ।

३. चतुसत्यमा अज्ञान भएको अविदयालाई यहाँ ‘शीर’ भनिएको हो । अविदयाको कारणबाटै भवचक्रको शरूवात हुने भएकोले यसलाई संसारको ‘शीर’ भनिएको हो । सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६७: वत्थुगाथावण्णना, पारायणवग्गो ।

४. अर्हत मार्गरूपी विदयाद्वारा अविदयारूपी शीरको नाश हुने भएकोले यहाँ विदयालाई ‘शीर फुटाल्ने’ भनिएको हो भनी सुत्त.नि.अ.क.पृ.४६७ : वत्थुगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

५२. ततो वेदेन महता, सन्थम्भित्वान^१ माणवो ।

एकंसं अजिनं कत्वा, पादेसु सिरसापति ॥

५३. “बावरी ब्राह्मणे भोतो, सह सिस्सेहि मारिस ।

उदग्गचित्तो सुमनो, पादे वन्दति चक्खुम^२ ॥”

अर्थ --

५२- अनि महत् प्रीतिले गद्गद् भएका ती सबै माणवहरुले अजिन वस्त्र एकांश पारी भगवान्को चरणकमलमा शीरले ढोगे । (त्यसपछि अजित माणवले यस्तो भने --)

५३- “हे मारिष ! बावरी ब्राह्मण आफ्ना सबै शिष्यहरुका साथ हर्षले गद्गद् भई चक्षुमान् हुनुभएका तपाइको चरणकमलमा ढोग्छन् ।”

(बुद्ध भन्नुहुन्छ --)

५४. “सुखितो बावरी होतु, सह सिस्सेहि ब्राह्मणो ।

त्वं चा३ पि सुखितो होहि, चिरं जीवाहि माणव ॥

१. स्याममा : ‘सन्थम्भित्वान’ ।

२. सिंहल र रोमनमा : ‘चक्खुमा’ ।

३. स्याममा : ‘वा’ ।

५५. “बावरिस्स च तुय्हं वा, सब्बेसं सब्बसंसयं ।

कतावकासा पुच्छ्व्हो, यं किञ्चि मनसिच्छथ ।”

अर्थ --

५४- “आफ्ना सबै शिष्यहरुका साथ बावरी ब्राह्मण सुखी होऊन्, तिमी पनि सुखी होऊ, माणव ! चिरञ्जीवि होफ ।

५५- “बावरीलाई अथवा तिमीलाई अथवा अरु बाँकी सबैलाई यदि कुनै शंका छ भने प्रश्न सोध, मनमा जे चाहन्छौ सोध म अवकाश दिन्छु।”

५६. सम्बुद्धेन कतोकासो, निसीदित्वान पञ्जली ।

अजितो पठमं पञ्चं, तत्थ पुच्छि तथागतं ॥

अर्थ --

५६- सम्बुद्धबाट अवकाश पाएपछि दुइहात जोरी बसिरहेका अजितले सबैप्रथम तथागतसँग प्रश्न सोधे^१ ।

१. अजितले सोधेका कुराहरु शुरुमै अनुदित गरिदिएको छु । हेर बुबाभा-२,पृ.१ जस्तै अजितले प्रश्न सोधे त्यस्तैगरी सबै सोह (१६) माणवहरुले पनि पालैसित प्रश्नहरु सोधेका थिए । यी कुराहरु सुत्त.नि.पन.पृ.४२४ देखि ४४१ मा छन् ।

४. भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण प रि च य

यी भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण (= भारद्वाजगोत्रीय ब्राह्मण) कुरुदेशवासी हुन् । यिनी अग्नीहोत्री थिए । यिनको अग्निहोत्र गर्न शाला कम्मासदम्म गाँउको एक छेउमा थियो^१ ।

अगाडि अनुदित सूत्रको अध्ययन गर्दा यिनी बुद्ध प्रति सहानुभूति राख्ने ब्राह्मण थिए भन्ने कुरा अवबोध हुन्छ । यिनको अग्निहोत्र-शालामा बुद्ध बसिरहनु भएको कुरा जब भारद्वाजले मागण्डिय परिव्राजकलाई सुनाए तब मागरिडयले-“कस्तो कुरा सुत्रपर्यो - जहाँ कि वृद्धि हनन गर्न गौतम बस्ने ठाउँ हेर्नपर्यो” भनी भने । यस्तो वचन सुनेर भारद्वाजले “मुख समालेर कुरा गर” भनी मागण्डियलाई सचेत गराए । यति मात्र होइन यो वचन सहन नसकी भारद्वाजले यो कुरा बुद्धलाई सुनाए । यस घटनाको कुराबाट हामी अनुमान लगाउन सक्छौं कि उनी बुद्धधर्मानुयायी नभए तापनि बुद्ध श्रद्धा तथा सहानुभूति राख्ने व्यक्ति थिए ।

१. पपं.सू.III.पृ.१४४ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

हुनत अगाडिको सूत्र अनुसार बुद्धको उलदेशद्वारा भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणले भन्दा बढता प्रतिफल मागरिडय परिव्राजकले पाएका छन् । भारद्वाज ब्राह्मण चाहिँ कथा उत्पत्तिको प्रमुख कारण मात्र बन्नगएका छन् । त्यसैले मैले मागण्डित परिव्राजकको सट्टा भारद्वाज ब्राह्मणलाई प्रधानता दिई ‘भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण’ भनी शीर्षक राखेको हुँ । अरु विशेष कुराहरु अगाडिको मूल सूत्र बाटै प्रष्ट हुनेछन् । आवश्यक सम्भेका ठाउँहरुमा अड्कथाका कुराहरु स्पष्टिकरणकोरुपमा पादटिप्पणी राखिदिएको छु ।

भारद्वाजगोत्र जोडिएका नामहरु भएका व्यक्तिहरु पालिसाहित्यमा एक मात्र होइनन् बल्कि अनेकौं पाइन्छन् । यी मध्ये मैले भेटाउन सकेका नामहरु यहाँ संग्रह गरिदिएको छु ।

भारद्वाज नामका भिन्नाभिन्नै पात्रहरु

(१) भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण - यिनी, यहाँ अनुदित सूत्रमा उल्लेख भएका ब्राह्मण हुन् ।
(२) भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण - यिनी, सं.नि.I.पृ.१६० : धनञ्जानिसुत्तमा उल्लेख भएका राजगृहवासी ब्राह्मण हुन् । राजगृहवासी धनञ्जानी भन्ने ब्राह्मणी यिनकी भार्या थिइन् । पछि भारद्वाज ब्राह्मण बुद्धकहाँ गई भिक्षु भएर गए । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.६१।

(३) भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण - यिनी, साटवटी छोरीहरु^१ भएका कोशलवासी एक ब्राह्मण हुन् । एकदिन, हराएका चौधवटा गोरुवटा खोज्दै जङ्गलमा जादाँ त्यहाँ एक रुखमुनि बुद्धलाई देखेर यिनी बुद्धकहाँ प्रवर्जित

भए । पछि, यिनलाई साथमा लिई प्रसेनजित् कोशलकहाँ गई भगवान्‌ले यिनलाई सहयोग गर्न कुराको सूचित राजालाई दिनुभयो र राजाले पनि यिनका अधिका ऋणहरु जम्मै तिरिदिए तथा यिनकी सातवटी छोरीहरु सहित यिनकी श्रीमतीलाई समेत हेरविचार गरे । सं.नि.१.पृ.१६९ : बहुधीतरसुत्त, ब्राह्मणसयुत्त, अ.क.१.पृ.१८५ ।

(४) भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण - यिनी पनि कोशलवासी एक ब्राह्मण हुन् ।

एकदिन, यिनका केही शिष्यहरु जङ्गलमा दाउरा खोज्नुजाँदा जङ्गलको एक रुखमुनि बुद्धलाई देखेर फर्कन गई आफ्ना गुरुलाई यो कुरा सुनाए । यो सुनेर भारद्वाज ब्राह्मण शिष्यहरुका साथ बुद्धकहाँ गए । अनि यिनले बुद्धसँग “के तपाईं स्वर्गलोकको कामना गरी जङ्गलमा बसिरहनु भएको हो कि क्याहो ?” भनी भन्दा बुद्धले आफूमा कुनै आकांक्षा नभएका कुरा बताउनु भएपछि ब्राह्मण बुद्धको शरणमा गए । सं.नि.१.पृ.१७९ : कट्टहारसुत्त, ब्राह्मणसंयुत्त, अ.क.१.पृ. २०५ ।

१. स.अ.क.१.पृ.१८८ : बहुधीतरसुत्तवर्णना, ब्राह्मणसंयुत्त ।

(५) भारद्वाज - यिनी, कश्यप बुद्धका दुइजना अग्रश्रावकहरुमध्ये एकजना थिए । बु.वं.पा.पृ.३७८ : कस्सपबुद्धवंसो ।

(६) भारद्वाजत्थेर - यिनी, राजगृहवासी एक ब्राह्मण थिए । गृहस्थीमा छँदा यिनले कण्हादिन्न भन्ने पुत्र पाएका थिए । ठूलो भएपछि यिनलाई यिनका पिता भारद्वाजले पढ्नकोनिमित्त तक्षशीला पठाएका थिए । बाटामा एक भिक्षु भेटेर उनी भिक्षु भएर गए र यिनले अरहत्व पनि प्राप्त गरे ।

एकदिन, भारद्वाज ब्राह्मण बुद्धको दर्शनार्थ वेणुवनमा जादाँ उनी त्यहाँ बुद्धकहाँ प्रव्रजित भई भिक्षु भए । यिनले पनि अरहत्व साक्षात्कार गरे । अनि एकदिन यिनका पुत्र कण्हादिन्न बुद्धको दर्शनार्थ राजगृह आउँदा यिनले आफ्ना पितालाई भिक्षु भावमा देखेर यिनी अति प्रसन्न भएका थिए । थेर.गा.पा.पृ.२७१ट्ट र भारद्वाजत्थेरगाथा, अ.क.१.पृ.३०२ ।

(७) भारद्वाज माणव - यिनी, तारुक्ख (= तारुक्ख) ब्राह्मणका एक शिष्य हुन् । पोक्खरसाति (= पुष्करसाती) ब्राह्मणका शिष्य वाशिष्ठ माणव यिनका अति विश्वासी साथी थिए । पछि यिनीहरु दुवैजना बुद्धकहाँ गई श्रामणेर भए । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.३१२ ।

(८) भारद्वाज-ऋषि - यिनी, भारद्वाजगोत्रका सबभन्दा पुराना ऋषि थिए । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.१४४-४५ : द्रोणब्राह्मण । दी.नि.६.पृ.२०१ : तेविज्जसुत्त । बु.ब्रा.भा-१,पृ.३३३ : वाशिष्ठ र भारद्वाज माणव ।

(९) अक्कोसक भारद्वाज - यिनी, भमरद्वाजगोत्र ब्राह्मण (२) का पहिला भाइ हुन् । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.७० : आक्रोशक भारद्वाज ।

(१०) असुरिन्दक^१ भारद्वाज - यिनी पनि भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण (२) का दोश्रा भाइ हुन् । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.७५ असुरिन्दक भारद्वाज ।

(११) विलङ्गिक^२ भारद्वाज - यिनी पनि भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण (२) का तेश्रा भाइ हुन् । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.७८ : विलङ्गिक भारद्वाज । (सङ्गारव माणव चाहिँ भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण (२) का चौथा तथा सबभन्दा कान्छा भाइ हुन् । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.८१ : सङ्गारव नामक माणव)

(१२) जटा भारद्वाज - यिनले भगवान्सँग भित्री र बाहिरी जटाहरु कसरी छुटयाउने भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । हेर बु.ब्रा.भा-१,पृ.१ : जटा भारद्वाज ब्राह्मण ।

१. पपं.सू.III.पृ.३१० : सङ्गारवसुत्तवर्णनामा चाहिं 'असुन्दरिक' भनी उल्लेख भएको छ ।

२. पपं.सू.III.पृ.३१० : सङ्गारवसुत्तवर्णनामा चाहिं 'पिङ्गलक' भनी उल्लेख भएको छ ।

(१३) अहिंसक भारद्वाज^१, (१४) अग्निगक भारद्वाज (= अग्निगक भारद्वाज^२) , (१५) नवकम्मिक (= नवकम्मिक) भारद्वाज^३, (१६) सुद्धिक (= शुद्धिक) भारद्वाज^४, (१७) सुन्दरिक भारद्वाज^५, (१८) पिण्डोल भारद्वाज^६, (१९) कापटिक भारद्वाज^७, (२०) कालिङ्ग भारद्वाज^८, (२१) सुचरित भारद्वाज^९, (२२) जूजक भारद्वाज^{१०} ।

१. हेर बु.ब्रा.भा - १,पृ.४.

२. हेर बु.ब्रा.भा - १,पृ.४३.

३. हेर बु.ब्रा.भा - १,पृ.१५८.

४. सं.नि. I. पृ. १६५ : सुद्धिकसुत्तं,ब्राह्मणवर्गो । यसको अनुवाद यसै पुस्तकको अन्ततिर छ ।

५. सं.नि. I. पृ. १६६ : सुद्धिकसुत्तं,ब्राह्मणसंयुतं ; म.नि. I. पृ. ५२ : वत्थुसुत्तं ; सुत्त.नि. पृ. ३३४ . सुन्दरिकभारद्वाजसुत्तं , महावर्गो ।

६. अं.नि - १,पृ. २३ : एतदगवर्गो, अ.क. I. पृ. १११ ; धेर गा.पा.पृ. २६३, अ.क. I. पृ. २४४ ; अप.दा.पा. I. पृ. ५९, अ.क. II. पृ. २५२ ।

७. हेर बु.ब्रा.भा - १,पृ. १९३ : चङ्गी ब्राह्मण ।

८. जा.अ.क. IV. पृ. २१८ : कालिङ्गबोधिजातकं ।

९. जा.अ.क. V. पृ. २१३ - २२ : सम्भवजातकं ।

१०. D, P. P. II. पृ. ३७३.

(२३) भारद्वाज-यिनी, एक यक्ष-सेनापति हुन् । दी.नि. III.पृ.१५७ : आटानाटियसुत्त ।

(२४) भारद्वाज-यिनी, एक प्रत्येक बुद्ध हुन् । म.नि. III.पृ.१३५.इसिगलिसुत्तं ।

(२५) भारद्वाजसुत्तं - हेर बु. रा. भा-१, पृ.४३५: तरुणभिक्षुहरु ।

गौतम, मौद्गल्यायन, कात्यायन र वाशिष्ठ गोत्रहरु उच्च र कौशीय र भारद्वाजगोत्रहरु नीच हुन् भनी पाचिचित्तिय पालि (पृ.११) दुतियपाचिचित्तियं, ओमसवादमा उल्लेख भएको छ ।

मूल सूत्र --

१- भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निशालामा

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान् कुरु (देश) को कम्मासदम्म^२ भन्ने कुरुवासीहरुको निगममा, भारद्वाजगोत्र (=भारद्वाजगोत्रीय) ब्राह्मणको अग्निशालामा (=अग्निहोत्र गर्न दलानमा) त्रिण वछ्याई राखेको आसनमा बस्नुभएको थियो ।

अनि भगवान् प्रवाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण

१. म.नि. II.पृ.१९८ : मागण्डियसुत्तं, अ.क. III.पृ.१४४; सिंहल र रोमनमा : 'मागण्डियसुत्तं ; अट्टकथामा पनि 'मागण्डिय' छ ।

२. रोमनमा : 'कम्मास्सधम्म' ; सिंहलमा : 'कम्मासंदम्म' ; नालन्दा पालिमा : 'कम्मासधम्म' ।

गरी कम्मासदम्ममा^१ भिक्षाटनार्थं जानुभयो । कम्मासदम्ममा भिक्षाटन् गरी भिक्षाटन्वाट फर्कर भोजनकृत्य सिद्धिसके पछि दिवाविहारको लागि एक वनखण्डमा जानुभयो^२ । वनखण्डमा पसी एक रुखमनि दिवाविहारको लागि वस्नुभयो ।

त्यसवखत, मागरिडय परिव्राजक^३ दुल्लकोनिमित्त (=जङ्गाविहार) पैदल घुम्दै, टहलिदै जहाँ भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निशाला

१ 'कम्मासदम्म' भन्ने नाम कसरी रहन गएको हो ? भन्ने बारेमा कुराहरु दी.नि.अ.क. I.पृ.३२९ :

महानिदानसुत्तवण्णनामा ; जा.अ.क. V.पृ.१९७ : जयदिसजातक, नं.५१३ मा ; र जा.अ.क. VI.पृ.३३० :

महासुतसोमजातक, नं.५३७ मा उल्लेख भएका छन् ।

२. ती ब्राह्मणको अग्निहोत्र गर्न दलान गाउँको एक छेउमा पर्न हुनाले त्यहाँ केटाकेटीहरु खेल आउँदथे । त्यसैले त्यहाँ एकान्त नहुने भएको हुनाले भगवान् बुद्ध सधैं भैंँ दिवाविहारको निमित्त वनभित्र जाने गर्नुहुन्थ्यो र सन्ध्यासमयमा बास गर्नको लागि त्यहाँ फर्कनु हुन्थ्यो । पंप.सू. III.पृ.१४४ : मागदिन्यसुत्तवण्णना ।

३. मागण्डिय भन्नेहरु मामा र भानिज दूइजना छन् । यी मध्ये मामा हुने मागण्डिय चाहिँ यसभन्दा अघिनै बुद्धधर्ममा दिक्षित भई प्रव्रजित भएर अरहत् समेत भइसकेका छन् । भाञ्जा हुने यी मागण्डिय चाहिँ अहिले परिव्राजक छन् र पछि गएर यिनी पनि प्रव्रजित भएर भिक्षु बन्ने कुरा परिव्राजक छन् र पछि गएर यिनी पनि प्रव्रजित भएर भिक्षु बन्ने कुरा यसै सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

यिनै मागण्डियको उपनिश्रय-सम्पत्तिलाई देखेर भगवान्

हो त्यहाँ पुगे । अनि मागरिडय परिव्राजको भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निशालामा तृणको आसन वछ्याइराखेको देखे^१ । देखेपछि भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणलाई यस्तो भने --

बुद्ध रमणीय देवगर्भ जस्तै भएको गन्धकुटी छाडी, खरानी, घाँसपातहरु तथा धूलोले फोहोर भएका भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निहोत्र गर्न दलानमा तृणको आसन वछ्याई परहितकोनिमित्त केही दिनदेखि त्यहाँ बत्नुभएको थियो भनी पंप.सू. III.पृ.१४४ : मागदिन्यसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यहाँ उल्लेख भएका मामा हुने मागण्डियका कुराहरु अगाडि 'मागण्डिय ब्राह्मण' को कथामा उल्लेख भएका छन् ।

१. अघि अघि भगवान्ले तृण आसनलाई एक ठाँउमा राखेर जानु हुन्थ्यो । तर त्यसदिन जानिजानि आसन एक ठाँउमा नराखी विच्छयाइएको आसन त्यसै छाडेर वहाँ जानुभएको थियो । कारण के त भने - त्यस दिनको बिहान सबेरै ध्यानद्वारा लोकमा हेर्नुभयो वेलामा वहाँले - आज मागण्डित परिव्राजक यहाँ तृण आसनको बारेमा उनले भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणसँग केही कुरा उठाउने छन् । उनीहरुको बीचमा कुरा भइरहेको बेलामा म आउनेछु र अनि मेरो उपदेशका कुराहरु सुनी मकहाँ प्रव्रजित भएर उनले अरहत्व प्राप्त गर्न छन् । अर्कालाई संग्रह गर्नकोनिमित्तनै मैले पारमी धर्महरु पूरा गरेको हुँ भनी त्यसदिन वहाँले आसन नपट्याई त्यसै छाडेर जानुभएको हो भनी पंप.सू. III.पृ.१४४ : मागदिन्यसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“तपाईं भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निशालामा तृणको आसन वछ्याइराखेको बसबो हो ? लाग्छ कि श्रमणशैययानुकूल छ^१ ।”

“भो मागरिडय ! शाक्यकुलवाट प्रव्रजित हुनुभएका श्रमण गौतम शाक्यपुत्र हुनुहुन्छ । वहाँ आदरणीय गौतमको यस्तो कल्याणकीर्ति शब्द गुञ्जायमान भएको छ - 'वहाँ भगवान् अरहत्, सम्यक् सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद्, अनुत्तर पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरुका शास्ता, बुद्ध तथा भगवान् हुनुहुन्छ ।' वहाँ आदरणीय गौतमकै यो शैयया विच्छयाइ राखेको हो ।”

१. त्यो तृण आसन देखेर परिव्राजकको मनमा यस्तो लागेको थियो कि “यस आसनमा त कुनै इन्द्रिय संयत भएका श्रमणले बास गरेको हुनुपर्छ । किनभने यो आसन मानो कुनै चित्रकारीले नापजोख गरी बनाएको जस्तो राम्रो छ । यस आसनको कुनै पनि तृण यताउता भएको छैन, चट्ट परेको छ, सफा छ ; तितर बितर पनि देखिदैन आदि ।”

यस्तो लागेको हुनाले नै सूत्रमा 'श्रमण शैययानुकूल छ' भनी उनले भनेका हुन् ।
सोही आफ्नो मनको कुतकुतीको कारणले उनले कसको आसन हो भनी सोधेका हुन् भनी पपं.सू. III.पृ. १४४ -४५ : मागन्दियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“भारद्वाज ! कस्तो दृश्य हेर्न परेको हो । कस्तो दृश्य हेर्न परेको हो !! जो कि हामीले वहाँ आदरणीय भूनुहुँ श्रमण गौतमको यो शैयया देख्यौ ।”

१. ‘भूनुहुँ’ शब्दको अर्थ पपं.सू.क्ष्ण.पृ.१४५ : मागन्दियसुत्तवण्णनाले यसरी दिएको छ --
“भूनुहुनो ति, हतवड्ढिनो, मरियादकारकस्स” अर्थात् “भूनुहु भनेको वृद्धिलाई हनन गर्न, मर्यादा बनाउने” भनी भनिएको हो ।

किन यस्तो भनेको भने ?-

उनीहरू छद्धार-वृद्धिको कुरालाई विश्वास गर्न भएको हुँदा । उनीहरूको विश्वास यसप्रकार थियो - ‘चक्षुलाई अभिवृद्धि गर्नुपर्छ, नहेरेकोलाई हेर्नुपर्छ, हेरेकोलाई पारगर्नु पर्छ ; (चक्षुं ब्रू हेतव्वं वड्ढेतव्वं, अदिट्ठं दम्भितव्वं दिट्ठं समतिक्कमि तव्वं) श्रोतलाई....घ्राणलाई.....जिह्वालाई कार्यलाई अभिवृद्धि गर्नुपर्छ, नछोएकोलाई छुनुपर्छ, छोएकोलाई पार गर्नुपर्छ, तथा मनलाई अभिवृद्धि गर्नुपर्छ, नजानेकोलाई जान्नुपर्छ, जानेकोलाई पार गर्नुपर्छ । यसरी उनीहरू छद्धार-वृद्धिगर्न कुरा भन्दछन् । तर भगवान् चाहिँ यस्तो भन्नुहुन्छ --

“चक्षुना संवरो साधु, साधु सोतेन संवरो ।
घानेन संवरो साधु, साधु जिह्वय संवरो ।
कायेन संवरो साधु, साधु वाचाय संवरो ।
मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्थ संवरो ।
सब्बत्थ संवृतो भिक्खु, सब्बदुक्खा पगुच्चती’ति ॥”
(धम्म.प.गा.नं. ३६०-६१ भिक्खुवग्गो)

अर्थात् --

“चक्षुद्वारा संयम गर्नु असल हो, श्रोतद्वारा संयम गर्नु असल हो । घ्राणद्वारा संयम गर्नु असल हो । जिह्वद्वारा संयम गर्नु असल हो । कायद्वारा संयम गर्नु असल हो , वचनद्वारा संयम गर्नु असल हो । मनद्वारा संयम गर्नु असल हो , सबै ठाउँमा संयम गर्नु असल हो । सबै ठाउँमा संयम हुने भिक्षु सबै दुः खबाट प्रमुक्त हुन्छ ॥”

यसरी छद्धारहरूमा संयम गर्नुपर्छ भनी भगवान् बुद्ध भन्नुहुन्छ । त्यसैले उनको मनमा-‘श्रमण गौतम वृद्धिलाई बाधा डाल्छन् , वृद्धिको बाटोमा अवरोध पुर्याउँछन्, तथा मर्यादा बनाउँ छन्- भन्ने लागेर उनले ‘भूनुहु’ भनी सूत्रमा भनेका हुन् भनी पपञ्चसूदनीले उल्लेख गरेको छ । (छसु द्वारेसु संवरं पञ्जापेति तस्मा सो वड्ढि हतो समणो गोतमो मरियाद कारकोति मञ्जमानो ‘भूनुहुनो’ ति आह) पपं.सू. III.पृ.१४५ : मागन्दियसुत्तवण्णना ।

सुत्त.नि.अ.क.पृ.३९१ : कोकालिकसुत्तवण्णनाले पनि यस्तै अर्थ उल्लेख गर्दै यस्तो भनेको छ-

“भूनुहु-भूति हतक वुद्धि नासक”

‘भूनुहु’ वा ‘भूणहु’ पालि शब्दको अनुवाद हिन्दी मज्झिमनिकायमा (पृ.२९२) राहुल सांकृत्यायनले ‘भूनु-भू’ भनी उल्लेख गरेका छन् ।

“मागरिडय ! यो वचनलाई समाल (= रक्खस्सेतं वाच), मागरिडय यो वचनलाई समाल^१ ! वहाँ आदरणीय श्रमण गौतमका धेरै क्षत्री-पण्डितहरू पनि ब्राह्मण-पण्डितहरू पनि, गृहस्थी-पण्डितहरू पनि तथा श्रमण-पण्डितहरू पनि अभिप्रसन्न छन् जो आर्य-न्याय कुशल धर्ममा विनीत (= शिक्षित) छन् ।”

“भो भारद्वाज ! यदि वहाँ आदरणीय श्रमण गौतमलाई सन्मुखमा देख्न पाए सन्मुखमै पनि हामी भन्नसक्छौं कि -‘श्रमण गौतम भूनुहु हुन् ।’ किनभने ? -हामीहरूको सूत्रमा यस्तै नै कुरा आउँछ^२ (=उल्लेख भएको छ) ।”

“यदि तपाईं मागरिडयको अपमान (= अगरु) हुँदैन भने यो कुरा श्रमण गौतमलाई म भन्नेछु ।”

१. यस वाक्यद्वारा भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणले मागण्डित परिव्राजकलाई -‘हे मागण्डिय ! यस्ता उच्च प्रज्ञा भएका र यशश्री भएका वहाँ गौतमलाई कुनै कुरा भन्दा सोचविचार गरेर भन्नसक्नु पर्छ । त्यसै भन्दा जथाभावी मुखमा आएको कुरो भन्नुहुन्न । वचन संयम गरी भन्नसक्नु पर्छ’ भनेका हुन् । पपं.सू. III.पृ.१४५ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।
२. यस वाक्यद्वारा परिव्राजकले यस्तो भनेका हुन् --
कस्तालाई ‘भूनुहु’ भन्दछन् भन्ने कुरा हामीहरुको सूत्रमा आउँछ । सूत्रमा आए बमोजिं भनेको सिवाय मुखमा आए जस्तै “निश्चिन्तपूर्वक तपाइ भारद्वाजले मैले भनेको कुरो भन्नसक्नु हुन्छ”

मागण्डिय परिव्राजकलाई बुद्धको उपदेश

अनि, भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको र मागण्डिय परिव्राजकका बीचमा यस्तो कुरा भइरहेको वेलामा भगवान्‌ले विशुद्ध तथा अमानुषीय दिव्यश्रोतद्वारा सुन्नुभयो । त्यसपछि, संध्यासमयमा ध्यानबाट उठी भगवान्‌ जहाँ भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्नि-शाला हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि वछ्याइराखेको तृणासनमा बस्नुभयो ।

मैले भनेको होइन । अतः यसमा डराउनु पर्न मलाई कुनै कारण छैन । गौतमको सामुन्ने पनि म यो कुरा भन्नसक्छु । सूत्रमा आएको जस्तै भनेको हुँ त्यसै जथाभावी भनेको होइन भनी भनिएको हो भनी पपं.सू. III.पृ.१४५-४६ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

त्यसैले अगाडि सूत्रमा ‘निश्चिन्तपूर्वक तपाइ भारद्वाजले मैले भनेको कुरो भन्नसक्नुहुन्छ’ भनी उल्लेख भएको हो ।

१. यहाँ ‘ध्यानबाट उठी’ भनेको फलसमापत्ति ध्यानबाट उठी भनिएको हो । पपं.सू. III.पृ.१४६।

अनि भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण जहाँ भगवान्‌ हुनुहुन्थ्यो त्यहाँगए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणलाई भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो --

“भारद्वाज ! यसै तृणासनको कुरालाई लिएर मागण्डिय परिव्राजकसँग तिम्रो केही कुरा भएको थियो होइन ?”
यस्तो भन्नुहुदाँ, सविग्न तथा रोमाञ्चित भई भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणले भगवान्‌लाई यस्तो भने --

१. यहाँ ‘सविग्न तथा रोमाञ्चित भई’ भनी आश्चर्यमानी प्रसन्नताद्वारा प्रफुल्लित भएर रोमाञ्चित भएका थिए भनी भनिएको हो । बुद्धको कुरो सुनी उनलाई यस्तो लागेको थियो --

“हामी दुइजनाको बीचमा भइरहेको कुरो न मागण्डियले बुद्धलाई भनेका छन्, न त हामी दुइजना बाहेक यहाँ तेश्रो पुरुष नै थियो । तैपनि वहाँले यस सम्बन्धि कुरा बताउनु हुन्छ । अवश्य पनि वहाँले हामीहरुका कुरा तीक्ष्ण श्रोतले सुन्नुभयो होला ।”

यस्तो मनमा लाग्दा उनको जिउभरी प्रीति फैलिएर गएको थियो र उनान्नशय हजार (९९,०००) रोमकूपहरु (नव-नवति लोमकूप सहस्सानि) ठाडा हुन थाले । त्यसैले सूत्रमा ‘सविग्न तथा रोमाञ्चित भई’ भनी उल्लेख भएको हो । पपं.सू. III.पृ.१४६ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

“यही कुरा हामी तपाई गौतमलाई भन्न चाहन्थ्यौं । त्यतिखेरै, हामीले भन्नु अगावै तपाइ गौतमले यस्तो भन्नुभयो ।”

यही कुरा भगवान्‌ र भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणका बीच भइरहेको थियो । यसै बीच मागण्डिय परिव्राजक पनि पैदल टहल्दै टहल्दै यताउता घुम्दै फर्कर जहाँ भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको अग्निशाला हो, जहाँ भगवान्‌ हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ आए । त्यहाँ आइपुगेपछि भगवान्‌सँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशलवार्ता गरिसकेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मागण्डिय परिव्राजकलाई भगवान्‌ले यस्तो भन्नुभयो --

१. त्यसबखत परिव्राजक पाकेको फल जस्तै परिपक्व ज्ञानको अवस्थामा पुगेका थिए । त्यसैले उनी उपरोक्ताकारले भारद्वाजसँग बुद्धको कुरा भइरहेको वेलामा त्यहाँ बस्न नसकी यताउता डुल्न वा टहल्न लागेका थिए ।

केहीछिन् पछि उनी फर्कर आएर बुद्धकहाँ आएका थिए । यही कुरा दर्शाउन सूत्रमा - 'यसै बीच मागण्डिय परिव्राजक ...' आदि भनेको हो । पपं.सू. III.पृ.१४६ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

“मागण्डिय ! चक्षु रुपाराम हो (= चक्षुं रुपाराम^१ = चक्षु रुपको घर हो), रुपमा (चक्षु) रञ्जित हुन्छ, रुपद्वारा (चक्षु) आमोद-प्रमोद हुन्छ । (चक्षुं, खो, मागण्डित, रुपारामं रुपरतं रुपसम्मुदितं) तथागतको त्यो (= चक्षु) दान्त छ, गुप्त छ, सुरक्षित छ, संयत छ । त्यसैको (= सोही चक्षुलाई) संयम गर्नकोनिमित्त (तथागतले) धर्मापदेश गर्नुहुन्छ । मागरिडय ! यसै कुरालाई लिएर होइन तिमिले 'श्रमण गौतम भूनहु हुन्' भनेको ?”

“भो गौतम ! हो, यसै कुरालाई लिएर मैले 'श्रमण गौतम भूनहु हुन्' भनी भनेको हुँ । किन भने --यस्तै कुरा हामीहरुको सूत्रमा आउँछ (= पाइन्छ) ।”

‘मागण्डिय ! श्रोत शब्दराम हो , घ्राण गन्धाराम हो, ... जिह्वा रसाराम हो, रसमा (जिह्वा) रञ्जित हुन्छ, रसद्वारा (जिह्वा) आमोद प्रमोद हुन्छ । तथागतको त्यो (=जिह्वा) दान्त छ, गुप्त छ, सुरक्षित छ र संयत छ । त्यसैको (= सोही जिह्वालाई) संयम गर्नको

१. ‘चक्षुं रुपाराम’ अर्थात् चक्षु रुपाराम हो भन्ने शब्दको अर्थ प्रकाश पार्दै बुद्धघोष आचार्यले पपं.सू. III.पृ.१४६ : मागण्डियसुत्तवण्णनामा यसरी उल्लेख गर्नुभएको छ ।

‘वसनद्वान्त्येन रुपं चक्षुस्स अरामोति चक्षु रुपारामं अर्थात् - बस्ने ठाउँ भएको हुनाले चक्षु-रुपाराम भनिएको हो ।

‘रुप रतन्ति रुपरतं’ अर्थात्-रुपमा रञ्जित हुने भएको हुनाले ‘रुपरतं’ भनिएको हो ।

‘रुपेन चक्षु आमोदितं सम्मोदितन्ति रुपसम्मुदित’ अर्थात्-रुपद्वारा चक्षु आमोद प्रमोद हुने भएको हुनाले ‘रुपसम्मुदितं’ भनिएको हो ।

हिन्दी मञ्जिमनिकाय (पृ.२९३) मा उल्लेख भए भैं राम्रो रुप देखेर आनन्दित हुने भएको हुनाले पनि ‘रुपाराम’ भनिएको हो ।

महा.नि.पा.पृ.२०४ : पुराभेदसुत्तनिद्देशमा चाहिँ-‘चक्षु रुपारामं रुपरतं रुपसम्मुदितं’ भनी उल्लेख गरेको छ तर यस सूत्रमा चाहिँ ‘चक्षु रुपारामं रुपरतं रुपसम्मुदितं’ भनी उल्लेख भएको छ ।

यसको अर्थ उल्लेख गर्दै महा.नि.अ.क.पृ.२४६ : पुराभेदसुत्तनिद्देशवण्णनाले यसरी दिएको छ --

‘रुपं आरामं अस्साति-रुपारामं ; रुपेरतन्ति-रुपरतं ; रुपेन सन्तुद्वन्ति-रुपसम्मुदितं ।’ जसको अर्थ हो- रुपनै आराम भएकोले-रुपाराम भनिएको हो ; रुपद्वारा सन्तुष्ट हुने भएकोले-रुपसम्मुदितं भनिएको हो ।

संक्षेपमा भन्ने हो भने चक्षुद्वारा रुपमा आनन्द लिने भएकोले ‘चक्षु रुपाराम’ भनिएको भनी बुझ्नुपर्छ । निमित्त (तथागतले) धर्मापदेश गर्नुपर्छ । मागण्डिय ! यसै कुरालाई लिएर होइन तिमिले ‘श्रमण गौतम भूनहु हुन्’ भनेको ?”

“भो गौतम ! हो, यसै कुरालाई लिएर मैले 'श्रमण गौतम भूनहु हुन्' भनेको हुँ । किन भने ? - यस्तै कुरा हामीहरुको सूत्रमा आउँछ (=पाइन्छ) ।”

“मागण्डिय ! काय स्पर्शराम हो, मन धर्माराम हो, धर्ममा (मन) रञ्जित हुन्छ, धर्मद्वारा (मन) अमोद-प्रमोद हुन्छ । तथागतको त्यो (= मन) दान्त छ, गुप्त छ, सुरक्षित छ, संयत छ । त्यसैको (= सोही मनलाई) संयम गर्नकोनिमित्त (तथागतले) धर्मापदेश गर्नुहुन्छ । मागरिडय यसै कुरालाई लिएर होइन तिमिले 'श्रमण गौतम भूनहु हुन्' भनेको ? ”

“भो गौतम ! हो, यसै कुरालाई लिएर मैले 'श्रमण गौतम भूनहु हुन्' भनेको हुँ । किन भने ? - यस्तै कुरा हामीहरुको सूत्रमा आउँछ (=पाइन्छ) ।”

भित्री हृदय उपशान्त गरी बस्छ

‘मागण्डिय ! यहाँ, कुनै (पुरुष) पहिले इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरुप, कामूपसंहित तथा रजनीय चक्षुविज्ञेय रुपहरु द्वारा अभिरमण गरी बस्छ ; पछि गएर रुपको समुदय (=उत्पत्ति), अस्तगमन, आस्वाद, आदीनव (= दुष्परिणाम = दोष), तथा त्यसबाट मुक्ति हुने मार्ग (= निस्सरण) लाई समेत यथार्थ

जानी रूप-तृष्णालाई छाडी, रूप-परिडाहलाई हटाई, (तृष्णाको) प्यासबाट दूर भई, भित्री-हृदय शान्तगरी बस्छ । मागण्डरी बस्छ । मागण्डिय ! यो पुरुषलाई तिमी के भन्छौ त ?”

“भो गौतम ! केही भन्दिन ?”

“मागरिडय ! यहाँ, कुनै (पुरुष) पहिले इष्ट, कान्त तथा रजनीय श्रोतविज्ञेय-शब्द,.... घ्राण-विज्ञेय-गन्ध,.... जिह्वाविज्ञेय-रस,....

१. यस प्रश्नद्वारा भगवान्‌ले के सोध्नु भएको हो भने-रूपलाई निग्रह गरी अरहत्व प्राप्तगरी अभ्यन्तर शान्तगरी बसेको त्यो पुरुषलाई तिमी के भन्छौ त ? के यस्तो पुरुषलाई तिमी 'वृद्धिलाई हनन गर्न र मर्यादा कायम गर्न' भनी भन्छौ कि भन्दैनौ त? भनी सोध्नु भएको हो । पपं.सू. III.पृ.१४७ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

२. यसको उत्तरमा मागण्डियले 'केही भन्दिन' भनी जवाफ दिए । जब मागण्डियले यस्तो जवाफ दिए तब, भगवान्‌ले त्यसोभए, “जब कि पञ्चस्कन्धलाई निग्रह गरी अरहत्व प्राप्तगर्न त्यो पुरुषलाई तिमी 'केही भन्दिन' भनी भन्दछौ भने म पनि त्यसैरीनै पञ्चस्कन्धलाई निग्रह गरी सर्वज्ञत्व प्राप्तगरी बसेको छु । अतः मलाई पनि तिमीले केही भन्नु नपर्न हो” भन्ने कुरा बताउनकोनिमित्त भगवान्‌ले उनलाई “म अघि घरमा छँदा ...” भन्ने आदि कुराहरु भन्नलागनु भएको हो भनी पपं.सू. III.पृ.१४७ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । कायविज्ञेय-स्पर्शहरुद्वारा अभिरमण गरी बस्छ ; पछिगएर स्पर्शको समुदय, अस्तगमन, आस्वाद तथा त्यसबाट मुक्ति हुने मार्गलाई समेत यथार्थत जानी स्पर्श-तृष्णालाई छाडी, स्पर्श-परिडाहलाई हटाई, (स्पर्शको) प्यासबाट दूर भई, भित्री हृदय शान्तगरी बस्छ । मागण्डिय ! यो पुरुषलाई तिमी के भन्छौ त ?”

आत्मकथा

“मागण्डिय ! म अघि घरबारमा छँदा-पञ्चकामविषयद्वारा इष्ट, कान्त,.... तथा रजनीय चक्षुविज्ञेय-रूपहरुद्वारा,.... श्रोतविज्ञेय-शब्दहरुद्वारा,.... घ्राणविज्ञेय-गन्धहरुद्वारा... जिह्वाविज्ञेय-रसहरुद्वारा तथा कायविज्ञेय-स्पर्शहरुद्वारा समपित र समझी भई अभिरमणगरी बसे । मागण्डिय ! सो मेरा तीन प्रासादहरु थिए-एउटा वर्षादको प्रासादमा वर्षको चार महीनासम्म कुनै पुरुष विना (=निष्पुरिसेही = केवल स्त्रीहरुका साथ) तूर्यनादहरुद्वारा अभिरमण गरी प्रासाद मनि ओल्लिन्नथे । पछि गएर सो म कामविषयको समुदय र अस्तगमन, आस्वाद र आदीनव तथा त्यसबाट मुक्ति हुने मार्गलाई समेत यथार्थत जानी काम-तृष्णालाई छाडी, काम-परिडाहलाई हटाई, (काम) पिपासलाई दूर गरी भित्री हृदय शान्तपारी बसे । अनि सो मैले कामविषयमा अवीतरागी, काम तृष्णाले खाइरहेका, कामविषयलाई परिभोग गरी कामपरिडाहद्वारा डाह भइरहेका अरु प्राणीहरुलाई देखे । किन्तु म तिनिहरुको अभिलाषा गर्दिन, तिनीहरुमा अभिरमण गर्दिन । किनभने ? मागरिडय ! जुन त्यो रति कामरहित छ, अकुशलरहित छ, जुन त्यो रतिले दिव्यसुखलाई पनि माथ गर्छ (= समधिगयह तिद्धति)-त्यस्तो रतिमा^१ रमण गर्दा हीन रतिको अभिलाषा हुन्न, त्यसमा अभिरमण पनि गदिन ।

उपमा-(१) “मागरिडय ! भनौ कि यहाँ, कुनै आढय महाधनी महाभोगी गृहपति वा गृहपतिपुत्र^२ पञ्चकामविषयहरुद्वारा, इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित तथा रजनीय चक्षुविज्ञेय-रूपहरुद्वारा,.... श्रोतविज्ञेय-शब्दहरुद्वारा,.... घ्राणविज्ञेय-गन्धहरुद्वारा,....

१. यहाँ 'त्यस्तो रतिमा रमण गर्दा' भनी भनेको चतुर्थध्यानिकरतिलाई 'रति' भनिएको हो भनी पपं.सू. III.पृ.१४८ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यहाँनिर क्षत्री वा ब्राह्मण न भनी किन गृहपति भनिएको होला भन्ने प्रश्नको उत्तर दिदै पपं.सू. III.पृ.१४८ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

क्षत्रीहरुको स्वेतछत्रमा मात्र बढता इच्छा हुन्छ, उनीहरुका धेरै प्रपञ्चहरु हुन्छन् । ब्राह्मणहरु मन्त्रमा अतृप्त भई मन्त्रहरुकै खोजमा लागेका हुन्छन् । गृहपतिहरु चाहि मुद्राग्रहण मन्त्र सिकिसकेपछि सम्पत्तिकै मात्र

अनुभव गर्छन् । त्यसैले क्षत्री र ब्राह्मणलाई नलिई गृहपति वा गृहपतिपुत्रलाई लिइएको हो भनी पपं.सू. III.पृ.१४८ : मागन्दियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

जिहाविज्ञेय-रसहरुद्वारा,... कायविज्ञेय-स्पर्शहरुद्वारा समपित भई, समझी भई अभिरमण गर्छ^१ । अनि उ कायले सुचरित गरी, वाचाले सुरचित गरी, मनले सुचरित गरी शरीर छाडी मृत्युलाई सुगति स्वर्गलोकमा त्रयस्त्रिंश देवहरुको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ^२ । उ त्यहाँ नन्दन वनमा अप्सराहरुद्वारा परिवृत्त भई दिव्यपञ्चकामगुणहरुद्वारा समपित भई, समझी भई अभिरमण गर्छ^३ । उसले गृहपति वा गृहपतिपुत्रलाई पञ्चकामगुणहरुद्वारा समपित र समझी भई अभिरासद्वारा परिवृत्त भई दिव्यपञ्चकामगुणहरुद्वारा समपित र समझी भई अभिरमण

१. पञ्चकाम विषयहरुमा समझी भई अभिरमणगरी बस्ने गृहपतिको अवस्था जस्तै ४० हजार रुत्रीहरुको बीचमा सिद्धार्थ बोधिसत्व राजदरबारमा बस्ने अवस्था भनी बुभ्नुपछ भनी पपं.सू. III.पृ.१४९ ले उल्लेख गरेको छ ।
२. सुचरित गरी सो पुरुष स्वर्गलोकमा उत्पन्न भएजस्तै अभिनिष्क्रमण गरी बोधिआसनमा बसी बोधिसत्वले सर्वज्ञबुद्धत्व लाभ गरेको समय भनी बुभ्नुपछ । पपं.सू. III.पृ.१४९ ।

गर्न सो देवपुत्रले अमुक गृहपति वा गृहपतिपुत्रको अभिलाषा गर्छ^१ ? अथवा मानुषीय पञ्चकामगुणहरुसँग वा मनुषीय कामविषयहरुसँग परिवर्तन गर्न इच्छा गर्छ ?”

“भो गौतम ! गर्दन । किनभने ?- भो गौतम ! मानुषीय कामगुणहरुभन्दा दिव्यकामगुणहरु सुन्दरतर र प्रणीततर हुन्छन्^२ ।”

१. उसले मानुषीय पञ्चकामगुणहरुको अभिलाषा नगर्न जस्तै चतुर्थध्यानिक फलसमापत्ति रतिमा बस्नुहुने तथागतको त्यो हीन मानुषीय रतिको अभिलाषा नहुनु हो । पपं.सू. क्षु.पृ.१४९ : मागन्दियसुत्तवण्णना ।
२. भनाइको मतलब हो - दिव्यकामगुणहरुको अगाडि मानुषीय कामगुणहरु धेरै नै थोरै छन् भनिएको हो । त्यसैले यस्तो भनिएको हो --
“कुसगो उदकमादाय, समुद्दे उदकं मिने ।
एवं मानुसकाकामा, दिव्वकामानसन्तिकेति ॥”

अर्थात्-- “कुशाग्रको पानीले समुद्रको पानीलाई नाप्न खोज्ने जस्तै मानुषीय कामहरुले दिव्यकामहरुलाई नाप्नु हो ।” भनाइको तात्पर्य समुद्रको पानीको अगाडि कुशको टुप्पोको पानी जति थोरै हुन्छ त्यसैगरी दिव्य कामहरुको अगाडि मानुषीय कामहरु थोरै हुन्छन् । पपं.सू. III.पृ.१४९ : मागन्दियसुत्तवण्णना ।

“मागरिडय ! त्यस्तैगरी, अधि म घरबारमा छँदा-पञ्चकामविषयहरुद्वारा, इष्ट, कान्त,... तथा रजनीय चक्षुविज्ञेय -रुपहरुद्वारा,... श्रोतविज्ञेय-शब्दहरुद्वारा,... घ्राणविज्ञेय-गन्धहरुद्वारा समर्पित र समझी भई अभिरमण गरी बसे । मागण्डिय ! अनि पछिगएर सो म कामविषयको समुदय र अस्तगमन, आस्वाद र आदीनव (= दुष्परिणाम) तथा त्यसबाट मुक्ति हुने मार्गलाई समेत यथार्थत जानी काम-तृष्णलाई छाडी, काम-परिडाहलाई हटाई, (काम) पिपसालाई दूर गरी, भित्री हृदय शान्तपारी बसे । अनि सो मैले कामविषयमा अवीतररागी, कामतृष्णले खाइरहेका, कामतृष्णलाई परिभोग गरी कामपरिडाहले डाह भइरहेका अरु प्राणीहरुलाई देखें । किन्तु म तिनीहरुको अभिलाषा गर्दिन, तिनीहरुमा अभिरमण गर्दिन । किनभने ? मागरिडय ! जुन त्यो रति काम रहित छ, अकुशल रहित छ, जुन त्यो रतिले दिव्यसुखलाई पनि माथ गर्छ-त्यस्तो रतिमा रमण गर्दा हीन रतिको अभिलाषा हुन्न, त्यसमा अभिरमण पनि गर्दिन ।

उपमा-(२) “मागरिडय ! जस्तै-शरीर कुहिएको, शरीर पाकेको, कीराहरुले खाइरहेका, नडहरुद्वारा घाउका मुखहरु कन्याउँदै रहेको कोही^१ पुरुषले मकलमा^२ शरीर ताप्य^३ । उसका

१. यहाँ दिइएका उपमाको उपमेय यसप्रकार सम्झनु पर्छ । पुरुषको कुष्ठरोग भई बोधिसत्व बसिरहेको अवस्थालाई सम्झनु पर्छ । पपं.सू. III.पृ.१४९ ।

बन्धुहरुले तथा रगत सम्बन्धी ज्ञातिहरुले शल्यक्रिया गर्न वैद्य बोलाई ल्याइदिन्छन् । सो शल्यक्रिया गर्न वैद्यले औषधी गर्छ^१ । त्यो औषधीद्वारा उ कुष्ठरोगबाट मुक्त हुन्छ, निरोगी हुन्छ, सुखी हुन्छ, स्वतन्त्र हुन्छ, स्वयंवशी हुन्छ र जहाँ चाहन्छ त्यहाँ जानसक्ने हुन्छ । उसले शरीर कुहिएको, शरीर पाकेको, कीराहरुले खाइरहेको, नडहरुद्वारा घाउका मुखहरु कन्याउँदै रहेको अर्का कोही पुरुषलाई मकलमा शरीर तापिरहेको देख्छ । मागरिडय ! के त, सो पुरुषले अमुक कोही पुरुषको अभिलाषा गर्छ त^२ ? अथवा मकलमा ताप्ने वा औषधी सेवन गर्न अभिलाषा गर्छ त ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?”

२. मकल भै कामविषयलाई सम्झनु पर्छ । पपं.सू. III.पृ.१४९ ।
३. नडहरुले घाउहरु कन्याउँदै मकल तापी बसिरहने भै वस्तुकामहरुको सेवन गरेको भनी सम्झनु पर्छ । पपं.सू. III.पृ.१५० : मागन्दियसुत्तवण्णना ।
१. औषधीद्वारा कुष्ठरोग निको भएको भै कामविषयहरुको बैगुणलाई देखेर नैष्यक्रम्यको गुणलाई (=आनिसंसलाई) देखी घरबार छाडी प्रव्रजित भई बुद्धत्व लाभगरी चतुर्थध्यानिक फलसमापत्ति सेवन गर्न अवरुथालाई सम्झनु पर्छ । पपं.सू. III.पृ.१५० : मागन्दियसुत्तवण्णना ।
२. अर्का कोही पुरुषलाई देखेर कुष्ठरोगबाट निको भएको पुरुषले त्यसको अभिलाषा नगर्न भै चतुर्थध्यानिक फलसमापत्ति रतिमा तल्लीन रहनेले त्यो हीन कामरतिको अभिलाषा नगर्न भन्ने सम्झनु पर्छ । पपं.सू. III.पृ.१५० : मागन्दियसुत्तवण्णना ।

“भो गौतम ! गर्दन । किनभने ? भो गौतम ! रोग भएमा मात्र औषधीको काम हुन्छ , रोग नभएमा औषधीको काम हुन्न ।”

“मागण्डिय ! त्यस्तैगरी, अघि म घरबारमा छँदा-पञ्चकामविषयहरुद्वारा, तथा कायविज्ञेय स्पर्शहरुद्वारा समर्पित र समझी भई अभिरमण गरी बसे । मागण्डिय ! अनि पछि गएर सो म कामविषयको समुदय र अस्तगमन,... समेत यथार्थत जानी काम-तृष्णलाई छाडी,... भित्री हृदय शान्तपारी बसें । अनि सो मैले कामविषयमा अवीतरागी,...^१ अरु प्राणीहरुलाई देखें । किन्तु म तिनीहरुको अभिलाषा गर्दिन, तिनीहरुमा अभिरमण गर्दिन । किनभने ? मागरिडय ! जुन त्यो रति काम रहित छ, अकुशल रहित छ, जुन त्यो रतिले दिव्यसुखलाई पनि माथ गर्छ-त्यस्तो रतिमा रमण गर्दा हीन रतिको अभिलाषा हुन्न, त्यसमा अभिरमण गर्दिन ।

उपमा (३) “मागण्डिय ! जस्तै-शरीर कुहिएको,.... कोही पुरुषले मकलमा शरीर ताप्यो । उसका मित्र-बन्धुहरुले...वैद्य बोलाई ल्याइदिन्छन् । सो... निरोगी हुन्छ,....^२ जहाँ चाहन्छ त्यहाँ जानसक्ने हुन्छ । त्यसलाई दुइजना बलवान् पुरुषहरुले नानाबाहुमा समाती मकलनिर तानेर लैजान्छन् । मागरिडय ! के त, त्यसवेला त्यो पुरुषले आफूलाई यता उता तान्दैन त ? यसमा तिमी के भन्छौ त ?”

१. यहाँका बाँकी कुराहरु माथि पृ.११४ मा जस्तै मिलाएर पढ्नु ।
२. यहाँका ठाउँ ठाउँका बाँकी कुराहरु माथि पृ.११४ को उपमा (२) मा जस्तै मिलाएर पढ्नु ।

“भो गौतम ! तान्दछ ।”

“ सो किन नि ?”

“भो गौतम ! त्यो आगो दुः खस्पर्शी, महातापी तथा महाडाही भएको हो कि पहिले पनि त्यो आगो दुः खस्पर्शी, महातापी तथा महाडाही भएको थियो ?”

“भो गौतम ! अहिले पनि त्यो आगो दुः खस्पर्शी, महातापी तथा महाडाही छ, पहिले पनि त्यो आगो दुः खस्पर्शी, महातापी तथा महाडाही थियो । भो गौतम ! अमुक कोही पुरुषको शरीर कुहिएको, शरीर पाकेको, कीराहरुले खाइरहेका, नडहरुद्वारा घाउका मुखहरु कन्याइरहेको, उपहत-इन्द्रिय (

=धेरै समयदेखि भएको कुष्ठरोगको कारणले गर्दा कुनै वेदनालाई बुझ्न नसक्ने इन्द्रिय) भएको हुँदा-‘आगो सुख हो’ भन्ने विपरीतसंज्ञा उसमा उत्पन्न हुन्छ।”

“मागण्डिय ! त्यस्तैगरी-अतीत समयमा पनि कामविषयहरु

१. जस्तै उपहत-इन्द्रिय भएको कोहीले दुःखीस्पर्शी आगोलाई पनि सुख सम्भन्छ त्यस्तैगरी उपहत-प्रज्ञेन्द्रिय भएका पुरुषहरुले पनि आगो जस्तै दुःखीस्पर्शी कामविषयमाथि सुख भन्ने विपरीत संज्ञा राख्छन् । पपं.सू. III=पृ.१५० : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

दुः खीस्पर्शी महातापी तथा महाडाही हुन्छन्; अनागत समयमा पनि कामविषयहरु दुः खीस्पर्शी, महातापी तथा महाडाही हुन्छन्; वर्तमान समयमा पनि कामविषयमा अवितरागी, कामतृष्णाले खाइरहेका, कामपरिडाहबाट परिडहित भएका तथा महाडाही हुन्छन् । मागण्डिय ! कामविषयमा अवितरागी, कामतृष्णाले खाइरहेका, कामपरिडाहबाट परिडहित भएका तथा उपहत-इन्द्रिय भएका यी प्राणीहरु दुः खीस्पर्शी कामविषयमाथि सुख भन्ने विपरीतसंज्ञा राख्छन् ।

उपमा-(४) “मागण्डित ! जस्तै-शरीर कुहिएको,... कोही पुरुषले मकलमा शरीर ताप्य । मागरिडिय ! जति जति अमुक शरीर कुहिएको, कोही पुरुषले मकलमा शरीर ताप्य उति उतिनै उसका ती घाउका मुखहरु असुचितर नै हुन्छन्, दुर्गन्धतरनै हुन्छन् तथा घृणातरनै हुन्छन् । घाउका मुखहरु कन्याउनाको कारणबाट केही रस र केही आश्राद पनि हुन्छ । मागण्डिय ! त्यस्तैगरी-कामविषयमा अवितरागी, कामतृष्णाले खाइरहेका, कामपरिडाहबाट परिडहित भएका प्राणीहरु कामविषयलाई परिभोग गर्छन् । मागण्डित ! जति जति कामविषयमा अवीतरागी, कामतृष्णाले खाइरहेका तथा कामपरिडाहबाट परिडहित भएका प्राणीहरु कामविषयलाई परिभोग गर्छन् उति उतिनै ती प्राणीहरुको कामतृष्णा पनि बढ्दै जान्छन्, कामपरिडाहले पनि परिडहित हुँदै जान्छन् । पञ्चकामविषयको कारणबाट केही रस र केही आश्राद पनि हुन्छ ।

कामविषयबाट शान्ति पाइन्न

“मागरिडिय ! के त, तिमीले पञ्चकामविषयद्वारा समर्पित र समझी भएका तथा अभिरमण गरेका राजा वा राजमहामात्यलाई-कामतृष्णालाई न त्यागी, काम-परिडाहलाई दूर नगरी, (कामतृष्णाको) प्यासलाई नहटाई भित्री हृदय उपशान्त गरी विहार गरे, विहार गर्छन् अथवा विहार गरे, विहार गर्नछन् भन्ने (कुरा)-न देखेको वा सुनेका छौ त ? यसमा तिमी के भन्दछौ ?”

“भो गौतम ! देखेको पनि छैन, सुनेको पनि छैन ।”

“मागरिडिय ! धन्य छ । मागण्डिय ! मैले पनि पञ्चकामविषयद्वारा समर्पित र समझी भएका तथा अभिरमण गरेका राजा वा राजमहामात्यलाई-कामतृष्णालाई न त्यागी, काम-परिडाहलाई दूरनगरी, (कामतृष्णाको) प्यासलाई नहटाई भित्री हृदय उपशान्त गरी विहार गरे, विहार गर्छन् अथवा विहार गर्नछन् भन्ने (कुरा)- न देखेको छु न सुनेको छु । मागरिडिय ! वरु जुनसुकै श्रमणहरु वा ब्राह्मणहरुले (कामतृष्णाको) प्यासलाई हटाई भित्री हृदय उपशान्त गरी विहार गरे, विहार गर्छन् अथवा विहार गर्नछन्- ती सबैले कामविषयको समुदय र अस्त-गमन, आश्राद र आदीनव तथा त्यसबाट मुक्ति हुने मार्गलाई समेत

यथार्थत जानी काम-तृष्णलाई छाडी, काम-परिडाहलाई हटाई, (कामतृष्णाको) प्यासबाट दूर भई, भित्री हृदय उपशान्त गरी विहार गरे, विहार गर्छन् अथवा विहार गर्नछन् ।”

अनि त्यसबखत भगवान्ले यो उदान प्रकट गर्नुभयो -

“आरोग्यपरमा लाभा, निब्बानं परमं सुखं ।

अट्टङ्गिको च मग्गानं, खेमं अमृतगामिनं’ति ॥”

अर्थ --

“आरोग्यता उत्तम लाभ हो, निर्वाण उत्तम सुख हो, क्षेम अमृतगामी मार्गहरूमध्ये अष्टाङ्गिक मार्ग उत्तम हो ।”

कुन आरोग्य र कुन निर्वाण हो ?

यस्तो भन्नुहुँदा, मागण्डिय परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने --

“आश्रार्य हो, भो गौतम ! अद्भूत हो, भो गौतम ! तपाईं गौतमले यो कुरा

कति सुभषित भन्नुभएको हो - ‘आरोग्यता उत्तम लाभ हो, निर्वाण उत्तम सुख हो ।’ भो गौतम ! मैले पनि यो कुरा

१. परवादी श्रमण ब्राह्मणहरूले क्षेमगामी, अमृतगामी भनी विश्वास गरी ग्रहण गरेका मार्गहरू छन्, ती क्षेमगामी, अमृतगामी मार्गहरूमध्ये अष्टाङ्गिक मार्ग श्रेष्ठ छ भनी भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ भनी पपं.सू.III.पृ.१५०-४१ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

पहिलेका परिव्राजक आचार्यहरूले भनिरहेका सुनेको छु-‘आरोग्यता उत्तम लाभ हो, निर्वाण उत्तम सुख हो ।’ भो गौतम यो तपाइको कुरा मिल्दछ ।”

“कागरिडय ! जो तिमिले त्यो ‘आरोग्यता उत्तम लाभ हो, निर्वाण उत्तम सुख हो’ भनी पहिलेका परिव्राजक आचार्यहरूले भनिरहेका सुने’ भनी भन्यौ-तीमध्ये कुन आरोग्य हो र कुन निर्वाण हो त ?”

यस्तो भन्नुहुँदा, मागण्डिय परिव्राजकले आफ्नो शरीरलाई हातले सुमसुम्याउँदैर यस्तो भने --

“भो गौतम ! यो त्यो आरोग्य हो, यो त्यो निर्वाण हो । भो गौतम ! यसबखत म निरोगी

तथा सुखी छु, ममा कुनै रोग छैन ।”

१. एउटै मानाले नापेको जस्तै, एउटै काँटाले (ढकले) तौलको जस्तै तपाइको कुरा समान छ, विविधिकरण छैन । पपं.सू.III.पृ.१५१ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

२. ‘भो गौतम ! यो त्यो आरोग्य हो, यो त्यो निर्वाण हो’ हो भन्दै मागण्डिय परिव्राजकले कहिले शरीरको माथितिर, कहिले तलतिर, कहिले टाउकोमा छुँदै तथा कहिले पेटमा सुमसुम्याउँदै अगाडिका कुराहरू भन्नथालेका हुन् भनी पपं.सू.III.पृ.१५१ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अन्धाका कुराहरू

(१) “मागरिडय ! जस्तै-(कुनै) पुरुष जन्मान्ध हुन्छ । उसले काला सेता रुपलाई देखेको हुन्न, नीलारुपलाई देखेको हुन्न, राता रुपहरूलाई देखेको हुन्न, मजेठी रुपहरूलाई देखेको हुन्न, होचो अग्लो देखेको

हुन्न, ताराहरुलाई देखेको हुन्न, तथा चन्द्र सूर्यलाई देखेको हुन्न । उ आँखा हुनेले भनिरहेको सुन्दछ कि -‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा हुन्छ !’ उ सेतो कपडाको खोजमा जान्छ । अनि कुनै एक पुरुषले उसलाई तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडाद्वारा छकाउँछ-‘हे पुरुष ! यो त्यो सेतो, असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा कपडा हो ।’ उ त्यो कपडा लिन्छ, लिएर लगाउँछ । लगाएर खुशी भई यसरी खुशी प्रकट गर्छ-‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा छ !’

“मागण्डिय ! के त, त्यो जन्मान्ध पुरुषले जानेर अथवा देखेर अमुक तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडा लिन्छ, लिएर लगाउँछ, लगाएर यसरी खुशी प्रकट गर्छ--‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा छ !’ अथवा आँखा हुनेको विश्वास गरेर त्यसो भन्छ ? यसमा तिमी के भन्दछौ त?”

“भो गौतम ! न जानिकनै सो जन्मान्ध पुरुषले अमुक तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडा लिन्छ, लिएर लगाउँछ, लगाएर यसरी खुशी प्रकट गर्छ--‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा छ !’ अथवा आँखा हुनेको विश्वास गरेर त्यसो भन्छ ? यसमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भो गौतम ! न जानिकनै न देखिकनै सो जन्मान्ध पुरुषले अमुक तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडा लिन्छ, लिएर लगाउँछ, लगाएर यसरी खुशी प्रकट गर्छ-‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा छ’ र आँखा हुनेको विश्वास गरेर त्यसो भन्छ ।”

“मागण्डिय ! यस्तैगरी-आरोग्यलाई नजानिकनै, निर्वाणलाई नजानिकनै अन्धा, चक्षु नभएका अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरुले यो गाथा भन्दछन् ‘आरोग्यपरमं लाभं, निब्बानं परमं सुखं’ ।

“मागण्डिय ! पहिलेका अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरुद्वारा^१ यो गाथा भनिएका हुन् -

“आरोग्यपरमा लाभा, निब्बानं परमं सुखं ।

अट्टङ्गिको च मग्गानं, खेमं अमतगामिनं’ति ॥”

‘त्यो गाथा अहिले पृथग्जन (= साधारण मानिस) हरुमा पुग्नगयो । मागरिडिय ! यो शरीर रोगमय छ, खटीरामय (= गण्डभूत) छ, शल्यमय छ, दुः खमय छ तथा ब्याधिमय छ । सो

१. यो गाथा विपश्री आदि काश्यप बुद्धहरुले भन्नुभएको थियो । गाथा सार्थक छ भनी साधारण मानिसहरुले पनि यसलाई कण्ठस्थ गरेर सार्थक छ भनी साधारण मानिसहरुले पनि यसलाई कण्ठस्थ गरेर पढे । शास्ताको परिनिर्वाण पछि क्रमशः परिव्राजकहरुले पनि यो गाथा पढ्नथाले र पछि पुस्तकमा चाहिँ दुइपद मात्र लेखेर राख्नसके । तल्लो दुइपद चाहिँ स्मरण गर्न सकेनन् । त्यसैले अगाडि सूत्रमा ‘पृथग्जनहरुमा पुग्न गयो’ भनी उल्लेख भएको हो भनी पपं.सू. III.पृ.१५१ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

तिमी यस रोगमय, खटीरामय, शल्यमय, दुः खमय तथा ब्याधिमय शरीरलाई (देखाउँदै, छुँदै)-‘यही त्यो आरोग्य हो, यही त्यो निर्वाण हो’ भनी भन्दछौ । मागण्डिय ! तिमीमा त्यो आर्यचक्षु छैन जुन आर्यचक्षुद्वारा तिमीले आरोग्यतालाई जान्नसक, निर्वाणलाई जान्नसक ।”

“तपाईं गौतममाथि म सारै प्रसन्न छु । तपाईं गौतम त्यसरी मलाई धर्मापदेश गर्न समर्थ हुनुहुन्छ जसरी धर्मापदेश गर्नुहुँदा मैले आरोग्यतालाई जान्नसके, निर्वाणलाई जान्नसके ।”

(२) “मागरिडय ! जस्तै-(कुनै) पुरुष जन्मान्ध हुन्छ । उसले कालासेता रुपहरुलाई देखेको हुन्न, चन्द्रसूर्यलाई पनि देखेको हुन्न । उसका मित्रबन्धु तथा रगत सम्बन्धी ज्ञातिहरुले शल्यक्रिया गर्न वैदय ल्याइदिन्छन् । अनि सो शल्यक्रिया गर्न वैदयले उसलाई औषधी गर्छ । तर त्यस औषधीद्वारा उसलाई चक्षु-लाभ हुन्न, चक्षु-विशुद्धि हुन्न । मागरिडय ! होइन त, (त्यस्तो अवस्थामा) सो शल्यक्रिया गर्न वैदयलाई केवल हैरानी र पीडा मात्र हुन्छ ? यसमा तिमी के भन्दछौं त ?”

“भो गौतम ! हो ।”

१. परिशुद्ध विपश्यना ज्ञान र मार्गज्ञानलाई यहाँ ‘आर्यचक्षु’ भनिएको हो । पपं.सू. III.पृ.१५१.
२. जो मातृकोखदेखि नै अन्धो हुन्छ त्यस्ताको अन्धता औषधीद्वारा निमोपार्न सकिन्न । जसको अन्धता जन्मसकेपछि भएको हुन्छ त्यस्ताको अन्धतालाई कुशल वैदयद्वारा निकोपार्न सकिन्छ । पपं.सू. III.पृ.१५१ : मागन्दियसुत्तवण्णना ।

“मागण्डिय ! यस्तैगरी-मैले पनि तिमीलाई ‘यो आरोग्यता हो, यो निर्वाण हो’ भनी धर्मापदेश गरूँ, तिमीले पनि त्यो आरोग्यतालाई बुझ्दैनौ, निर्वाणलाई बुझ्दैनौ । (यस्तो अवस्थामा) त्यो मेरोनिमित्त हैरानी र पीडा सिद्ध हुनेछ ।” (सो ममस्स किलमथो, सा ममस्स विहेसा)

“तपाइ गौतममाथि म सारै प्रसन्न छु । तपाइ गौतम त्यसरी मलाई धर्मापदेश गर्न समर्थ हुनुहुन्छ, जसरी धर्मापदेश गर्नुहुँदा मैले आरोग्यतालाई जान्नसकूँ, निर्वाणलाई जान्नसकूँ ।”

(३) “मागण्डिय ! जस्तै-(कुनै) पुरुष जन्मान्ध हुन्छ । उसले कालासेता रुपहरुलाई देखेको हुन्न, ... चन्द्रसूर्यलाई पनि देखेको हुन्न । उ आँखा हुनेले भनिरहेको सुन्दछ कि-‘अहो ! सेतो कपडा-असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा हुन्छ !’ उ सेतो कपडाको खोजमा जान्छ । अनि कुनै एक पुरुषले उसलाई तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडाद्वारा छकाउँछ-‘हे पुरुष ! यो त्यो सेतो, असल, राम्रो, निर्मल तथा सफा कपडा हो ।’ उ त्यो कपडा लिन्छ, लिएर लगाउँछ । उसका मित्रबन्धु तथा रगत सम्बन्धी ज्ञातिहरुले

१. यहाँ ‘जन्मान्ध’ भनी जन्मेपछि अन्धो भएकोलाई भनिएको हो । गर्भदेखि अन्धो भएकोलाई भनिएको होइन । जन्मिदाखेरि चक्षुप्रसादमा (=आँखाले देखिने तत्वमा, वा चक्षुप्रसाद धातुमा) पित्त कफ आदिको प्रकोपद्वारा बाधापुगेर आँखाले देख्न नसक्ने । पपं.सू. III.पृ.१५१ : मागन्दियसुत्तवण्णना ।

शल्यक्रिया गर्न वैदय ल्याइदिन्छन् । अनि सो शल्यक्रिया गर्न वैदयले उसलाई औषधी गर्छ, उद्ध विरेचन (= उल्टी हुने औषधी) दिन्छ, अधोविरेचन (=जुलाफ) दिन्छ, अञ्जन (= क्षार गाजल) दिन्छ, पञ्चञ्जन (= औषधी युक्त शीतल गाजल) दिन्छ, नत्थुकम्मं (= नाकमा राख्ने औषधी युक्त तेल= नसकिने तेल) दिन्छ । त्यो औषधीद्वारा उसलाई चक्षुलाभ हुन्छ, चक्षुविशुद्धि हुन्छ, आँखाले देख्ने वित्तिकै उसको अमुक तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडामाथि भएको जुन राग हो त्यो हटेर जान्छ । त्यो पुरुषलाई अमित्रको रुपमा पनि हेर्नथाल्छ, शत्रुको रुपमा पनि हेर्नथाल्छ, अभ् ज्यान समेत लिनपर्न भनी ठान्दछ-‘अहो ! धेरै समयदेखि म यस पुरुषद्वारा-‘हे पुरुष ! यो सेतो, असल, निर्मल तथा सफा कपडा हो ’ भनी तेल लागेको, मसी लागेको, कालो, खस्रो ऊनीको कपडाद्वारा म ठगिएँ छल्लिएँ, धोकाखाएँ । मागरिडय ! यस्तैगरी-यदि मैले तिमीलाई ‘यो आरोग्य हो, यो निर्वाण हो’ भनी धर्मापदेश गरूँ ; तिमीले ‘यो आरोग्य हो, यो निर्वाण हो’ भनी जान्यौ ।’ (यसरी जान्नेवित्तिकै) पञ्चस्त्रन्धमाथि भएको जो तिम्रो छन्दराग

हो त्यो हट्ने छ । अझ तिमीलाई यस्तो पनि लाग्ने छ कि 'अहो ! म त दीर्घकालदेखि यो चित्तद्वारा ठगिएको रहेछु, छलिएको रहेछु, धोका खाएको रहेछु, धोका खाएको रहेछु । म त रुपलाई नै उपादान गरी बसिरहेको रहेछु, वेदनालाई नै उपादान गरी बसिरहेको रहेछु, संज्ञालाई नै उपादान गरी बसिरहेको रहेछु, संस्कारलाई नै उपादान गरी बसिरहेको रहेछु, विज्ञानलाई नै उपादान गरी बसिरहेको रहेछु । त्यो मेरो उपादानको कारणले भव (=जन्मने कारण, कर्मभव र उत्पत्ति भव) हुन्छ, भवको कारणले जन्म हुन्छ, जन्मको कारण जन्म हुन्छ, जन्मको कारणले जरामरण, शोक परिदेव, दुः खस्कन्धहरुका समुदय (=उत्पत्ति) हुन्छन् ।”

१. प्रतित्यसमुत्पादका जुन त्रिसन्धी (=तिसन्धि) र चारसंक्षेप (=चतुसंखेप) भन्ने विभाजनका कुराहरु छन्-यसमध्ये यस सूत्रमा चाहिँ उपादानको कारणले भव' भनिएको ठाँउमा केवल एकसन्धी र दुइसंक्षेपको रुपमा मात्र प्रतित्यसमुत्पत्तिको कुरा बताइएको छ र यसद्वारा प्रवृत्तिलाई मात्र दर्शाइएको छ निवृत्तिलाई दर्शाइएको छैन पपं.सू. III.पृ.१५१-५२ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

प्रतित्यसमुत्पादका उक्त त्रिसन्धी र चारसंक्षेप आदि विभाजनका कुराहरुको व्याख्या अभि.ध.सं.आठौँ परिच्छेदमा र पटि.म.पा.पृ.४८ : धम्मट्ठित्तित्राणनिद्देशमा तथा पटि.म.अ.क.पृ.१६८-७१: धम्मट्ठित्तित्राणनिद्देशवण्णना -१७ मा पाइन्छ ।

२. यी शब्दहरुको स्पष्टिकरणहरु लेखकको बु.श्रा.भा-१,पृ.९२ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् ।

“तपाईं गौतममाथि म सारै प्रसन्न छु । तपाइ गौतम त्यसरी मलाई धर्मापदेश गर्न समर्थ हुनुहुन्छ, जसरी धर्मापदेश गनुहुँदा म यस आसनबाट अनन्धो भई उठ्नसक्ँ ।”

“मागण्डित ! त्यसोभए , सत्यपुरुषको उपासनागर (= सप्पुरिसे भजेय्यासि) । मागण्डिय ! जब तिमीले सत्यपुरुषको उपासना गर्नुछौ तब, मागरिडय ! तिमीले सद्धर्भ सुन्नेछौ ; जब, मागण्डिय ! तिमीले सद्धर्भ सुन्नेछौ तब, मागण्डिय ! तिमीले धर्मानुकूल आचरण गर्नुछौ तब, मागण्डिय ! तिमीले स्वयं, खटीरा, शल्यहरु निःशेषरूपले निरुद्ध हुनेछन् । मेरो उपादान निरुद्ध भएपछि भव निरुद्ध हुनेछ, भव निरुद्ध भएपछि जन्म निरुद्ध हुनेछ, जन्म निरुद्ध भएपछि जरामरण, शोक परिदेव, दुः ख दौर्मनस्य उपायास पनि निरुद्ध हुनेछन् । यसरी सबैका सबै दुः खस्कन्धहरु निरुद्ध हुनेछन् ।”

मागण्डियको प्रव्रज्या

यस्तो भन्नुहुँदा, मागण्डिय परिव्राजकले भगवान्लाई यस्तो भने --

१. यहाँ चाहिँ 'यी रोग, खटीरा...' आदि शब्दहरुद्वारा पञ्चस्कन्धका कुराहरुलाई दर्शाइएका छन् भनी पपं.सू. III.पृ.१५२ ले उल्लेख गरेको छ र निवृत्त मार्गको कुरा प्रकाशित गरिएको छ भन्ने कुरा पनि उहाँ उल्लेख गरेको छ ।

“भो गौतम ! धन्य हो ! भो गौतम ! धन्य हो !! भो गौतम ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिने हो, त्यस्तैगरी तपाइ गौतमले मलाई अनेकप्रकारले धर्मप्रकाश पार्नुभयो । अब ब तपाइ गौतमको शरणमा पर्दछु, धर्म र भिक्षु सङ्घको पनि । भो गौतम ! तपाइ गौतमकहाँ मैले प्रव्रज्या पाऊँ, उपसम्पदा पनि पाऊँ ।”

“मागण्डिय ! अधि अन्यतीर्थीय परिव्राजक भएको जो पुरुषले यस धर्मविनयमा प्रव्रज्यात्व चाहन्छ, उपसम्पदात्व चाहन्छ-उ चारमहीनासम्म परिवास (= परीक्षणार्थ) बस्छ । चारमहीनापछि आराधित भएका (= सन्तुष्ट भएका) भिक्षुहरुले भिक्षुत्वकोनिमित्त उसलाई प्रव्रजित गर्छन् र उपसम्पदा गर्छन् । तर मलाई ब्यक्तिविशेषताको कुरो पनि थाहाछ ।”

“भन्ते ! यदि यस धर्मविनयमा प्रव्रज्यात्वा चाहने र उपसम्पदात्वा चाहने अधि अन्यतीर्थीय भएकाले चारमहीनासम्म परिवास बस्नुपर्छ र चारमहीना परिवास बसिसकेपछि आराधित भएका भिक्षुहरूले भिक्षुत्वकोनिमित्त उसलाई प्रव्रजित गर्छन् र उपसम्पदा गर्छन् भने - म चारवर्ष परिवास (= परीक्षणार्थ) बस्नेछु । चारवर्षपछि यदि भिक्षुहरू आराधित भएमा भिक्षुत्वको लागि मलाई प्रव्रजित गर्नु र उपसम्पदा गर्नु ।”

त्यसपछि, मागण्डिय परिव्राजकले भगवान्कहाँ प्रव्रज्या र उपसम्पदात्वा पाए । उपसम्पदा भएको चिरकाल नबित्दै आयुष्मान् मागण्डिय एकलै एकान्तमा बसी आतप्तयुक्त, मेहनतका साथ अप्रमत्त भई ध्यानगरिरहँदा-जसको लागि कुलपुत्रहरू सर्वप्रकारले घरबाट त्यागी अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छन्-त्यो अनुत्तरफल प्राप्तगरी, ब्रह्मचर्यवास पूरागरी, यसै जीवनमा स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी उपशान्त भई बस्नुभयो । अनि ‘जन्म क्षीणभयो, ब्रह्मचर्यवास पूराभयो, गर्नुपर्न गरिसके, अब केही गर्न बाँकी छैन’ भन्ने पनि ज्ञान गर्नुभयो । आयुष्मान् मागण्डिय पनि अरहन्तहरूमध्ये एक हुनुभयो ।

५. मागण्डिय ब्राह्मण

परिचय

कुरुदेशको^१ कम्मासदम्म^२ भन्ने निगममा यी मागण्डिय^३ ब्राह्मण बस्दथे^४ । यिनकीं भार्या ; अप्सरा जस्ती अतिराम्नी एक पुत्री तथा एक भाइ पनि थिए । यी सबैको नाम मागण्डिय नै थियो^५ । यिनी निगम बाहिरगई सधैं भैँ रात भर भर जङ्गलमा अग्निहोत्र

१. त्यसताकाका १६ जनपदहरूमध्येको एक जनपद हो । हेर बु.रा.भा-१,पृ.९६ को पादटिप्पणीमा ।

२. कतै कतै ‘कम्मासधम्म’ भन्ने पनि लेखेको पाइन्छ ।

३. अर्थकथाहरूमा चाहिँ ‘मागण्डिय’ र मूल पालिमा चाहिँ ‘मागण्डिय’ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।

४. धम्म.प.अ.क.पृ.१०१ : मागण्डियावत्थु, अप्पमादवग्ग ।

गर्दथे^१ । यिनका एक भाञ्जा हुने मागण्डिय चाहिँ परिव्राजक सम्प्रदायमा परिव्रजक भएका थिए^२ । जसका कुरा माथि (पृ.९६) को मूल सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अङ्गुत्तरअङ्कथाको भनाइ अनुसार-“त्यसवखत कौशम्बीमा, कौशम्बीका घोषित श्रेष्ठीले बनाएको घोषिताराम ; कुक्कुट श्रेष्ठीले बनाएको कुक्कुटाराम र पावारिक श्रेष्ठीले बनाएको पावारिक-आम्रवनाराम भन्ने तीनवटा आरामहरू थिए^३ । यी विहारहरू बनाइसकेपछि ती तीनैजना श्रेष्ठीहरूले, श्रावस्तीमा बसिरहनु भएका बुद्धकहाँ दूतहरू पठाई “भन्ते ! हामीहरूलाई सैग्रह गर्नकोनिमित्त कौशम्बीमा आउनुहोस्” भनी भन्न पठाएका थिए^४ । अनि ‘कोशम्बीमा जानेछु’ भनी शास्ता महाभिक्षुसङ्घ परिवार लिई चारिकार्थ जानुहुँदा,

१. अं.अ.क.१.पृ.२३५ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तरा र श्यामावतिको कथा । धम्म.प.अ.क.पृ.४३० : मारधीतरानवत्थु, बुद्धवग्ग ।

२. पपं.सू.३.पृ.१४४ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

३. हेर बु.रा.भा-१, पृ.४१९ : राजा उदेन ।

४. अं.अ.क.१.पृ.२३५ : एतदग्गवग्गवण्णना, खुज्जुत्तरा र श्यामापती कथा ।

मागण्डिय ब्राह्मणको अरहत् उपनिश्रय सम्पत्तिलाई देख्नुभई^१ । बीच बाटाबाट वहाँ कुरुदेशको कम्मासदम्म निगममा जानुभयो । त्यस समय मागरिडय ब्राह्मण रातभरी निगमको बाहिर अग्निहोत्र गरी सधैं भैं विहान सबेरै गाउँतिर फर्क^२ ।

धम्मपदट्टकथाको भनाइ अनुसार चाहि-“मागण्डिय ब्राह्मण र उनकी श्रीमतीको अनागामी^३ फलको उपनिश्रय सम्पत्तिलाई देखेर पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान् निगम बाहिर उनको अग्निपरिचर्या गर्न ठाउँमा जानुभयो” भनी उल्लेख भएको छ^४ ।

१. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४३६ : मागण्डियसुत्तवण्णनामा चाहि ‘लोग्ने स्वास्नी दुर्वजनाको अरहत् उपनिश्रयसम्पत्ति देख्नु भई’ भनी उल्लेख भएको छ । धम्म.प.अ.क.पृ.४३० : मारधीतरानंवत्थु, बुद्धवग्गमा चाहि “तीनै मार्गफलको उपनिश्रय देखेर” भनी उल्लेख भएको छ । धम्म.प.अ.क.पृ.१०१ : मागण्डियावत्थु, अप्पमादवग्गवण्णनामा चाहि “अनागामीफलको उपनिश्रयसम्पत्ति देखेर” भनी उल्लेख भएको छ ।
२. अं.अ.क.क.पृ.२३५ : एतदग्गवण्णना । हेर बु.मं.भा-१.पृ.२३३-३५ : श्यामावती महारानी ।
३. अनागामी भनी उनीहरुले प्रथमत पाउने फललाई लक्षगरी यसो भनिएको हो ।
४. धम्म.प.अ.क.पृ.१०१ : मागण्डियावत्थु ।

अनि अङ्गुत्तरअट्टकथाले-“भोलिपल्ट शास्ता पनि गाँउमा भिक्षाटनार्थ जानु भएको बेलामा बाटामा आफूलाई ब्राह्मणलाई देखाउनु भयो” भनी उल्लेख गरेको छ^१ ।

सुत्तनिपातअट्टकथाले चाहि^२-“प्रजापति सहिन मागरिडय ब्राह्मणको अरहत् उपनिश्रय सम्पत्तिलाई देखेर उसत्तखेर श्रावस्तीबाट कम्मासदम्मको नगिचको एक जङ्गलमा^३ बसी भगवान्ले रश्मी फैलाउनु भयो” भनी उल्लेख गरेको छ । त्यसैवखत मागण्डिय ब्राह्मण मुख धुनको लागि जाँदा सुवर्ण रश्मी देखेर ‘यो के रहेछ ?’ भनी यताउता हेर्दा बुद्धलाई देखेर प्रसन्न भए भनी सुत्तनिपातअट्टकथा (पृ.४३६) मै उल्लेख भएको छ ।

जब मागण्डिय ब्राह्मणले रुपश्री सम्पन्न हुनुभएका भगवान्लाई देखे तब उनी अति प्रसन्न भए^४ । त्यसपछि धम्मपदट्टकथानुसार उनले यस्तो सोचे-

“यो लोकमा यी पुरुष समान अरु पुरुष छैनन् । मेरी छोरीको निमित्त यी योग्य छन् । यिनको सेवागर्नकोनिमित्त मेरी छोरी यिनलाई

१. अं.अ.क.।.पृ.२३५ : एतदग्गवण्णना ।
२. सुत्त.नि.अ.क.पृ.४३६ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।
३. धम्म.प.अ.क.पृ.१०१ : मागण्डियावत्थु र धम्म.प.अ.क.पृ.४३० : मारधीतरानंवत्थु र धम्म.प.अ.क.पृ. ४३० : मारधीतरानंवत्थुमा चाहि ‘अग्निपरिचर्या गर्ने ठाउँमा जानु - भयो भनी उल्लेख गरेका छन् ।
४. सुत्त. नि.अ.क. पृ ४३६ : माण्डियसुत्तवण्णना

‘दिनेछु ।’ यति सोचेर ‘हे श्रमण ! मेरी एउटी छोरी छिन् । आजसम्म उसको निमित्त योग्य पुरुष मैले पाउन सकेको थिइन । उ तपाइलाई र तपाइ उसलाई योग्य हुनुहुन्छ । तपाइलाई पनि स्त्री र उसलाई पनि पति पाउनु आवश्यक छ । त्यसकारण मेरी छोरी तपाइलाई दिनेछु । अतः म नआउञ्जेलसम्म तपाइ यहाँ बसिरहनु होस्’ भनी ब्राह्मणले भने । शास्ता केही नबोली चूपलागेर बस्नुभयो । उनी दगुरेर घरमा गई ‘हे ! छोरीको निमित्त योग्य पुरुष भेट्टाएँ’ यति भनी छोरीलाई चाँडै चाँडै अलंकृत

गर्न लगाई ब्रह्मणी सहित ब्रह्मण बुद्धकहाँ गए । नगर भरी खैलाबैला मच्चिन थाल्यो । ‘आजसम्म यी ब्राह्मण, मेरी छोरीलाई लायक पुरुष भेटाएँ भनी कसैलाई नदिई, आज चाहिँ एक्कासी योग्य पुरुष भेटाएँ भनी भन्दछन् । कस्ता पुरुष रहेछन्, हामीले पनि हेर्नप्यो’ भनी मानिसहरु उनीसँग पछि लागेर गए । छोरी लिएर उनी आइरहेको बेलामा बुद्ध भगवान् अधि बसेको ठाउँमा नबसी, ‘पैतालाको चिन्ह देखुन्’ भनी अधिष्ठान गरी वहाँ अन्तै गएर बस्नुभयो^१ ।”

अङ्गुत्तर अट्ठकथानुसार यस्तो सोचे – “ यतिका समयसम्म मेरी रुपसम्पन्ना छोरी समान पुरुष खोज्दै हिंडिरहेको थिएँ । रुपसम्पन्न कुनै पुरुषभन्दा पनि यस्तै प्रवजित नै बढिया हुनेछ । यी प्रवजित अभिरुप र दर्शनीय पनि छन् । मेरी छोरी यिनैलाई योग्य छिन् ।’ यति सोचेर दौडेर घरमा गए । अधि उनी एकपल्ट प्रवजिवंशमा बसिसकेका थिए ।

१. धम्म.प.अ.क.पृ. १०१ : मान्दियावत्थु ; पृ. ४३० मारघीत - रानंवत्थु ।

त्यसैले उनको मन प्रवजितलाई देखेर आकर्षित भएको हो भनी अङ्गुत्तरअट्ठकथाले उल्लेख गरेको छ । घरमा पुगेपछि उनेले आफ्नो स्त्रीलाई यस्तो भने - ‘हे भद्रे ! यस्ता सुवर्णवर्णी तथा बह्मवर्णी भएका पुरुष मैले कहिल्यै पनि देखेको थिइन । मेरी छोरी अनुरूप छन् । अतः मेरी छोरीलाई चाँडै अलंकृत पार । छोरीलाई अलंकृत पारिरहेको बेलामा भगवान् बुद्ध, बस्नुभएको ठाउँबाट जानुभएको पादचिन्ह देखिने गरी वहाँ भिक्षाटनार्थ नगर भित्र जानुभयो । अनि भगवान्लाई नदेखेपछि ब्राह्मणले ब्रह्मणीलाई अबरे गरेको बारेमा गाली पनि गर^१ ।”

सुत्तनिपानतअट्ठकथाले चाहिँ – उनकी छोरी चाहिँ सुवर्णवर्णी थिइन् र धेरै क्षत्री कुमाहरुले माग्न आए तापनि उनीहरुलाई दिएका थिएनन् । ब्राह्मण यस्तो विश्वास गर्दथे कि - ‘श्रमणलाई नै सुवर्ण वर्णी छोरी दिनेछु ।’ अनि भगवान्लाई देखेर – ‘यी श्रमण मेरी छोरी जस्तै वर्णवान् छन् । यिनलाई मेरी छोरी दिनुप्यो’ भन्ने चित्त उत्पन्न भयो । त्यसैले उनी बुद्ध देखेर प्रसन्न भएका हुन् । अनि दौडेर घरमा गई ब्राह्मणीलाई यस्तो भने – भो ! मैले छोरी जस्तै वर्ण भएका एक पुरुष देखे । वालिकालाई अलंकृतपारी उनलाई छोरी दिनेछु ।’ ब्रह्मणीले वालिकालाई सुगन्धित पानीमा नुहाई, वस्त्रपुष्पादिद्वारा अलंकृत पार्दापादै भगवान्को भिक्षाटन जाने वेला भयो र वहाँ कम्मासदम्ममा भिक्षाटनार्थ जानुभयो ।

अनि उनीहरु, स्त्री पुरुष दुवैजना छोरी लिई भगवान् बसिरहनु

१. अं.अ.क. ■ पृ. २३५: एतदग्गवण्णना ।

भएको ठाउँमा गए । त्यहाँ भगवान्लाई नदेखेपछि यताउता हेर्दा ब्राह्मणीले भगवान् बस्नुभएको तृणासन देखिन् । बुद्धहरुको अधिष्ठानको प्रभावद्वारा वहाँहरु वस्ने आसनहरु तितरवितर तथा विक्षिप्त हुन्छन् ।

पैतालाको चिन्ह पनि विग्रेको हुन्छ । अनि ब्राह्मणीले सोधिनु –

“हे ब्राह्मण ! वहाँ बस्नुभएको तृणासन यही हो ?”

“ हो ” भनी ब्राह्मणले भने ।

“ हे ब्राह्मण ! त्यसोभए, हामीहरु आएको काम सफल हुने छैन । ”

“ किन नि ? ”

“ भो ! मङ्गलको खोज गर्दै आएको बेलामा अमङ्गलको कुरा नगर^१ । ”

अनि फेरि यताउता घुमीहेर्दा ब्राह्मणीले भगवान्को पदचिन्ह देखेर यस्तो भनिन् –

“ब्राह्मण ! हेर, काम विषयमा आसक्त हुने पुरुषको यो पद चिन्ह होइन ।”

१. धम्मपदद्वकथामा चाहिँ – जब उनीहरु त्यहाँ गए तब भगवान् आफू

“भो ! कसरी तिमीले यो कुरा जान्यौ ? ” भनी सोधेपछि आफ्नो ज्ञानबल देखाउँदै ब्राह्मणीले यस्तो भनिन्

–

बस्नुभएको ठाउँबाट अन्तै सरी बस्नुभएको हुनाले उनीहरुले वहाँलाई देखेनन् । अनि ब्राह्मणीले ‘कता गए होलान् ?’ भनी यताउता हेर्दा पदचिन्ह देखेर उनले ‘हे ब्राह्मण ! यी पुरुष कामभोगी होइनन्’ भनी भन्दा ब्राह्मणले ‘ तिमी त लोटाभिन्न गोही बसेको जस्तै तथा घरभिन्न चोरले आराम लिइरहेको जस्तै कुरा गछ्यौ, चूपलाग’ भनी भने । ब्राह्मण चाहिँ लक्षण शास्त्र सहित तीनै वेदमा पारङ्गता थिइन् भनी उहाँ उल्लेख भएको छ । धम्म प.अ.क. पृ . १०१ - ०२ : मागन्दियावत्थु ; पृ . ४३० - ३१ : मारधीतरानंवत्थु । अङ्गुत्तर अद्वकथामा चाहिँ – उनीहरु त्यहाँ पुग्दा बुद्धलाई नदेखेपछि यताउता हेर्दा पदचिन्ह देखेर ब्राह्मणीले “यी पुरुष कामभोगी होइनन् । यति पनि तिमीले आफ्नो शास्त्रको अर्थ लगाउन सकेनौ” भनी ब्राह्मणलाई उपहास गर्दै - “तिमी कति मूर्ख हौ, यस्ता पुरुषलाई छोरी दिन्छु भनी भन्दछौ । रोगले रक्त भएका, द्वेषले दुष्ट भएका तथा मोहले मोहित भएकाको यो पदचिन्ह होइन । यो त तृष्णा रहित निर्मल पुरुषको पदचिन्ह हो ” भनी भनिन् । ब्राह्मणले चाहिँ ब्राह्मणीको कुरालाई वास्ता नराखी उल्टो उनलाई “तिमी अति मुखरी छ्यौ” भनी भन्न थाले । अं.अ. I . पृ. २३५ -३६: एतदगवणना ।

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे,
दुट्ठस्स होति अनुकड्ढितं पदं ।
मूल्हस्स होति सहसानुपीलितं,
विवत्तच्छद्दस्सिदमीदिसं पदं ति^१ ॥”

यसरी उनीहरुको बीचमा कुरा चलिरहेको बेलामा भगवान् पनि भोजनोपान्त सोही वनखण्डमा आउनुभयो । त्यसवखत ब्राह्मणीले श्रेष्ठ लक्षणहरुले युक्त हुनुभएका तथा ब्यामप्रथाले परिवृत्त भएको रूप देखेर ब्राह्मणलाई यस्तो भनिन् –

“ ब्राह्मण ! यी नै पुरुष लाई तिमीले देखेको थियौ ? ”

“ भो ! हो । ”

‘ब्राह्मण ! त्यासे भए, आएको काम कुनै हालतमा पनि सफल हुने छैन । यस्ता पुरुषले काम विषयलाई परिभोग गर्नेछन् भनी कदाचित् भन्न सकिन्छ ।”

उनीहरुको बीचमा यसरी कुरा चलिरहेको बेलमा भगवान् पुनः सोही तृणासनमा आई बस्नुभयो । अनि छोरीलाई देब्रे हातले समाती, दाहिने हातमा कमण्डलु लिई भगवान्ले अगाडि गई “ भो प्रव्रजित ! तपाइ पनि सुवर्णवर्णी हुनुहुन्छ, यो मेरी छोरी पनि सुवर्णवर्णी छिन् ।

१. यसको अर्थ माथि पृ . ८० को (बावरी) पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

यी बालिका तपाईंको निमित्त अनुरूप छिन् । यिनलाई म तपाईंको पादपरिचारिकाको रूपमा, सेवाशुश्रूषा गर्नकोनिमित्त दिनेछु । यो एक पसर पानीद्वारा यी बालिकालाई ग्रहण गर्नुहोस्” भनी दिने इच्छा प्रकट गरी ब्राह्मण उभिइरहे^१ ।

यसपछि भगवान्ले ब्राह्मणलाई सम्बोधन नगरी, अरु कसैसँग कुरागर्नु भएको जस्तै गरी “ दिस्वान तण्हं अरतिं रगं च ” भन्ने गाथा भन्नुभयो भनी सुत्त निपातद्वकथा मागण्डियुत्तवण्णना (पृ.४३७) ले उल्लेख गरेको छ ।

अङ्गुत्तरअद्वकथाले^२ चाहि – “हे ब्राह्मण ! काम विषयमा अग्रप्राप्त तथा रूप यौवन सम्पन्ना देवकुमारीहरु मेरो अगाडि आएर अनेक प्रकारले कुरा सुनाउँदा त मलाई प्रलोभन पार्न सकेनन् भने अब के कारणले यिनलाई लिने ? भनी ‘ दिस्वान तरहं अरति रगं च.....’भन्ने गाथा भन्नुभयो” भनी उल्लेख गरेको छ ।

धम्मपदद्वकथाले^३ चाहिँ – तिमी छोरी मलाई चाहिन्छ, वा चाहिन्छ भन्ने कुनै कुरा भन्नु भई – ‘ हे ब्राह्मण ! तिमीलाई म एउटा कारण बताउन चाहन्छु’ भनी महाअभिनिष्क्रमणका कुरादेखि लिएर अजपालवृक्षनिर मारपुत्रीहरु आएका घटनासम्मका कुराहरु जम्मै

१. सुत्त. नि. अ.क. पृ. ४३६ - ३७ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।

२. I . पृ. २३६: एतदग्गवण्णना ।

३. पृ . १०२ : मागण्डियावत्थु र पृ . ४३१: मारधीतरानंवत्थु ।

बताउनु भई ; त्यसबखत पनि ममा कुनै कामना थिएन भनी भन्नुभई “दिस्वान तण्हं अरतिं रगं च...” भन्ने गाथा बताउनुभयो” भनी उल्लेख गरेको छ ।

यो गाथाको अन्तमा ब्राह्मण र ब्रह्मणी दुवैजना अनागामी फलता प्रतिष्ठित भए भन्ने कुरा र त्यसपछि ‘अब हामीहरुको घरगृहस्थीमा बस्ने काम छैन’ भन्ने सोचेर उनीहरुले आफ्नी छोरीलाई भाइ मागरिडय (चूलमागरिडय) लाई जिम्मा लगाई प्रव्रजित भई अरहत्व प्राप्त गरे भनी धम्म पदद्वकथा^१ र अङ्गुत्तरद्वकथाले^२ उल्लेख गरेको छन् । सुत्तनिपातद्वकथा, मागण्डियुत्तवराणनामा^३ चाहिँ उनीहरु अनागामी

भएका कुराको कुनै चर्चा भएको छैन बल्कि अगाडि अनुदित मूल सूत्रको अवशानमा अर्थात् उपदेशको अन्तमा ब्राह्मण र ब्राह्मणी दुवै जना प्रवजित भई अरदित मूल सूत्रमै उल्लेख भएका छन् । सुत्तनिपातको अतिरिक्त मागण्डियसूत्र महानिदेस पालिमा पनि उल्लेख भएको हुँदा धेरै जसो पादटिप्पणीहरु त्यसैको आधारमा उल्लेख गरिदिएको छ ।

१. पृ . १०२: मागन्दियावत्थु, अप्पमादवगवण्णना ।
२. I . पृ . २३६ : एतदगवण्णना, खुज्जुत्तरा र श्यामावती कथा ।
३. पृ . ४४०: अट्टकवगो ।

केही मागण्डिय नामहरु

१. मागण्डिय ब्राह्मण – यिनै ब्राह्मण कुराहरु यहाँ उल्लेख भएका छन् ।
२. मागण्डिय परिव्राजक – यिनी, माण्डिय ब्राह्मण (१) का भाञ्जा हुन् । यिनी परिव्राजक थिए । पछि बुद्धको उपदेह सुनेर भिक्षु भए । यो कुरा माथि पृ.९६ भारद्वाजगोत्र ब्राह्मणको कथामा वर्णित भएको छ ।
३. मागण्डियसुत्त – यो त्यो सूत्र हो जसको अनुवाद माथि पृ . ३९६ र महा .नि.पा. । पृ.१५१.
४. मागण्डियसुत्त – यो त्यो सूत्र हो जसको अनुवाद माथि पृ . ९६ 'भारद्वाजगोत्र ब्राह्मण' शीर्षकमा भएको छ । म.नि. II . पृ. १९८, अ.का III . पृ. १४४.
५. मागण्डियपञ्च (= मागण्डिय प्रश्न) – मागण्डिय सूत्र (३) लाईनै 'मागण्डियपञ्च' भनिएको हो । सं.नि II पृ.२५१ : हलिदिकानिसुत्त ।

मूल सूत्र –

१ - माथण्डिय ब्राह्मणको प्रश्न

(बुद्ध –)

१. “दिस्वास तण्हं अरति रंग^१ च^१,
नाहोसि छन्दो अपि मेथुनस्मि ।
किमेविदं मुत्तकरीसपुण्णं,
पादा पि नं सम्फुसितु न इच्छे^२ ॥”

अर्थ

१ –“(अजपाल वृक्षमनि३) तण्हा, अरति र रगालाई

१-१. स्याममा : ‘च रागं’ ।

२. सुत्त .नि.पा. पृ ३९८ : मागण्डियसुत्तं, (सिहल, स्याम र रोमनमा : ‘मागन्दियसुत्तं’), अ.क. पृ . ४६३ यो सूत्र महा. नि. पा.पृ. १५१: मा पनि उल्लेख भएको छ, अ.क.पृ. २१४.

३. यी तण्हा, अरति तथा रगाहरुलाई बुद्धले, वहाँ बोधिवृक्षको

देखेर^१ त मैथुनमा इच्छा भएको थिएन भने अब यी मलमूत्रले भरिपूर्ण भएको शरीरलाई^२ देखेर के हुनसक्ला र ! खुट्टाले पनि यस्तालाई छुन चाहन्न ।”

आसपासको अजपाल वृक्षमुनि बसिरहनु भएको वेलामा देख्नु भएको थियो भन्ने कुरा सत्त.नि .अ. क. पृ . ४३७ : मागन्दिय- सुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यस्तैगरी महा.नि.अ.क पृ.२१४ ले; उदा. अ. क. पृ २२९: आयुसङ्घारोस्सज्जनसुत्त- वण्णनाले; जा.अ.क. I पृ. ३४७ : पञ्चगरुकजातकं, नं १३२ ले; सं. नि. I पृ. १२१ सत्तवस्सानुबन्धनसुत्तले तथा उही छन् । महा. नि. पा. पृ. १५२ : मागण्डियसुत्तनिद्देसले तण्हा अरति रगाको अर्थ दिँदै यसरी उल्लेख गरेको छ –

“तण्हं च अरतिं च रगं च मारधीतरो दिस्वा पस्सित्वा मेथुनधम्मो छन्दो वा रागो वा पेमं वा नाहोसि ।”

यस सम्बन्धमा केही कुराहरु लेखकको बु.श्रा.मा -१ पृ . ३७ - ४२ र १४७ मा पनि उल्लेख भएको छ ।

१. “तण्हं र अरतिं च रगं च मारधीतरो दिस्वा पस्सित्वा मेथुन धम्मो छन्दो वा रागो वा पेमं वा नाहोसि” भनी मागण्डियसुत्त निद्देसले (महा.नि.पा.पृ १५२) र मागन्दियुत्तवण्णना, सुत्त. नि.अ. क.पु. ४३७ ले “अजपाल निग्रोधमूले नानारूपनि निम्मिनित्वा

मागण्डिय ब्राह्मण –

२. “एतादिसं चे रतनं न इच्छसि
नारिं नरिन्देहि बहूहि पत्थितं ।
दिट्ठिगतं१ सीलवतं२ नु जीवितं
भवूपपत्तिं च वदेसि कीदिसं ॥

अभिकामं आगतं मारधीतर दिस्वान....”भनी उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै गरी सं. नि. I. पृ.१२३: मारधीतुसुत्तं, मारसंयुत्तले “ अर्थ खो तण्हा च, अरति च रगा च मारधीतरो येन भगवा तेनुपसङ्गमिसु; उपसंकमित्वा भगवन्तं एतदवोचुं – “पादे ते, समण, परिचारेमा ‘ति....” भनी स्पष्ट

शब्दले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले यहाँ 'तण्हा, अरति र रगालाई देखेर' भनी उल्लेख भएको हो ।

२. 'मलमूत्रले भरिपूर्ण शरीरलाई' भनी सूत्रमा उल्लेख भएता पनि केवल यी दुइ पदार्थले मात्र भरिएका होइनन् अपिच यसको साथसाथै कफ, रगत, हाडहरुलाई बाँधीराख्ने नसाहरु, रगत र मासुले लिपपोत गरी राखेको, छालाले मोरी राखेको, छविले माथि- बाट छोपिएको, ठाउँ ठाउँका प्वालहरुबाट कीरा आदि निस्कने, घृणायुक्त पदार्थहरुले भरिएको शरीर भन्ने बुझ्नुपर्ने कुरा मागण्डिय सुत्तनिद्देश पृ. १५२. महानिद्देशपालिले उल्लेख गरेको छ ।
१. स्याम र रोमनमा : 'दिट्ठिगतं' ।
२. सिंहल र रोमनमा : 'सीलवता' ।

अर्थ—

- २ - “ धेरै राजाहरुद्वारा समेत इच्छागरिने यस्ती नारी-रत्न-लाई१ पनि (तपाइ) चाहनुहुन्नु” भने तपाइको के दृष्टि (= विश्वास) हो, कस्तो तपाइको शीलव्रत हो, कस्तो तपाइको जीवन हो तथा पूर्वजन्म सम्बन्धी तपाइको कस्तो धारण हो त – त्यो बताउनु होस् ।”

-
१. आफ्नी छोरीलाई लिएर यहाँ 'नारी-रत्न' भनिएको हो । सुत्त.नि. अ.क.पृ ४३७ : मागण्डियसुत्तवण्णना ।
 २. जब भगवान्ले आफ्नी छोरीलाई प्रतिक्षेपा गर्नुभयो तब मागण्डिय ब्राह्मणले यस्तो सोचे – 'यी श्रमणहरु मानुषीय स्त्रीहरुलाई त्यागी दिव्यस्त्रीहरुको खोजी गर्छन् अथवा दिव्यकामसुखको इच्छा गरी मनुष्यकामसुखलाई चाहन्न् वा मनुष्यकामसुखको इच्छा गरी दिव्यकामसुखलाई चाहन्न् वा मनुष्यकाम सुखको इच्छा गरी दिव्यकामसुखलाई चाहन्न् । तर यी श्रमण त दुवै कामसुखहरु चाहन्न् भनी भन्दछन् ।' यति सोचेर 'त्यसो भए, यिनका कस्ता दृष्टि वा शीलव्रत आदि रहेछन् ?' भन्ने मनमा लागेपछि सो कुरा सोध्दै यिनले 'तपाइको के दृष्टि हो?' भन्ने आदि कुराहरु सोधेका हुन् भनी सुत्त.नि.अ.क. पृ ४३७ र महा . नि.पा.पृ. १५२ उल्लेख गरेका छन् ।

बुद्ध—

३. “इदं वदामी ति न तस्स होति, (मागण्डिया^१ ति भगा)
धम्मोस्^२ निच्छेइय समुगगीतं ।
पस्सं च दिट्ठिसु अनुगहाय,
अज्झत्तसन्तिं पचिनं अदस्सु^३ ॥”

अर्थ—

३ - “हे मागण्डिय ! जसले ‘यो सत्य हो अरु भूट हुन्’ भनी धर्मलाई (= बयसट्टी दृष्टि^० हरुमध्ये कुनै दृष्टिलाई) निश्रयगरी ग्रहण गर्दैन – उसलाई ‘यही सत्य हो हरु भूट हुन्’ भनी भन्ने कुनै कुरा हुन्न; त्यसैले (बयसट्टी) दृष्टिको दुष्परिणामलाई देखेर^५ उसले (= बुद्धले) कुनै पनि दृष्टिलाई ग्रहण गर्दैन र अनित्य दुःख तथा अनात्मलाई देख्ने उसले भित्री हृदयमा शान्ति पाउँछ^६ ।”

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘मागन्दिय’ ।
२. सिंहल लिपिको महा . नि.पा.मा चाहि ‘न च धम्मेसु’ ।
३. स्याममा : ‘अद्दसं’ ।
४. बयसट्टी दृष्टिहरु भनेको के के हुन् भन्ने कुराहरु लेखकको बु.प. भा-१, पृ. ५४६ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छन् ।
५. यस सूत्रमा जति पनि तृतीय वचनले प्रयोग गरेका शब्दहरु छन् ती जम्मै प्रथम पुरुषको अर्थमा हुन् भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । जस्तै –

‘उसले कुनै पनि दृष्टिलाई ग्रहण गर्दैन’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको वाक्यको अर्थ - ‘मैले कुनै पनि दृष्टिलाई ग्रहण गर्दैन’ भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नु पर्छ । अतः ‘दृष्टिको दुष्परिणामलाई देखेर’ भन्ने वाक्यको अर्थ बुझाउन महा. नि. पा.पृ१५३ -५४ : मागण्डियसुत्त-निद्देसले यसरी लेखेको छ ।

यहाँ ‘दृष्टिको दुष्परिणामलाई देखेर’ भनिएको – दृष्टि सम्बन्धी दोषलाई देखेर ‘दृष्टिलाई’ ग्रहण नगर्नु भनी भनिएको हो । अर्को शब्दले – दृष्टिको दोषलाई देखेर दृष्टिलाई ग्रहण गर्दैन भनिएको हो ।

अथवा “शाश्वत लोक हो, यही सत्य हो अरु भूट हुन्” भनी विश्वास गर्नु दृष्टिगत हो, दृष्टिको जङ्गल हो..... यसले न निर्वेद ल्याउँछ, न निर्वाण नै । (यस सम्बन्धका कुराहरु लेखकको बु.प. भा-१, पृ. ५१९ र ५७१ मा हेर्नु) यसरी दृष्टिको दोषलाई देखेर दृष्टिलाई ग्रहण नगर्नु, ग्रहण गर्दैन अथाव ग्रहण गर्दैन भनिएको हो ।

अथवा “शाश्वत लोक हो, अन्तवान् लोक हो” भनी विश्वास गर्नु दृष्टिगत हो , दृष्टिको जङ्गल हो यसले न निर्वेद ल्याउँछ, न निर्वाण नै । यसरी दृष्टिको दोषलाई दोषलाई देखेर दृष्टिलाई ग्रहण नगर्नु, ग्रहण गर्दैन, अथवा ग्रहण गर्दैन भनिएको हो ।

अथवा यी दृष्टिहरुलाई यसरी ग्रहण गर्दा यसबाट यस्तो अभिसम्पराय हुन्छ भनी दृष्टिको दोषलाई दोषलाई देखेर दृष्टिलाई ग्रहण नगर्नु, ग्रहण गर्दैन अथवा ग्रहण गर्दैन भनिएको हो ।

६. ‘भित्री हृदयमा शान्ति भनेको – भित्री हृदयमा राग नहुनु, राग नहुनु, राग शान्त हुनु; द्वेष शान्त हुनु, क्रोध शान्त हुनु, उपनाह (= वैरीपना) शान्त हुनु, लोभ-पलास - ईर्ष्या - मात्स्य माया - सठ -स्तम्भ - हिंसा - मान - अतिमान - मद प्रदान - शान्त हुनु; सबै क्लेशहरु, सबै

दुष्प्रवृत्तहरू, सबै परिडाहरू, सबै सन्तापहरू, सबै कुशलाकुशलाभिसंस्कारहरू शान्त हुनु, उपशान्त हुनु, निवृत्ति हुनु, प्रतिप्रशब्धी हुनुलाई – भित्री हृदयमा शान्ति भनिएको हो ।

मागण्डिय ब्राह्मण –

४. “ विनिच्छया यानि पक्कितानि, (इति मागण्डिय)
ते वे मुनी ब्रू सि अनुगहाय ।
अज्झत्तसन्ती ति यमेतमत्थं,
कथं नु धीरेहि पवेदितं तं ॥ ”

अर्थ

४ - “परिकल्पना गरी जन बयसट्टी दृष्टिहरूका विनिच्छय^१ गरिएका छन् – तिनीहरूलाई (तपाइ) सुनिले ग्रहण नगर्ने भन्नुहुन्छ ; (फेरी) भित्री हृदयमा शान्ति पनि भन्नुहुन्छ – यसको अर्थ धीरहरूले कसरी बताएका छन् त ?

बुद्ध –

५. “ न दिट्ठिया न सुतिया न ज्ञाणेन, (मागण्डिया ति भगवा)
सीलव्वतेना पि न सुद्धिमाह^२ ।

१. “विनिच्छया वुच्चन्ति द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि दिट्ठिविनिच्छया” अथात् – विनिच्छ भनी बय सट्टी दृष्टिगतहरूलाई दृष्टि विनिच्छय भनिएको हो भनी महा. नि.पा.पृ.१५६ : मागण्डियसुत्तनिद्देशले उल्लेख गरेको छ ।
२. सिंहलमा : ‘सुद्धिमाह’ ।

अदिट्ठिया अस्सुतिया अज्ञाणा^१,
असीलता अब्बता नो पनि तेन ॥
एते च निस्सज्ज^२ अनुगहाय,
सन्तो अनिस्साय भवं न जप्पे ॥”

अर्थ –

५ - “ (क) न दृष्टिद्वारा^३, न श्रुतिद्वारा^४, न ज्ञानद्वारा^५, न शीलद्वारा^६, न व्रतद्वारा^७ शुद्धि हुइन्छ भनी भन्दछन् । (अर्थात् – दृष्टि, श्रुति, ज्ञान, शील तथा व्रत द्वारा शुद्धि हुइन्न भनी पण्डितहरू भन्दछन्)
(ख) फेरि दृष्टिविना^८ श्रुतिविना^९, ज्ञानविना^{१०}, शीलविना^{११}, तथा व्रतविना^{१२} पनि होइन भनी भन्दछन् । (

अर्थात् - दृष्टि, श्रुति, ज्ञान, शील तथा व्रतविना पनि शुद्धि हुइन्न भनी पण्डितहरु भन्दछन् (ग) तर यिनीहरुले मात्र पनि होइनन् १३ (यी दृष्टि श्रुति)

१. सिंहलमा : 'अञ्जाणा' ।

२. स्याममा : 'निसज्ज' ।

३. 'न दृष्टिद्वारा शुद्धि हुइन्छ' को अर्थ - दृष्टिद्वारा शुद्धि हुइन्न भनी भनिएको हो । यहाँ दृष्टि शब्दको अर्थ - हेराइ, विश्वास र धारणा हो । यो वाक्यद्वारा बुद्धिनासनभन्दा बाहिरकाले विश्वास गरिने जुन 'दृष्टि, श्रुति, समापत्तिज्ञान, शील-व्रत आदि छन्' तिनीहरुको प्रतिक्षेप गरेको हो भनी सुत्त .नि.अ.क. पृ. ४३८ : मागन्दियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यस्ता दृष्टि श्रुति आदि

द्वारा शुद्धि हुइन्न भनी भनिएको हो । (सुत्त .नि. अ. क.पृ ४३८; महा. नि. पा.पृ. १५७ ; तथा महा. नि. अ. क. पृ. २१५)

'न दृष्टि द्वारा' भनी सूत्रमा उल्लेख भएका यो कुन प्रकारको दृष्टि हो त ?

जस्तै बु. ब्रा. भा- २, 'नन्दमाणवको प्रश्न' शीर्षकको पादटिप्पणीमा (पृ. ४३६) उल्लेख भएका दृष्टिलाई यहाँ 'दृष्टि' भनिएको हो । यसको अलावा निम्नप्रकारका दृष्टि अथवा विश्वासलाई पनि यहाँ 'दृष्टि' भनिएको हो । जस्तै -

“ (१) दानको फल छैन, (२) यज्ञको फल छैन, (३) स्वागत सत्कार (हुतं) को फल छैन, (४) सुकृत्य - दुष्कृत्य कर्मको फल छैन, (५) इहलोक छैन, (६) परलोक छैन, (७) आमा छैन, (८) बाबु छैन, (९) औपपातिक (= मरेर उत्पन्न हुने) प्राणीहरु छैनन्, (१०) अग्रस्थानमा पुगी स्वर्ग ज्ञानले इहलोक र परलोकलाई साक्षात्कार गरी बताउनसक्ने श्रमण ब्राम्हणहरु यो लोकमा छैनन् ।” (म.नि. I पृ. ३५१ : सालेइयक- सुत्तं अ.क. II पृ. २७७; म. नि. II पृ. ७८ : अपण्णकसुत्तं, अ.क. III . पृ. ८० ; धम्म. सं. पृ. २६७ : निक्खेपकण्डं, अभिधम्म-मातिका, उपादागोच्छकं; विभं. पा.पृ. ४७० : खुद्दकवत्थुविभङ्गो, दसकमानिकातिद्देशो, दसवत्थुका मिच्छादिट्ठि)

अतः उपरोक्त प्रकारका दृष्टिहरुबाट शुद्धि हुन सकिन्न भन्ने लक्षलाई यहाँ सूचना 'न दृष्टिद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी भनिएको हो । उपरोक्त दशप्रकारका कारणहरुलाई 'दशवस्तुक मिथ्यादृष्टि' भन्दछन् ।

४. 'न श्रुतिद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी जुन कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ त्यसको स्पष्टिकरणहरु बु. ब्रा. भा- २, 'नन्दमाणवको प्रश्न' शीर्षकको 'श्रुति' शब्दको पादटिप्पणीमा (पृ. ४३७) उल्लेख भए जस्तै बुभुन् ।
अतः त्यस्तो श्रुतिद्वारा शुद्धि हुइन्न भनी भनिएको हो भन्ने कुरा बुभुन्पछि ।

५. यहाँ 'न ज्ञानद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी माथि लेखिएका दश प्रकारका मिथ्यादृष्टिक ज्ञानलाई भनिएको हो । अथवा स्वकर्मलाई विश्वास नगर्ने ज्ञान । अतः त्यस्तो ज्ञानद्वारा शुद्धि हुन सकिन्न भनिएको हो भन्ने कुरा बुभुन् पछि । (विभं. पा. पृ. ३९१)

६. 'न शीलद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी कस्ता शीललाई यहाँ 'शील' भनिएको हो ? यस सम्बन्धका कुराहरु पनि बु. ब्रा. भा-२, पृ. ४३८ 'नन्दमाणवको प्रश्न' शीर्षको 'शिल' शब्दको पाद-टिप्पणी उल्लेख भएजस्तै हुन् ।

७. 'न ब्रतद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी कस्ता ब्रतलाई यहाँ 'ब्रत' भनिएको हो भन्ने सम्बन्धका कुराहरु पनि बु. ब्रा. भा-२ पृ. ४३९ 'नन्दमाणवको प्रश्न' शीर्षको पादटिप्पणीमा उल्लेख भए जस्तै हुन् ।

८. यहाँ 'दृष्टि' भनी दशवस्तुक सम्यक् दृष्टिलाई 'दृष्टि' भनिएको हो भनी महा.नि.पा.पृ. १५८ : मागण्डियसुत्तनिद्देस र सुत्त.नि.अ. क. पृ. ४३८ : मागण्डियसुत्तवण्णानाले उल्लेख गरेका छन् ।

निम्न दशप्रकारका दृष्टिहरुलाई लक्षराखी यहाँ 'दृष्टि' भनिएको हो । जस्तै - " (१) दानको फल छ, (२) यज्ञको फल छ, (३) स्वागत सत्कारको फल छ, (४) सुकृत्य-दृष्कृत्य कर्मको फल छ, (५) इहलोक छ, (६) परलोक छ, (७) आमा छ, (८) बाबु छ, (९) औपपातिक (मरेर उत्पन्न हुने) प्राणीहरु छन्, (१०) अग्रस्थानमा पुगी स्वयं ज्ञानले इहलोक र परलोकलाई साक्षात्कार गरी बताउन सक्ने श्रमण ब्राम्हणहरु पनि यो लोकमा छन् ।" (महा. नि. पा. पृ. १५८ : मागण्डियसुत्तनिद्देस ; सुत्त. नि. अ.क. पृ. ४३८ : मागण्डियसुत्तवण्णाना ; धम्म . सं. पृ. २९२ : निक्खेपकण्डं, सुत्तन्तमातिका ; विभं . पा. पृ. ३८९: जावविज्ञो, मातिकनिद्देसो; म.नि. I पृ.३५३: सोलेय्यकसुत्तं; म.नि. II.पृ. ७९ : अपण्णकसुत्तं)

अतः सूत्रमा जुन 'दृष्टिविना' भनी उल्लेख गरेको छ त्यो यीनै दृष्टिहरुलाई लक्षगरी भनिएको हो । यस्ता दृष्टिहरु विना पनि शुद्धि हुन सकिन्न भनी भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नु पर्छ ।

९. यहाँ 'श्रुति' भनी यी नौ (९) कारणहरुलाई भनिएको हो भनी सुत्त . नि. अ. क. पृ. ४३८ र महा. नि. पा. पृ. १५८ ले उल्लेख गरेको छन् । ती हुन् -

" (१) सुत्तं, (२) गेय्यं, (३) वेय्यकरणं, (४) गाथा, (५) उदानं, (६) इतिवुत्तकं, (७) जातकं, (८) अब्भुतधम्मं, (९) वेदल्लं ।

यस्ता श्रुति विना पनि शुद्धि हुन सकिन्न भनी भनिएको हो । अतः शुद्धि हुनका निमित्त यी श्रुतिहरुको पनि आवश्यक पर्दछ । यी सुत्तं गेइयं भन्ने आदिको अर्थप्रकाश तल वेरञ्ज ब्राम्हणको कुरामा गरिएको छ ।

१०. यहाँ 'ज्ञानविना' भनी कम्मकतज्ञान (स्वकृतकर्मज्ञान) र सच्चानुलोमिकज्ञान (= सत्यानुलोमिकज्ञान) विना भनिएको हो । भनाइको मतलब स्वकृतकर्मज्ञान आदि विना पनि शुद्धि हुन सकिन्न भनी भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । सुत्त नि. अ.क. पृ. ४३५: मागण्डियसुत्तवण्णाना ।

यहाँ 'ज्ञान' भन्नाले (१) कम्मसकतज्ञान, (२) सच्चानु- लोमिकज्ञान, (३) अभिज्ञानज्ञान तथा (४) समापत्तिज्ञानलाय पनि 'ज्ञान' भनिएको हो भनी महा. नि. पा.पृ. १५८ : मागण्डियसुत्त निद्देसले उल्लेख गरेको छ ।

यी कम्मकतज्ञानहरुको अर्थ विभं पा. पृ. ३८९: वाणविभङ्गो, मातिकादिद्देसले यसरी लेखेको छ -

(१) 'कम्मकतज्ञान' अर्थात् आफूले गरेको कर्मको फल आफैले पाउँछ भन्ने ज्ञान भनेको - 'दानको फल छ, भन्ने आदि दशप्रकारका ज्ञानहरुलाई भनिएको हो । सत्यानुलोमिकज्ञान बाहेक अरु सबै सास्त्रवकुशलज्ञानहरुलाई 'कम्मकतज्ञान' भनी भनिएको हो भन्ने कुरा पनि उही उल्लेख भएको छ । (२) सच्चानुलोमिकज्ञान (= सत्यानुलोमिकज्ञान) भनी - रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार तथा विज्ञानलाई अनित्य भनि हेर्न सक्ने ज्ञान, तथा यस्तै अनुरूपले सबै धर्महरुलाई हेर्ने ज्ञानलाई 'सत्यानुलोमिकज्ञान' भनिएको छ ।

माथि उल्लिखित (३) अभिज्ञा - ज्ञान र (४) समापत्ति ज्ञानको ठाउँमा विभं . पा.पृ.३९० ले क्रमश : 'मग्गसमङ्गि-ज्ञान' र 'फलसमिङ्गि ज्ञान' भनी उल्लेख गरेको छ ।

अतः यस्ता ज्ञानहरु विना पनि शुद्धि हुनसकिन्न भन्ने अर्थले माथि सूत्रमा 'ज्ञानविना' भन्ने कुरो उल्लेख गरिएको हो ।

११. यहाँ 'शीलविना' भनी 'प्रातिमोक्ष र संवर शीलविना' भनिएको हो । मुत्त.नि.अ.क. पृ.४३८: मागन्धियसुत्तवण्णना ; महा.नि.पा.पृ.१५८ : मागण्डियसुत्तनिद्देस । 'प्रातिमाक्ष' को शब्दार्थ हो- 'आफूले आफैलाई मोक्ष गर्ने' । यो प्रातिमोक्षसंवर शील भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा लेखकको बु. श्रावि. भा-१, पृ.२७५ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएको छ ।

१२. यहाँ 'व्रतविना' भनी 'धृतङ्गविना' भनिएको हो । सुत्त. नि.अ. क. पृ. ४३८ र महा.नि.पा.पृ.१५८: मागण्डियसुत्तनिद्देस ।

धृतङ्गशील भन्ने जम्मा तेह्र (१३) वटा छन् । (हेर लेखकको बु.प.पृ.१२३ को पादटिप्पणीमा) तीमध्ये यहाँ आठओटा धृतङ्गहरुलाई 'व्रत' भनिएको हो । कुन आठ ? - (१) आरञ्जिकङ्ग (= जङ्गलमा मात्र बस्ने), (२) पिण्डपातिकङ्ग (= भिक्षा-टन् मात्र जाने) (३) पंसुकूलिकङ्ग (= पंसुकूल चीवरर मात्र लगाउने), (४) तेचीवरिकङ्ग (= तीन चीवर मात्र लगाउने) (५) सपदानिकङ्ग (= भिक्षाटन गर्दा क्रमैसित मात्र जाने) (६) खलुपच्छाभक्तिकङ्ग (= एउटै भाँडामा मात्र भोजन गर्ने) (७) नेसज्जिकङ्ग (= लेटेर नसुत्ने) तथा (८) यथासन्धतिकङ्ग (=उपलब्ध शयनासनमा बस्ने) ।

अतः यस्ता धृतङ्गव्रतहरु विना पनि शुद्धि हुन सकिन्न भन्ने अर्थले सूत्रमा 'व्रतविना' भनी उल्लेख भएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ ।

१३. 'तर यिनीहरुले मात्र पनि होइनन्' भनी के भनेको त ? जुन कुराहरु (ख) को पतिहरुमा 'दृष्टिविना' भन्ने आदि उल्लेख भएका छन् -ती दृष्टि, श्रुति, ज्ञान आदिले मात्र शुद्धि हुन सकिन्न भनिएको हो । भनाइको मतलब - न त्यो श्रुति एउटैले मात्र, न त्यो ज्ञान एउटैले मात्र, न त्यो शील एउटैले मात्र, न त्यो व्रत एउटैले मात्र शुद्धि हुन सकिन्छ, न त्यो श्रुति एउटै मात्र, न त्यो ज्ञान एउटैले मात्र, न त्यो शील

एउटैले मात्र, न त्यो ब्रत एउटैले मात्र शुद्धि हुन सकिन्छ, न त यिनीहरु विना नै । बल्कि वी सबैको संयुक्त सहयोगले शुद्धि हुन सकिन्छ, शान्ति पाउन सकिन्छ ; एक एक वटाले मात्र शुद्धि हुइने हुइने होइन भनी भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । त्यसैले यिनीहरुले मात्र होइनन् भनिएको हो भनी महा. नि. पा. पृ १५८ : मागण्डियसुत्तनिद्देस र सुत्त .नि.अ.क. पृ. ४३८: मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् । आदिले मात्र पनि होइन) उनीहरुलाई पनि (=न दृष्टिद्वारा..... भन्ने आदि अकुशल पक्षीय दृष्टिहरुलाई पनि) त्यागेर, यिनीहरुलाई पनि (= दृष्टिविना भन्ने आदि कुशलपक्षीय दृष्टिहरुलाई पनि) ग्रहण नगरी१ (अनुग्गहाय) अनिश्रयी२ भई अर्थात् सबै क्लेशहरुलाई नाशगरी शान्ति३ पुनजन्मका कुराहरु गर्नुपर्ने आवश्यकता हुँदैन ।”

मागण्डिय ब्राम्हण-

६. “नो चे किर दिट्ठिया न सुतिया, न त्राणेन,
(इति मागण्डिय)

सीलव्वतेना पि न सुद्धमाह ।
अदिट्ठिया असुतिया अत्राणा,
असीलता अब्वता नो पि तेन ।
दिट्ठिया एके पच्चेन्ति सुद्धि ॥”

१ यहाँ ‘ग्रहण नगरी’ भनी माथिल्ला अकुशलपक्षीय दृष्टिहरुलाई समुच्छिन्न गरेर ; पछिल्ला कुशलपक्षीय दृष्टिहरुमा पनि आशा नराखी; जब तृष्णा, दृष्टि, मानद्वारा ग्रहण नगरी बस्छ तब सबै क्लेशहरु ताडछेदन गरेको जस्तो भई पुनर्जन्म हुन्छ । अतः समाति राख्न हुन्छ, त्यसैमा अल्भेर बस्नु हुन्छ भन्ने अर्थले ‘ग्रहण नगरी’ भनिएको हो । यसरी ग्रहण नगर्नाले तृष्णा, दृष्टि तथा मानहरु विनाश हुन्छन् , पुण्याभिसंस्कार, अपुण्यभिसंस्कार तथा आनेञ्जाभि संस्कारहरु सबै निश्शेषरूपले प्रहीण हुन्छन् र ताडवृक्ष काटेको जस्तै उसको पुनजन्म पनि हुन्छ भनिएको हो भनी महा.नि. पा. पृ. १५८- ५९ : मागण्डियसुत्तनिद्देस; सुत्त नि.अ.क.पृ ४३८ : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

२. आश्रय लिएर बस्नुलाई निश्रय भनिएको हो । आश्रय लिएर नबस्नुलाई अनिश्रय भनिएको हो । कुनैमा पनि आश्रित भएर नबसेकोलाई ‘अनिश्रयी’ भनिएको हो । दुइप्रकारका निश्रयहरु छन् – (१) तृष्णा - निश्रय (= तण्हानिस्सयो) (२) दृष्टि- निश्रय (=दिट्ठिनिस्सयो) ।

यो तृष्णानिश्रयलाई छोडेर यो दृष्टि निश्रयलाई हटाएर चक्षुको निश्रय नलिई, श्रोतको निश्रय नलिई, घ्राण..... जिहा कायमन....., रूप..... शब्द..... गन्ध..... रस..... स्पर्शको निश्रय नलिई कुल गण आवासको निश्रय नलिई ; लाभ..... यश प्रशंसा सुख आदिको निश्रय नलिई ; कामधातु रुपधातु अरुपधातु कामभव रुपभव अरुपभवको निश्रय नलिई ; संज्ञाभव असंज्ञाभव नैवसंज्ञानासंज्ञाभवको निश्रय नलिई; एकस्कन्धिकभव चतुस्कन्धिकभव..... पञ्चस्कन्धिकभवको निश्रय नलिई; अतीत अनागत प्रत्युत्पन्नको निश्रय नलिई ; देख्ने सुन्ने छुनेद्वारा जानिने धर्महरुका निश्रय नलिई, ग्रहण नगरी, परामर्श नगरी, अभिनिवेश नगरी भन्ने आदिलाई ‘अनिश्रयी’ (अनिस्साय) भनिएको हो भनी महा.नि.पा. पृ . १५९-६० : मागण्डियसुत्तदिसले उसले गरेको छ

३. 'शान्ति' भनी कस्तोलाई भनिएको हो ?

राग शान्त भएकोले शान्ति, द्वेष शान्त भएकोले शान्ति, मोह शान्त भएकोले शान्ति, क्रोध, उपनाह, मक्ष, पलास, ईर्ष्या, मात्सर्य, माया, कपट (=साठेय्य), स्तम्भ, सारम्भ (= विरोध भाव), मान, अतिमान, मद, प्रमाद, सबै क्लेशहरु, सबै दुश्चरित्रहरु, सबै दुःखहरु, सबै डाडहरु, सबै सन्तापहरु, सबै कुशलभिसंस्कारहरु शान्त भएका, निभेका, निवृत्त भएका, परमशान्त भएकाले 'शान्ति' भनिएको हो भनी महा.नि.पा. पृ . १५९५ मागण्डियसुत्तनिदेसले उल्लेख गरेको छ ।

४. 'पुनजन्मका कुराहरु नगरुन्' भन्नाले उपरोक्ताकारले शान्ति पाएकोले कामभव, रूपभव, तथा अरूपभवका बारेमा कुरा नगरुन अथवा कुरा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन अथवा इच्छा गर्दैन भनी भनिएको हो भनी महा. नि. पा.पृ . १६० : मागण्डियसुत्तनिदेस र सुत्त .नि. अ. क . पृ . ४३८ मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

अर्थ—

६—"यदि दृष्टिद्वारा, श्रुतिद्वारा, ज्ञानद्वारा, शीलद्वारा तथा व्रत द्वारा शुद्धि हुइन्न भनी तपाईं भन्नुहुन्छ भने ; दृष्टिविना, श्रुतिविना, ज्ञानविना, शीलविना तथा व्रत विना पनि शुद्धि हुइन्न भनी तपाइ भन्नुहुन्छ भने ; फेरि यिनीहरुले मात्र पनि होइनन् भनी भन्नुहुन्छ भने (केले हुन्छ त ?) मलाई लाग्छ कि (तपाइको यो) धर्म श्रमात्क छ^१ । दृष्टिद्वारा शुद्धि हुइन्छ^२ भनी केही भन्दछन् ।"

बुद्ध —

७. "दिट्ठ" च निस्साय अनुपुच्छमानो, (मागण्डिया ति भगवा)

समुग्गहीतेसु पमोहमागा^३

इतो च नाद्विख अणुं पि सञ्जं

तस्मा तुवं मोमुहतो दहासि^४ ॥

८. "समो विसेसि उद वा निहीनो,

यो मञ्जती सो विवदेथ तेन ।

तीसु विधासु अविकपम्मानो,

समो विसेसी ति न तस्स होति ॥

१ जब ब्राम्हणले बुदले बताउनु भएको कुराको अर्थ राम्ररी बुझ्न सकेनन् तब उनले— 'तपाइको धर्म भ्रमात्मकछ' भनी भने ।

मूर्खको धर्म जस्तै छ, मुढको धर्म जस्तै छ, अज्ञानीको धर्म जस्तै छ तथा अमाराविक्षेपवादीहरुको सिद्धान्त जस्तै छ भनी भने । यो पनि हो, त्यो पनि हो, भन्नाले त तपाइको कुरामा मलाई भ्रमलाग्छ भनी भनेका हुन् । महा. नि. पा. पृ १६१. मागण्डियसुत्तनिदेसा र सुत्त. नि. अ. क. पृ. ४३८: मागण्डियसुत्तनिदेस र सुत्त.

नि. अ. क. पृ ४३८ : मागन्दियसुत्तवण्णना । (अमराविक्षेप भनी कस्तालाई भन्दछन् भन्ने कुराको सम्बन्धमा हेर लेखकको बु.प. भा -१ पृ. १२१ र १२९.)

२. कस्ताले 'दृष्टिद्वारा शुद्धि हुइन्छ' भनी भन्दछन् भन्ने कुराको अर्थ दिंदै महा. नि. पा. पृ . १६१ ले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

“लोक शाश्वत हो , यही सत्य हो अरु मिथ्या हुन्” भन्ने दृष्टि वा विश्वासद्वारा शुद्धि हुइन्छ भनी केही श्रमण ब्राम्हणहरु विश्वास गर्छन् । “यो लोक अशाश्वत हो, न हुन्छ, नत हुन्न तथागत मरण पछि यही सत्य हो हरु मिथ्या हुन्” भन्ने दृष्टिद्वारा वा विश्वासद्वारा शुद्धि हुइन्छ भनी केही श्रमण ब्राम्हणहरु विश्वास गर्छन् ।

(यो लोक शाश्वत हो अशाश्वत हो भन्ने आदि कुराको सम्बन्धमा लेखकको बु.प. भा-१, पृ. ३३६, ५३५, ५४६ तथा ५६६ मा हेर्नु ।)

३. स्याममा : 'समोह मागा' ।

४. सिंहलमा : 'दस्ससि' ।

९. “सच्चं ति सो ब्राम्हणो कि वदेय्य,
गुसा ति वा सो विवदेथ केन ।
यस्मिं समै विसमं वा^१ पि नत्थि,
स केन वादं पटिसंयुजेय्य ॥

१०. “ओकं पहाय अनिकेतसारी,
गामे अकुब्बं मुनि सन्थवानि ।
कामेहि रित्तो अपुरेक्खरानी,
कथं न विग्गचय जनेन कथिरा ॥

११. “ येहि विवित्तो विचरेय्य लोके,
न तानि उग्गय्यह वदेय्य नागो ।
जलम्बजुं^२ कण्डकं^२ वारिजं यथा,
जलेन पड्केन चनूपलित्तं ।
एवं मुनी सन्तिवादौ^३ अगिद्धो,
कामे च लोके चा अनूपलित्तो ॥

१. रोमनमा : 'चा' ।
- २-२ स्याममा : 'एलम्बुजं कण्टक' ; सिंहल र रोमनमा : 'एलम्बुजं कण्डक' ।
३. स्याममा : 'सन्तिवदो' ।

१२. “न वेदगू दिद्वियायको^१ न मुतिया,
स मानमेति न हि तम्मयो सो ।
न कम्मना^२ नो पि सुतेन नेइयो
अनूपनीतो स^३ निवेसनेसु ॥
१३. “सञ्जाविरत्तस्स न सन्ति गन्था,
पञ्जाविमुत्तस्स न सन्ति मोहा ।
सञ्जं च दिद्वि च ये अगगहेसु,
ते घट्टयन्ता^४ विचरन्ति लोके^५ति ॥”

अर्थ—

७ – “हे मागण्डिय ! दृष्टिमा (= मिथ्यादृष्टिमा) आश्रित भएर बार बार तिमी यसरी सोध्दछौ, दृष्टि (= मिथ्यादृष्टि) लाई समातिराखेको हुनाले नै तिमी यसरी भ्रममा परेका हौ, मोहमा परेका हौ । मैले बताएका शान्तिका बारेमा, मार्गको बारेमा अथवा धर्मको बारेमा तिमीले अलिकति मात्र पनि स्मरण गर्न सकेनौ । (ज्ञान पाउने कुरा त परै जाओस्) त्यसैले तिमीले भ्रमात्मक अथवा मोहित-दृष्टिले हेरेको हौ^५ ।

१. स्याम र रोमनमा : 'दिद्विया' ।
२. सिंहल र रोमनमा : 'कम्मना' ।
३. सिंहल र रोमनमा : 'सो' ।
४. स्याममा : 'घट्टमाना' ।
५. त्यसैले अमराविक्षेप दृष्टिले जस्तैगरी तिमीले पनि हेरेकाहौ । महा.नि.पा.पृ. १६३.

८-“जसले म समान छु, म श्रेष्ठ छु – अथवा म हीन छु भन्ने मान (=अहंकार) मनमा लिन्छ, उ, उनीहरूसँग (= अरुहरूसँग) विवाद गर्छ^१ । यी तीनै भेदबाट जो अकम्पित छ उसलाई 'म सम छु, म श्रेष्ठ छु अथवा म हीन छु' भन्ने हुन्छ ।

९- “यो सत्य हो^२ भनी सो ब्राम्हणले^३ के भन्लार ! अथवा यो असत्य हो भनी उसले कोसँग विवाह गर्लार ! जोसँग सम र विषम^४ भन्ने नै छैन - त्यसले को सँग विवाह गर्लार !

१. जसको मनमा 'समान छु, श्रेष्ठ छु अथवा हीन छु' भन्ने मान वा अहंकार हुन्छ, सोही मानको कारणले, सोही दृष्टिको कारणले उसको अरुसँग झगडा हुन्छ, खिंचातानी हुन्छ तथा विवाद हुन्छ । जस्तै - 'तिमीले यो धर्मविनय जान्दैनौ, यो धर्मविनय म जान्दछु । यदि सक्छौ भने मेरा कुराको जवाफ देऊ ।" (यस कुराको पूर्ण वाक्यांश लेखकको बु.प. भा-१, पृ. २९७ मा हेर्नु) यस्तै प्रकारका विवादलाई यहाँ 'विवाद' भनिएको हो भनी महा.नि.पा.पृ . १६३ : मागण्डिसुत्तनिद्देस र सुत्त .नि. अ.क. पृ. ४३८ मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छन् ।
२. माथि उल्लेख भएजस्तै 'लोक शाश्वत हो, यही सत्य हो अरु झूठ हुन्' भनी सो ब्राह्मणले के भन्ला र अथवा 'यो लोक अशाश्वत हो न हुन्छ, न त हुन्न तथागत मरणपछि' भनी सो ब्राह्मणले को सँग विवाद गर्ला र ! भनी भनिएको हो । महा. नि. पा. पृ . १६४: मागण्डियसुत्तनिद्देस ।
३. यहाँ 'सो ब्राह्मणले' भनी बुद्धलाई नै ब्राह्मण भनिएको हो । यहाँ तृतीय वचनको प्रयोग भएका शब्दहरूको अर्थहरू प्रथम वचनमा सम्झनु पर्छ । अतः : 'सो ब्राह्मण' भनी बुद्धले आफैलाई लक्षगरी भन्नु भएको हो । कस्ता ब्राह्मण भने ? - सातै धर्महरूलाई बहिष्कृत गरेका अथवा सातै धर्महरूलाई बधाइसकेका भन्ने अर्थले यहाँ 'ब्राह्मण भनिएको हो । जस्तै -

(१) सत्कायदृष्टिलाई बधाइसकेको ब्राह्मण, (२) विचिकित्सालाई बधाइसकेकोले ब्राह्मण, (३) शीलव्रत परामर्शलाई बधाइसकेकोले ब्राह्मण, (४) रागलाई बधाइसकेको ब्राह्मण, (५) द्वेषलाई बधाइसकेकोले ब्राह्मण, (६) मोहलाई (= अज्ञानतालाई) बधाइसकेकोले ब्राह्मण तथा (७) मानलार्थ बधाइसकेकोले ब्राह्मण भनिएको हो ।

यसरी ब्राह्मण हुनेका सबै प्रकारका पापक अकुशल धर्महरू, संक्लेशहरू, पुनर्जन्महरू, भयजनक दुःख विपाकहरू सबै बधाइसकेको हुन्छ । त्यसैले बुद्धले सर्भिय परिव्राजकलाई कसलाई ब्राह्मण भन्छन् ? भन्ने बारेमा यस्तो भन्नुभएको हो -

“बाहित्वा सब्बपापानि, (सभिया ति भगवा)

विमलो साधुसमाहितो ठितत्तो ।

संसारमतिच्च केवलो सो,

असितो तादि पवुच्चते स ब्रम्हा ॥” (सुत्त.नि.पृ . ३४८:

१०- “घरबार छाडी बेघर भई विचरण गर्ने^१ मुनि गृहस्थीहरू सँग संसर्ग गरी गाउँमा बस्दैनन्^२ काम विषयबाट अलग हुने^३ मुनिको पछिल्लो जन्म पनि हुन्न^४; त्यस्ता मुनिले कसरी मानिसहरूसँग विग्रह र विवाद गर्ने^५?

सभियसुत्त) भनी महा.नि.पा . पृ . १६४ : मागण्डियसुत्तनिद्देसले उल्लेख गरेको छ ।

अथवा सुत्त.नि.अ.क . पृ . ४३९ : मागण्डियसुत्तवण्णना अनुसार - “यसरी मान-दृष्टि आदि प्रहीण भएको म जस्ता पापहरूलाई बधाइसकेको, अटल भइसकेको सो ब्राह्मणले 'यो सत्य हो अरु असत्य हुन्' भनी के भन्लार, केलाई त्यस्तो भन्ने, के कारणले त्यस्तो दृष्टिलाई ग्रहण गर्ने र !' अथवा 'मेरो कुरा सत्य हो, तिम्रो कुरा झुट हो' भनी कुन मान र अहंकारको आधारमा विवाद गर्ने र” भन्ने अर्थले सूत्रमा 'सो ब्राह्मणल' भनिएका हो ।

४. यहाँ 'सम र विषम' भनी माथि (पृ . १६५) मा उल्लिखित तीनप्रकारका मानहरुलाई भनिएको हो । महा. नि.पा. पृ . १६४; सुत्तं .नि. अ.क. पृ ४३९.

१. यहाँ 'घरबार छाडी बेघर भई विचरण गर्ने' को अर्थ यसप्रकार दिइएको छ ।

“रुपधातुलाई विज्ञानको घर भनी भन्दछन् । रागले

बाँधिएको रुपधातुमा विज्ञानले आलय गरी त्यसमा बस्दछ भनी भन्दछन् । त्यस्तैगरी वेदना, संज्ञा र संस्कारलाई पनि विज्ञानको घर भन्दछन् । रागले बाँधिएको संस्कारधातुमा विज्ञानले आलय गरी त्यसमा बस्दछ भनी भन्दछन् ।

“रुपधातु प्रति जुन छन्द हो, जुन राग हो, जुन नन्दी राग हो, जुन तृष्णा हो, जुन त्यसमा बस्ने तृष्णा-दृष्टि आदि अनुशयहरु हुन् – ती तथागतमा छैनन्, त्यसैले तथागतलाई 'घरबार छाडी बेघर भई विचरण गर्ने' भनी भनिएको हो । ” महा.नि.पा. पृ . १६५ - ६६ : मागण्डियसुत्तनिद्देस ; सुत्त. नि. अ. क. पृ ४३९: मागण्डियसुत्तवण्णना ।

एकदिन आयुष्मान् महाकात्यायनसँग हालिद्विक गृहपतिले “ओकं पहाय अनिकेतसारी” अर्थात् – “घरबार छाडी बेघर भई विचरण गर्ने” भन्ने गाथाको अर्थ सोध्दा आयुष्मान् महाकात्यायनले उपरोक्ताकारले अर्थ बताउनु भएको थियो भनी महा.नि.पा. पृ . १६५: मागण्डियसुत्तनिद्देसले उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी सं.नि. क्ष् . पृ . २४८: हालिद्विकानिसुत्तं, खन्धसंयुत्तं, अ.क. क्ष् . पृ. १८८ : ले पनि उल्लेख गरेको छ ।

२. कुनै भिक्षुहरु गृहस्थीहरुको साथमा मिली आनन्दित हुन्छन् , अपशोच गर्छन् ; सुखमा सुखी र दुःखमा दुःखी पनि हुन्छन् ; उनीहरुको काम काज पर्दा आफैले पनि काम काज गरिदिन्छन् । यस्ता भिक्षुहरुलाई 'गृहस्थीहरूसँग संसर्ग गरी गाउँमा बस्ने' भन्दछन् । मुनि चाहिँ त्यसरी संसर्ग गरी गाउँमा बस्दैनन् भनी भनिएको हो । महा. नि. पा. पृ १६७ : मागण्डियसुत्तनिद्देस ।

३. केही भिक्षुहरुका कामविषयमा राग, छन्द, प्रेम, प्यास, परिडाह र तृष्णा हटेको हुन्छ । मुनिको चाँहि हटेको हुन्छ भनी भनिएको हो । महा . नि. पा. पृ . १६७.

४. केही भिक्षुहरुले 'अनागतमा यस्तो रुप हुनपाए हुन्थ्यो' भन्ने नन्दीराग गर्छन् 'यस्तो वेदना, यस्तो संज्ञा, यस्तो संस्कार तथा यस्तो विज्ञान भए हुन्थ्यो' भन्ने नन्दीराग गर्छन् । यस्ताको पछिल्लो जन्म हुन्छ । त्यस्तो नहुने मुनिको पछिल्लो जन्म हुन्छ भनी भनिएको हो । महा. नि. पा. पृ. १६७: मागण्डियसुत्तनिद्देस ।

५. यहाँ कुनै पुरुष यस्तो कुरा गर्ने हुन्छ – ' तिमी यो धर्मविनय जान्दैनौ, यो धर्म विनय म जान्दछु । तिमीले यो धर्मविनय के जानौला र; तिमी गलत बाटोमा छौ, म ठिक बाटोमा छु । मेरो कुरा सार्थक छ, तिम्रो कुरा निरर्थक छ ।' (हेर बु. प. भा. १, पृ . २९७) यस्तो कुरा गर्नेलाई 'मानिसहरूसँग विग्रह र विवाद गर्ने' भन्दछन् । मुनिसँग त्यस्ता कुराहरु छैनन् । त्यैले ' मुनिले कसरी मानिसहरु सँग विग्रह र विवाह गर्ने' भनी भनिएको हो । महा. नि. पा. पृ . १६८ मागण्डियसुत्तनिद्देस; सुत्त .नि. अ. क . पृ . ४३९ मागण्डियसुत्तवण्णना ।

११-“ जुन दृष्टिका कुराहरुबाट मुक्त भई जो नाग^१ (= निक्लेशीपुरुष) लोकमा विचरण गर्छ, सोही दृष्टिहरुलाई लिएर सो नागले फेरी कसरी कुरा गरिोस् ? जस्तै पानी र हिलोबाट निस्कने पद्मफूल

तथा डाँठमा पानी तथा हिलो लिप्त हुन्न त्यस्तै गरी निर्लोभी (=तृष्णारहित) शान्तिवादी मुनि^२ पनि काम^३ र लोकमा^४ लिप्त हुन्नन् ।

१. 'नाग' शब्दको अर्थ प्रकाश गर्दै महा. नि. पा.पृ १६९: मागण्डियसुत्तनिद्देशले यसरी उल्लेख गरेको छ ।
 “(१) आगु न करोतीति – नाग । अर्थात् – अपराध नगर्ने भएको हुनाले 'नाग' । (२) न गच्छतीति – नाग । अर्थात् – नजाने भएको हुनाले 'नाग' । (३) नागच्छतीति – नाग । अर्थात् – न आउने भएको हुनाले 'नाग' ।”

(१) कसरी अपराध नगर्ने भएको हुनाले 'नाग' भनिएको हो ?

'आगु' भनी पापक अकृशल धर्महरु, संक्लेशनीय, पुनर्भविक, दुःख विपाकी तथा पुनजन्मलाई भन्दछन् । यस्तो नगर्ने लाई 'नाग' भन्दछन् । बुद्ध स्वर्गले पनि सभिय परिव्राजकलाई यस्तै कुरा भन्नुभएको छ –

“आगु न करोति लोके, (सभिया ति भगवा)
 सब्बसञ्जोगे विसज्ज बन्धनाति ।
 सब्बत्थ न सज्जति विमुत्तो,
 नागो तादी पवुच्चते तथता ॥ ” सुत्त .नि. पृ . ३४८ : सभियसुत्तं ।

(२) कसरी न जाने भएको हुनाले 'नाग' भनिएको हो ?

छन्दागति, द्वेषगति, मोहो गति तथा भयागतिमा जाँदैन, अर्थात् – राग, द्वेष, मोह र भयको कारणले पक्षपात गर्दैन, रागको बाटोमा, द्वेषको बाटोमा, मोहको बाटोमा, मानको बाटोमा, दृष्टि (= मिथ्यादृष्टि) को बाटोमा, उद्धचको बाटोमा, विचिकित्साको बाटोमा तथा अनुशय (= क्लेश को बाटोमा नलाग्ने र नजाने भएको हुनाले 'नाग' भनिएको हो ।

(३) कसरी न आउने भएको हुनाले 'नाग' भनिएको हो ?

स्रोतपत्ति मार्गद्वारा जुन क्लेशहरु नाश हुन्छन् - ती क्लेशहरु फेरि फर्केर आउँदैनन् । सकृदागामी मार्गद्वारा तथा अर्हत मार्गद्वारा जुन क्लेशहरु नाश हुन्छन् – ती क्लेशहरु फेरि फर्केर नआउने भएका हुनाले 'नाग' भनिएको हो ।

२. यहाँ 'मुनि' शब्दको अर्थ प्रकाश पाउँ महा. नि. पा. पृ १७० : मागण्डियसुत्तनिद्देशले यसरी उल्लेख गरेको छ ।
 मानं वुच्चति ञाणं । अर्थात् – मौन भनी ज्ञानलाई भन्दछन् । जो प्रज्ञा, जान्नु, विचारगर्नु अमोह, धर्मको खोज, सम्यक् दृष्टि हो – त्यस ज्ञानले युक्त हुनेलाई 'मुनि' 'मौनप्राप्त' भनी भनिन्छ । मौनता तीन प्रकारका छन्– (१) काय- मौनता (कायमोनेय्य) (२) बची -मौनता (वचीमोनेय्यं) तथा (३) मनः मौनता (मनोमोनेय्यं) ।

(१) काय मौनता भनेको कस्तो हो

तीनप्रकारका काय दुश्चतितरहरुलाई दूर गर्नु काय - मौनता हो । तीन प्रकारका कायसुचरितहरु गर्नु कार्य मौनता हो । कायको बारेमा अनित्यादि ज्ञानद्वारा संस्मरण गर्नु काय - मौनता हो । कायको सम्बन्धमा

ज्ञातपरिज्ञा, तीर परिज्ञा तथा प्रहाण परिज्ञा आदि परिज्ञा - ज्ञानद्वारा जान्नु काय-मौनता हो । परिज्ञा - ज्ञानको साथसाथै मार्ग ज्ञान पाउनु काय मौनता हो । कायमा भएको छन्द-रागलाई हटाउनु कायमौनता हो । कायिका संस्कारलाई निरोध गरी चतुर्थध्यान सभापत्तिमा बस्नु पनि काय मौनता हो । यसैलाई 'काय मौनता' भन्दछन् ।

(२) वची मौनता भनेको कस्तो हो ?

चारप्रकारका वची दुश्चरितहरूलाई दूर गर्नु वचीमौनता हो । चारप्रकारका वचीसुचरितहरू गर्नु वचीमौनता हो । वाचारम्मणमा ज्ञान हुनु वचीमौनता हो । वचीपरिज्ञा हुनु वची मौनता हो परिज्ञा - ज्ञानको साथ साथै मार्ग ज्ञान पाउनु वची मौनता हो । वचीमा भएको छन्दरागलाई हटाउनु वचीमौनता हो । वची र वाचिक संस्कारलाई निरोध गरी द्वितीयध्यान समापत्तिमा बस्नु पनि वची मौनता हो । यसैलाई 'वचीमौनता' भन्दछन् ।

(३) मन : मौनता भनेको कस्तो हो ?

तीन प्रकारका मन : दुश्चरितहरूलाई दूर गर्नु मन : मौनता हो । तीनप्रकारका मन : सुचरितहरू गर्नु मन : मौनता हो । चित्तारम्मणमा ज्ञान हुनु मन : मौनता हो । चित्तपरिज्ञा हुनु मन : मौनता हो । परिज्ञा-ज्ञानको साथसाथै मार्गज्ञान पाउनु मन : मौनता हो । मनमा भएको छन्दरागलाई हटाउनु मन : मौनता हो । मन : संस्कारलाई निरोध गरी संज्ञावेदयितनिरोध समापत्तिमा बस्नु पनि मन: मौनता हो । यसैलाई 'मन: मौनता' भन्दछन् ।

त्यसैले -

“कायमुनि वाचामुनि, मनोमुनिमनासवं ।
मुनि मानेय्यसम्पन्नं, आहु सव्वपहायितं ॥
कायमुनि वाचामुनि, मनोमुनिमनासवं ।
मुनि मोनेय्यसम्पन्नं आहु निन्हातपापकं ति ॥ ”

भनिएको हो (इति. बु.पा.पृ .२२१ : मोनेय्यसुतं)

उपरोक्त तीन प्रकारका मोनेय्यधर्महरू पालन गर्ने पुरुषहरू ६ जना छन् । जस्तै - (१) आगरिय मुनिहरू, (२) अनगरिय मुनिहरू, (३) शैक्षमुनिहरू, (४) अशैक्षमुनिहरू, (५) प्रत्येकमुनिहरू र (६) मुनिमुनिहरू ।

(१) घर बारमै बसेर निर्वाणलाई देख्ने, शासनलाई जान्ने अर्थात् तीन शिक्षा (= अधिशील, अधिचित्त, अधिप्रज्ञा) हरुलाई जान्नेहरूलाई 'आगरियमुनिहरू' भन्दछन् ।

(२) प्रवजित भएर निर्वाणलाई देख्ने, शासनलाई जान्नेहरूलाई 'अनगरियमुनिहरू' भन्दछन् ।

(३) कल्याण- पृथग्जन समेतलाई लिएर सातैजना शैक्षहरूलाई 'शैक्षमुनिहरू' भन्दछन् ।

(४) अरहन्तहरूलाई 'अशैक्षमुनिहरू' भन्दछन् ।

(५) प्रत्येकबुद्धहरूलाई 'प्रत्येकमुनिहरू' भन्दछन् ।

(६) तथागत अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरुलाई 'मुनि मुनिहरु' भन्दछन् ।

मूढभई, अविज्ञ भई केवल चुपलागेर बस्नेहरुलाई अथवा मौन-व्रत लिएर बस्नेहरुलाई 'मुनि' भनिदैन भन्दै-

“न मोनेन मुनि होति, मूलरूपो अविद्सु ।

यो च तुल व पग्गय्ह, वरमादाय पण्डितो ॥

पापानि परिवज्जेति, सो मुनि तेन सो मुनि ।

यो मुनाति उभो लोके, मुनि तेन पवुच्चति ॥ (धम्म, प . पा. गा. नं . २६८-६९ : धम्मद्ववग्गो)

“असतं च सतं च अत्वा धम्मं,

अज्झत्तं बहिद्धा च सब्बलोके ।

देवमनुस्सेहि पूजितो यो,

सङ्गजालमतिच्च सो मुनी' ति ॥ ” (सुत्त .नि. पृ . ३४९ : सभियसुत्त) भनी महा. नि. पा. पृ . ४९ :

गुहद्वकसुत्तनिद्देसले उल्लेख गरेको छ ।

३. यहाँ 'काम' भन्नाले विशेषतः (१) वस्तुकाम र (२) क्लेशकामलाई भनिएको हो । यिनीहरुको अर्थ वर्णन महा. नि. पा. पृ . ३ : कामसुत्तनिद्देसले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

कृन् धातुद्वारा 'काम शब्द बनेको हो भन्ने बारेमा धात्वत्थवण्णना (पृ . ३५) ले 'काम शब्द बनेको हो भन्ने बारेमा धात्वत्थवण्णना (पृ . ३५) ले 'कमु' धातुबाट बनेको 'काम' शब्दको अर्थ यसरी दिएको छ -

“भूवादिचुरादिगणिको पनायं कमु इच्छा कन्तीसु ; कमति इच्छति आरोहन्ति कमटो, अटो (वामतो) कामेति, कामयति, निकामेति, निकामयति, कामेतीति - कामो ; कामीयतीति वा कामो; किलेसवत्थु, कामवसेनतं दद्वब्बं; अत्थं कामेतीति - अत्थकामो ; एवं हितकामो; कामेतीति - कामुको आदि ।

'काम' को विभाजन दुइप्रकारका छन् । जस्तै - (१) वस्तु काम र (२) क्लेश - काम ।

इच्छा गरिने भएको हुनाले 'काम' भनिएको हो ।

(क) कस्तोलाई 'वस्तु - काम' भनिन्छ ?

मनपराउने (= मनापिक) रुपहरु, मनपराउने शब्दहरु, मनपराउने गन्धहरु, मनपराउने रसहरु, मनपराउने स्पर्शहरु ; अस्तरण (= वच्छ्यान आदि) हरु, कपडाहरु, दाशदाशीहरु, बोकाहरु, सुँगुरहरु हात्ती, गाई, घोडा-घोडीहरु, घरखेत, हिरण्यसुवर्णहरु, गाउँ निगम राजधानीहरु, राष्ट्र पनि जनपद पनि कोष र कोष्ठागार पनि - जे जति रजनीय वस्तुहरु हुन् - ती सबै 'वस्तु- काम' हुन् । महा. नि. पा. पृ . ३ : कामसुत्तनिद्देसो ।

किन वस्तु - काम भनिएको र किन क्लेश-काम भनिएको हो भन्ने बारेमा महा. नि. अ. क . पृ . ८ : कामसुत्तनिद्देसवण्णनाले लेखेका कुराहरुमध्ये केही कुराहरु यहाँ उल्लेख गरेको छ ।

“मनपराउने रुपदिहरुलाई 'वस्तु-काम' भनिन्छ र मनमा ताप गराउने अर्थले र बिघ्नबाधा पुऱ्याउने अर्थले 'क्लेश-काम' भनिएको हो । क्लेशकाम द्वारा वस्तु कामको कामना गरिने भएको हुँदा 'काम' भनिएको हो । वस्तु कामको प्रतिक्षाको क्लेशकाम रहेने भएको हुनाले पनि 'काम' भनिएको हो । रुपादि स्कन्धहरुमा भित्रिएका (कामना) 'वस्तु-काम' हो । संस्कार स्कन्धमा भित्रि-एका (कामना) 'क्लेश-काम' हो छवटा विज्ञानहरुद्वारा जानिने

वस्तुहरु 'वस्तु-काम' हो । मनोविज्ञानद्वारा जानिने वस्तु 'क्लेश-काम' हो । क्लेशहरु रहने ठाउँ भएको कारणले, क्लेशहरुको आरम्भ हुने कारण भएकोले अथवा क्लेशहरुको उत्पत्तिस्थान भएका कारणले पनि 'वस्तु-काम' भनिएको हो । तापदिने अर्थले, बाधा पुऱ्याउने अर्थले अथवा स्वयं इच्छा गर्ने अर्थले 'क्लेश-काम' भनिएको हो ।”
(महा. नि. अ. क. पृ . ८)

उपरोक्त 'काम' सम्बन्धमा अझ विशदीकरण गर्दै महा.नि.पा.पृ . ३ ले अगाडि यसरी उल्लेख गरेको छ । जस्तै

“अतीत काम, अनागत काम प्रत्युत्पन्न कामहरु; भित्री काम, बाहिरी काम, भित्री बाहिरी कामहरु; हीन काम, मध्यम काम, उत्तम कामहरु; आपायिक काम, मानुषिक काम, दिव्य कामहरु; प्रत्युत्थित काम, निर्मित काम, अनिर्मित काम, परनिर्मित कामहरु ; परिग्रहित काम, अपरिग्रहित काम; मेरो मेरो भनी लिने काम, मेरो मेरो भनी नलिने कामहरु ; सबै कामावचर विषयहरु सबै रुपावचर विषयहरु, सबै अरुपावचर विषयहरु तृष्णा विषयिक हुन्, तृष्णारम्भणिक हुन् ; अतः कामनीय भएको हुनाले, रजनीय भएको हुनाले तथा मदनीय भएको हुनाले काम भनिएको हो । यिनीहरु सबै 'वस्तु- काम' नै हुन् ।

१२ - “वेद^१ (= ज्ञान) पारङ्गत सो पुरुष (= बुद्ध) दृष्टिको (६२ दृष्टिहरुको) फन्दामा पर्दैन, न मुर्तरुपले (मुतिया) अभिमानको

(ख) कस्तोलाई 'क्लेश-काम' भनिन्छ ?

“छन्द काम हो, राग काम हो, छन्दराग काम हो ; संकल्प काम हो, राग काम हो, संकल्पराग काम हो; काम सम्बन्धी विषयमा जो कामच्छन्द हो, काम राग हो, कामनन्दी हो, कामतृष्णा हो, कामस्नेह हो, कामपरिडाह हो, कामना मुछिने हो काममा डुबिने हो, काम श्रोत हो, काम संयोजन हो, काम- उपादान हो, कामच्छन्दनीवरण हो – यिनीहरु सबै 'क्लेश- कामहरु' हुन् । महा. नि. पा. पृ . ३ - ४ : मागण्डियसुत्तनिदेस ।

(यहाँ उल्लेख भएका प्रत्येक शब्दहरुको अर्थ विवरण महा. नि. अ. क. पृ. ८ -१२ मा उल्लेख भएका छन् । विशेष अध्ययन गर्न चाहनेले त्यहाँ हेर्नु ।)

४. यहाँ 'लोक भनी – अपायलोक, मनुष्यलोक, देवलोक, स्कन्धलोक, धातुलोक, आयतनलोकहरुलाई 'लोक' भनिएको हो । महा. नि. पा. पृ . १७१ : मागण्डियसुत्तनिदेस ।

१. यहाँ चार मार्ग ज्ञानहरुलाई 'वेद' भनिएको हो । सम्यक् दृष्टिलाई 'वेद' भनिएको हो । सम्यक्दृष्टिलाई 'वेद' भनिएको हो । त्यस ज्ञानद्वारा जन्मजरामरणको अन्तमा पुऱ्याइदिन्छ, अच्युतमा पुऱ्याइदिन्छ । अमृतमा पुऱ्याइदिन्छ, निर्वाणमा बाटोमा लाग्छ, न त तृष्णाको बाटोमा नै ; उसलाई कुनै कर्मले (= पुण्यभिसंस्कार, अपुण्यभिसंस्कार तथा आनेञ्जाभिसंस्कारले) अथवा श्रुतिले पनि बघाउन सक्दैन ; कुनै निवेसमा (= तृष्णाको र दृष्टिको घर) पनि उसलाई लैजान सक्दैन ।

पुऱ्याइदिन्छ, पारङ्गत हुन्छ । त्यसैले 'वेदपारङ्गत' भनिएको हो । अथाव (१) सत्कायदृष्टि, (२) विचिकित्सा, (३) शीलव्रत परामर्श, (४) राग (= काम) , (५) द्वेष, (६) मोह र (७) मान – यी सात धर्महरुलाई जानेको हुन्छ । त्यस्तै गरी सबै प्रकारका पापक अकुशल धर्महरु, संक्लेशीय धर्महरु तथा पुनर्भविक दुः खहरुलाई पनि जानेको हुन्छ ; त्यसैले 'वेद' भनिएको हो ।

त्यसैले सुत्त .नि. पृ. ३४९ : सभियसुत्तले यस्तो उल्लेख गरेको हो –
 “वेदिनि विचेय्य केवलानि, (सभिया ति भगवा)
 समणानं यानीधत्थि ब्राम्हणानं ।
 स्वबवेदनासु वीतरागो,
 सब्बं वेदमतिच्च वेदगू सो ॥”

महा.नि.पा.पृ . १७२ : मागण्डियसुत्तनिद्देस ।

१३ – “ (उपरोक्ताकारले घर नहुनेको संज्ञा हुन्न) संज्ञा^१ नहुनेको ग्रन्थी (= बन्धन) हुन्न, प्रज्ञा द्वारा विमुक्तहुनेको^२ कुनै मोह पनि हुन्न । जसले संज्ञा र दृष्टिलाई समातिराख्छन् उनीहरु यो लोकमा भगडा गर्दै हिड्छन्^३ ।”

१. यहाँ ‘संज्ञा’ भनी – (१) कामसंज्ञा, (२) व्यापादसंज्ञा, (३) विहिंसासंज्ञा र (४) दृष्टिसंज्ञालाई ‘संज्ञा’ भनिएको हो भनी महा . नि. पा. पृ . १७४ : मागण्डियसुत्तनिद्देसले उल्लेख गरेको छ ।
२. ‘ प्रज्ञाद्वारा विमुक्त’ भनेको – जसले विपश्यता ध्यानमार्फत आर्य मार्गको भाविता गर्छ – उसले शुरुको ध्यान देखि नै मोह लाई कमजोर पार्छ र अरहत्व प्राप्त भएपछि उसको मोह पनि ग्रन्थी पनि नीवरण पनि तथा काम संज्ञा, व्यापादसंज्ञा, विहिंसासंज्ञा तथा दृष्टि संज्ञा पन प्रहीण हुन्छ र काटेको ताडवृक्ष पुनः पलाउने सम्भव नहुने जस्तै हुन्छ । महा. नि. पा. पृ . १७४ : मागण्डियसुत्तनिद्देस ।
३. जसले संज्ञा (= कामादि विहिंसासंज्ञा) लाई समातिराख्छन् उनीहरु – (म. नि. I. पृ . १२० : महादुक्खक्खन्धसुत्तमा उल्लेख भए भैं) ‘राजाहरु पनि राजाहरुसँग कलह गर्छन् मरण समान दुःख पनि भोग गर्छन्’ भने भैं हुन्छन् । जसले दृष्टिसंज्ञालाई समाति राख्छन् उनीहरु ‘शाश्वत लो हो यही सत्य हो अरु भूट हुन्’ भन्ने दृष्टिको कारणबाट आचार्य - आचार्यहरुमा, गण - गणहरुमा धर्म भन्ने - धर्म भन्नेहरुमा, दृष्टि - दृष्टिहरुमा टक्कर खान्छन्, कलह गर्छन् , विवाद गर्छन् । यस्तै कुरालाई लक्षगरी सूत्रमा ‘भगडा गर्दै हिड्छन्’ भनी उल्लेख भएको हो भनी महा. नि. पा. पृ . १६४ : मागण्डियसुत्तनिद्देसले उल्लेख गरेको छ ।

देशनाको अवशानमा ब्राम्हण र ब्राम्हणी दुवैजना प्रव्रजित भए र अरहत्व पनि प्राप्त गरे भनी सुत्त .नि . क. पृ . ४४० : मागण्डियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

थेरगाथा

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, तृतीय पत्र)

थेरगाथा प्राप्ताङ्क २५ अंक, १० घण्टा

१. न्हापांगु निपात
न्हापांगु वर्ग

१ सुभूति

अनाथपिण्डक महाजनं भगवान्, बुद्धयात् जेतवन विहार दान व्यूबले बुद्धया उपदेश न्यना प्रव्रजित जुयालि ध्यान भावनाय् च्वना अर्हत् जुया विज्यात् । बुद्धया पाखें वसपोल भिक्षुपिं मध्यय् 'क्लेश शान्न व दक्षिणा पात्रय्' एतदग्ग पद लाभीम्ह सुभूति ख : । बहुजन हितार्थ धर्म प्रचारया क्रमय् राजगृहसं राजा विम्बिसारया प्रार्थनानुसारं खुल्ला आकाशया क्वय्सं विहार याना विज्यात् । देशय् अनावृष्टि जूगु कारणयात् विचायाना सुभूति भन्तेया लागि पर्ण कुटी दयेका दान विल । पर्ण कुटी दुहाँ विज्याना फेतुना विज्याये वं हे छफुटि निफुटि याना वा वय्गु शुरु जूगु खंका लोकहितार्थ आ: वा वसां जिल धका वसपोल थुगु गाथा धया विज्यात् -

१. जिगु कुटियात् पलि. चिया त:गु, फसं नं बचे जू । हे देव ! यथासुखं वा : वसां जिल । जिगु चित्त सुसमाहित जुया च्वंगु दु, विमुक्त जुया च्वंगु दु, आ: जि उद्योगी जुया विहार याना च्वनागु दु, वा: वसानं जिल ।”

२. महाकोट्टिक

श्रावस्ती महाधननदयगु ब्राम्हण कुलय् कोट्टिकया जन्म जुल । स्वंगू वेद व ब्राम्हण विद्याय् पारङ्गतम्ह ख : । शास्ताया धर्मदेशना न्यना प्रव्रजित जुया ध्यानय् च्वना प्रतिसम्भदा सहित अर्हत् जुया विज्यात् । बुद्धया पाखें, वसपोल भिक्षुपिं मध्यय् 'प्रतिसम्भदा लाभीलय्' एत दग्ग पद लाभीम्ह ख: । विमुक्ति सुखया अनुभव याना थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात् -

२. “उपाशान्तम्ह, पापं अलग्गम्ह, ज्ञानपूर्वक खँल्हाइम्ह, अभिमान रहतिम्हसिनं अर्थ हे पाप धर्म यात् मदय्का छ्वइ गथे कि फसं सिमाय् च्वंगु गंगु लपत्ये ह:यात् मदय्का छ्व थें ।”

३. कइखारेवत

श्रावस्ती धनं सम्पन्नगु कुल्य कङ्खारेवतया जन्म जुल । धर्मदेशना न्यना प्रव्रजित जुयालि ध्यान लाभीम्ह जुया अर्हत् जुया विज्यात । भगवान्या पाखें वसपोल भिक्षुपिं मध्यय् 'ध्यानलाभीलय्' एतदग्ग पद लाभीम्ह ख : । थ : के दुगु शङ्गा समाधन जूगु लसतां थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात -

३. “तथागतया थ्व प्रज्ञायात स्व : ख्यूंथाय् मि प्रज्वलित जूगु समान । गुम्ह वइ, उम्हसित शंकां मुक्त याना आलोकित व चक्षुवानम्ह याका विज्याइम्ह ख : ।

स्वंगूगु वर्ग

१. निग्रोध

श्रावस्ती नगरय् विख्यात ब्राम्हण कुलय् निग्रोधं नामं वसपोलया जन्म जुल । जेतवन् विहार दान कया विज्यागु दिने बुद्धानुभावयात खंका प्रसन्नगु चित्तं जुया अर्हत् जुया विज्यायेधुंका प्रसन्न जुया थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात -

२१ . “जि ग्याये मागुयात खंका मग्याना । जिम्ह शास्ता अमृतया कोविद (बाँलक सःस्यूम्ह) ख : । गनकि ग्याये मागःगु थाय् धयागु मदुगु उगु लँपु भिक्षुपिं थ्यंक वनि ।

२ चित्तक

राजगृह नगरय् धनं सम्पन्नगु ब्राम्हण कुलय् चित्तक नामं वसपोलया जन्म जुल । राज गृहया वेलुवन विहारय् भगवान विहार याना विज्याना च्वंबले अन धर्म देशना न्यना श्रद्धां युक्त जुया प्रव्रजित जुइधुंका थःगु स्वभाव अनसरागु कर्मस्थान ग्रहण याना जंगलय् दुहाँ वना भावनाया निमित्त युक्तगु ध्यानय् च्वना विपश्यना बुद्धि याना याकनं हे अर्हत् जुया विज्यायेधुंका परमानन्दय् च्वना थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात -

२२. “नीलवर्ण (वचु रंग) या गप श्रीपेचथें छ्यने पपु दुम्ह म्हय्खाँ करम्बिय वने आनन्दित कथं च्वनी अले शीतलगु फसं गाय्का म्ये हाला प्याखं ल्हुया च्वनिबले च्वना च्वंम्ह योगीयात थनि ।”

२. खरिदवनिय

मगध राष्ट्रय् रूपसरि ब्राम्हणीया गर्भ सारिपुत्रया किजा जुया जन्म जुल । त : धकि जुया वय्वं गृहबन्धनय् माँबौपिसं तयेत स्वबले उकि विरक्त जुया थ : दाइया हे अनुकरण याना भिक्षुपिंथाय् वना प्रव्रजित जुया ध्यानय् च्वना याकनं षडभिज्ञा सहित अर्हत् जुया विज्यायेधुंका शास्ता व धर्मसेना पति यात वन्दना यायेत श्रावस्ती विज्यात । भगवान्या पाखें वसपोल भिक्षुपिं मध्यय् 'अरण्य विहारय्' 'एतदग्ग' पद लाभीम्ह ख : । वसपोलया स्वम्ह केहेपिं चाला, उपचाला व सिसूपचाला श्रामणेरी जुया वसपोलथाय् हे ध्यानय् तयात : गु जुया च्वन । तर इमि ध्यानय् मन लगे मजू । छन्हुया दिने वसपोल विरामी जुया

च्वंगु सारिपुत्त भन्तेनं सिइका बिचा यायेत बिज्याना च्वंगु तापाकं खंका इपि स्वम्ह श्रामणेरीपितं सचेत यासैं थुगु गाथा आज्ञा जुया बिज्यात -

४२. “चाला ! उपचाला ! सीसूपचाला ! होशपूर्वकं विचरण या । खँला हँ वल बाल वेधी (महावादी) । ”

३ . सुमङ्गल

श्रावस्तीया लिक्कसं च्वंगु गामय् दरिद्र कुलय सुमङ्गल नामं जन्म जुल । कु : ज्या साना जिविका याये माःम्ह । छन्हुया दिने राजा कोशल प्रसेनजित भिक्षु महासङ्गपितं महादान व सत्कार सम्मान याना च्वंगु खंका थः नं प्रब्रजित जुइगु मति तथा छम्ह भन्ने याथाय् वना प्रब्रजित जुया कर्मस्थान ग्रहण याना जंगलय् वना ध्यान याबले मन चञ्चल जूगुलिं दु :ख ताय्का थःगु गामय् लिहाँ वया च्वंबले कृषक अतिकं दुःख सिया कु : ज्या सना च्वंगु खंका “मनू म्वायेत दुःख सियेमा” धका मने खँ वाय्का सवेगी जुया परिपक्वगु ज्ञानं छथाय् सिमाया क्वय् च्वना ध्यान याना सठिक विचार वयेका विपश्यना बुद्धि याना अर्हत जुया बिज्यायेधुंका थः मुक्त जुगूया कारणयात कया थुगु गाथा व्यक्त याना बिज्यात -

४३. “सुविमुक्तम्ह, सुविमुक्तम्ह जि जुल, जि स्वंगू कार्य (बुं) पालेग, (पुसा) पिइगु व लय्गुलिं मुक्त जुल । ईचा, हलो, व कू (ज्या) पाखें जि मुक्त जुल । यद्यपि व फुकं थन थनसं दु अयूनं थन जित म्वाले धुंकल । ध्यानया सुमङ्गल, ध्यान या सुमङ्गल ! अप्रमादी जुया विचरण या ।”

४ सानु

श्रावस्ती छम्ह उपासकया छेंय् प्रतिसन्धि का : वन । गर्भय् दुबले बौम्ह पिने चाह्मगु वंगु जुल । उपासिका भिला दयेवं काय्यात जन्म बिल । सानु धयागु नाँ तथा बिल । मचा न्हे दँ दुबले भिक्षुपिंथाय् यंका प्रब्रजित याना बिल । प्रब्रजित लिपा शासनय् मन मच्चना छेंय् लिहाँ वयेगु विचा : यात । श्रामणेरया विचार माँम्हसिनं सिइका मन सुख मदय्का दुःख ताय्का च्वन । माँम्ह दुःख तायेका च्वंगु कारण न्यंबले थ : काय्यात संवेग उत्पन्न जुइगु कथंया ज्ञान खँ कन, उगु ज्ञानयात न्यना विपश्यना ध्यानय् उद्योग याना याकनं हे अर्हत जुया बिज्यात । अर्हत जुया बिज्यायेधुंका थ : माँयाके न्यंगु खँ हे गाथा द्वारा व्यक्त याना बिज्यात -

४४. “माँ ! गुम्ह कि सिना वंम्हसित वा म्वाना च्वंगु मखना ख्वया च्वनी । यो माँ ! जि म्वाना च्वनागु हे दु । छ छाय् ख्वया च्वना ?”

५९. “श्रद्धां जि प्रब्रजित जुया, जंगलय् जिगु निमित्त कुटी दय्का, अप्रमादी, वीर्यवान, सम्यक् ज्ञानी व स्मृतिवानम्ह खः जि ।”

१०. सीवली

कोलिय कुमारी सुप्पवासाया काय् सीवली नाम जन्म जुल । न्हेदँयागु उमेरय् सारिपुत्र भन्तेनं प्रब्रजित यायेत तच्च पञ्चक कर्मस्थान धायेका सँ खाकुबले अर्हत् जुया विज्यात । भगवान्या पाखें भिक्षुपिं मध्यय् वसपोल लाभ व यशय् 'एतदग्ग' पद लाभीम्ह खः । परम पदयात प्राप्त याना विज्यायेधुंका थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात-

६०. “गुगु आश कया जि कुटी दुहाँ वनागु खः व जिगु सङ्कल्प पूर्ण जुल । विद्या व विमुक्तियात जिं गवेषणां याना, अविद्याया अनुसयं मुक्तम्ह जुल ।”

खुगूगु वर्ग क्वचाल ।

न्हय्गूगु वर्ग

१. वप्प

कपिलवस्तुइ वासेट्टया काय् वप्प नामं जन्म जुल । पंचवर्गीय भिक्षुपिं मध्यय्लय् छम्ह थ्वस्पोल नं खः । ऋषिपतनय् भगवान्या पाखें धर्मचक्र प्रवर्तन लिपा पञ्चमि खुनु कोण्डञ्जादि सहित थ्वसपोल अर्हत् जुया विज्यायेधुंका वसपोलं थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात-

६१. “गुम्ह दर्शी खः वं दर्शीयात नं खंकी अदर्शीयात न खंकी, मखंम्हसिनं खंके फइ मखु, खंम्हसिनं नं खंके फइ मखु ।”

२. वज्जि पुत्त

वैशाली छम्ह मन्त्रीया काय् जज्जिपुत्त नामं जन्म जुल । भगवान् वैशाली विज्याबले वसपोलया अनुभावयात खंका प्रसन्न जुया प्रब्रजित जुल । कर्मस्थान ग्रहण याना छथाय् जंगलय् ध्यान चवंन । छन्हुया दिने वैशाली उत्सव न्यायेकूगु इलय् प्याखं, म्ये हाला न्ह्याइपु ताय्का जूगु खंका थःगु मने खँ वाय्कल जिला छम्ह वाँछवया तःगु सिंथें जाम्ह जुल । थथे मती वयेकूबले जंगलय् मच्चनेगु मति वयेकूगु अन च्वनिम्ह वनदेवता सिइका संवेग उत्पन्न याकेया निमित्त गाथा छपु न्यंकल उगु गाथा न्यना उद्योग याना अर्हत् जुया विज्यात । अर्हत् जुया विज्यायेधुंका देवता न्यंकूगु गाथयात थुगु प्रकारं व्यक्त याना विज्यात -

६२. “जंगलय् वाँछवयातःगु सिं थें याकचा हे जि जंगलय् विहार याना च्वाना । उकिं जित आपासिनं हे स्नेह याना तःगु, गर्थेकि नारकीय सत्त्व स्वर्गय् वने यइकिथें ।”

३. पक्ख

देवदह नगरय् शाक्य नगरय् शाक्य राजकूलय् 'सम्मोद कुमार नामं जन्म जुल । लिपा पक्षपात रोगं थिया छपा तुतिं लुया जुइमागुलिं याना पक्ष धयागु नाँ जुल । ज्ञाति समागमाय् भगवान्य यमक प्रातिहार्य खना श्रद्धा वयेका प्रवजित जुल । कर्मस्थान ग्रहण याना जंगलय् च्वना विज्याइगु भिक्षाया निमित्त छन्हु गामे विज्याबले छथाय् सिमाया क्वय् फेतुना विज्यात । अबले छम्ह गिद्धं लाः छपाँय् कया

६९. “उत्तम जुया विज्याम्ह सर्वज्ञया पाखें महानःगु महारसं जाःगु धर्भया खँ न्यनागु अनुसारं मार्गय् (आर्य अष्टाङ्गिक मार्गय्) वना अमृतयात (निर्वाण) लाभ जुला योगक्षमगु (भयं रहितःगु ध्यान) मार्ग उम्ह पण्डित (कोविद) जुल ।”

१०. पुण्ण

सुनापरन्तु जनपदय् सुष्पार्वकपट्टन धयागु थाय् गृहपतिया कुलय् पुण्ण नाम जन्म जुल । व्यापारया निम्ति श्रावस्ती वंबले अन भगवान्या उपदेश न्यना प्रव्रजित जुयेधुंक भगवान्याके कर्मस्थान ग्रहण याना थःगु हे देशय् लिहाँ वना स्वंगु विद्या लाभीम्ह जुया अर्हत् जुया विज्यात । थःगु देशय् धर्म प्रचारयासे थः निर्वाण जुये न्हयः थ्व गाथा व्यक्त याना विज्यात-

७०. “थन शील हे श्रेष्ठ खः प्रज्ञा हे उत्तम खः मनुष्यपिनि व देवतापिनि निम्ति शील व प्रज्ञां हे धात्थे जय जुइ ।”

न्हेगुगु वर्ग क्वचाल ।

च्यागूगु वर्ग

१. वच्छपाल

राजगृहया छम्ह धनीम्ह ब्राह्मण कुलय् वच्छपाल नामं जन्म जुल । राजा विम्बिसार समागमया इलय् उरुबेलकाश्यप भन्ते नं ऋद्धि क्यने धुंका बुद्धया प्रति श्रद्धां पूर्वक भावभक्ति यागु खना जुया विज्यायेधुंका पुनर्जन्म मुक्त जूगुयात कया थुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात-

८०. “गुगु कर्म जिं याना भतिचासां आपासां सकतां हे क्षीण जुल, आः जिगु पुनर्जन्म मन्त ।”
च्यागूगु वर्ग क्वचाल ।

गंगुगु वर्ग

१. समितिगुत्त

श्रावस्ती सुं छम्ह ब्राह्मणया कुलय् समितिगुत्त नाम जन्म जुल । तथागतया उपदेश न्या प्रव्रजित जुल । तथागतया उपदेश न्यना प्रव्रजित जुल । न्हापाया जन्मय् याना वःगु पाप कर्म याना कोठी जुइका च्वने माःगु जुया च्वन । छन्हुया दिने सारिपुत्र भन्ते रोगीत दुगु कोठाय् विज्याना स्ववंबले उम्ह कोठीयात खंका बेदनास्कन्धया उपदेश बिया लिहाँ विज्यात । वसपोलया उपदेश न्यना

ध्यानय् च्वना षडभिज्ञा लाभीम्ह जुया अर्हत् जुया विज्यायेधुंका पूर्वजन्मया पापकर्मया फल व आः थःके छुं मदुगुयात कया दुगु गाथा व्यक्त याना विज्यात-

८१. “गुगु न्हापा छुं छगू जन्मय् जिं पाप कर्म याना उगु आः जिं भोगे याना । थुकें लिपा मेगु छुं (भोग) याये माःगु दु धयागु मदे धुंकल ।”

२. कस्सप

श्रावस्ती उदिच्च ब्राह्मण कुलय् कस्सप नामं जन्म जुल । वसपोल मचाबले हे बौम्ह मृत्यु जूगु जुया च्वन । माँगमसिनं व्वलंका तल । छन्हु भगवान्या उपदेश न्यना श्रोतापन्न जुइधुंका माँयाके वचन कया प्रब्रजित जुल । वर्षावास सिधयेका भगवान् नाप चारिकार्थ विज्यायेत थः माँयाके न्यं वँबले धाःगु वचनं अर्हत् जुया विज्यायेधुंका थथे व्यक्त याना विज्यात-

८२. “गन गन भिक्षा सुलभ जुइ, शान्ति दइ, निर्भय दइ, पुता ! छ अन हूँ, शोकय् दुना च्वने मते ।”

३. सीह

मल्ल राजकुलय् सीह नामं जन्म जुल । भगवानयात खंका प्रसन्नगु चित्तं वन्दना याना छथाय् च्वन । भगवानं सीहया अध्याशययात कया देशना याना विज्यात । उगु उपदेशयात न्यना प्रब्रजित जुया ध्यान याना च्वंबले चित्त चञ्चल जुया एकाग्र मजुगुलिं आकाशय् तथागत च्वना विज्याना उपदेश बिया विज्यात उगु उपदेशं प्रेरणा कया अर्हत् पदयात प्राप्त याना विज्यायेधुंका बुद्धया शब्दयात हे थन गाथाद्वारा व्यक्त याना विज्यात-

८३. “सीह ! चान्हं न्हिन्हं तन्द्रां रहित जुया, अप्रमादी जुया विहार या, कुशल धर्मयात भावना या, याकनं हे (जि, जिगु) धयागुयात हाः नापं ल्येहें थःना त्याग याना छ्व ।”

४. नीत

श्रावस्ती ब्राम्हणया कुलय् नीत नामं जन्म जुल । भिक्षु सङ्गिं आनन्द सुखपूर्वकं जीवन हना च्वंगु खंका थःनं प्रब्रजित जुल । ध्यान भावनाय् लगे मजुसैं चच्छि घना न्हिच्छि मनुतनाप खँ ल्हाना च्वनिम्ह जुल । थुगु खँयात कया भगवानं उपदेश बिया विज्यागुलिं

भिंछगू वर्ग १. बेलद्वानिक

श्रावस्ती ब्राह्मण कुलय् बेलद्वानिक नामं जन्म कयालि शास्ताया धर्मदेशना न्यना श्रद्धानुसारं प्रव्रजित जुया कोशल राज्यया जंगलय् ध्यान च्वना च्वंबले अल्सी चाय्का मनूतनापं गफय् भूलेजुया श्रमण धर्मय् मन लगे मजुइका च्वन । छन्हु भगवान वयागु मनोदसा खना सचेतार्थ उपदेश कना बिज्यात । उगु उपदेशं संवेग उत्पन्न याना ध्यानय् लगे जुया याकनं हे अर्हत जुया बिज्यायेधुंका बुद्धं कना बिज्यागु उपदेशयात हे थन गाथाद्वारा व्यक्त याना बिज्यात-

१०१. “गृहस्थ जीवन त्याग यानानं यायेमाःगु कर्तव्य मयास्ये, खंगुलु, नःगुलु, अल्सीम्ह जुया स्थूल शरीरधारार्थि फाःथे ग्वःतुला च्वनिम्ह, उम्ह मूर्ख वारम्बार गर्भय् च्वना जन्म काये मालि ।

२. सेतुच्छ

मण्डलिक राजाया काये सेतुच्छ नामं जन्म जुल । बौम्ह मदयेवं राज्यभार सम्हाले यात । छुं दिन लिपा शत्रुतयेगु ल्हातय् राज्य लावन । उकिं याना चित्त सुख मदयेका दुःख तायेका उखेँ थुखेँ जुजुं भगवान् नापलाना वसपोलिया उपदेशयात न्यना प्रव्रजित जुल । श्रमण धर्मय् उद्योगीम्ह जुया याकनं हे अर्हत जुया बिज्यायेवं थुगु गाथा याना बिज्यात ।

Dhamma.Digital

पञ्चा नरानं रतन

कपिलवस्तु

परियात्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, तृतीय पत्र)

कपिलवस्तु - २५ अंक, १० घण्टा

शाक्य : उत्पत्ति र कपिलवस्तु राज्य

वर्तमान शाक्य र कोलियहरुको उत्पत्तिको मूल सम्बन्ध कोशल राज्यको इच्छुवाकु वशमा जोडिएको पाइन्छ । विद्वान्हरुको भनाइअनुसार र बौद्ध ग्रन्थअनुसार पूर्वकालमा पाँच छोरी थिए । पहिलो रानीको मृत्युछि दोश्रो विवाह गर्‍यो । दोश्रो रासीबाट पहिलो छोरो जन्मियो, जस्को नाम जयन्तु रोखियो । राजाले खुसी भएर वर माग्न बचन दियो रानीलाई । यही वरको आधारमा रानीले आफ्नो छोरा जयन्तुलाई राजगद्दी दिनुपर्ने इच्छा गरिन् । राजाले आफ्नो दिएको वचन पुरा गर्न छोराहरु- उल्कामुख, करण्डु, हस्तनिक र सिनिसुर तथा छोरीहरु - प्रीया, सुप्रीया, आनन्दा विजिता र विजितसनालाई राज्यबाट निकाल गर्ने आदेशसँगै आफ्नो मृत्युपछि आएर राज्य लिनसक्ने अनुमति पनि दियो अचम्मको कुरा के छ भने आफू जिवित हुञ्जेलसम्म रानीको विरोध गर्न नसके पनि आफ्नो मृत्युपछि रानीहरुको हत्या गर्ने समेतको यो मनसायले राजा ओक्काक रानीदेखि धेरै डराएको जस्तो देखिन्छ भने आफू मरेपछि डुमै राजा भन्ने उखान चरितार्थ गरेको छ ।

आफ्नो बाबाको आदेश पालन गर्दै आज्ञाकारी छोराछोरीहरु केही भारदार तथा सेवकहरुमा साथ सुखदुःखपूर्वक घुम्दै फिर्दै उत्तरतिर लाग्दै जाँदा वर्तमान वाणगंगा, जसलाई हिन्दू साहित्यमा भागिरथी भनिन्छ, नजिक एक कपिल ऋषिको आश्रममा पुगे । कसैकसैको उहाँलाई सांख्य दर्शनका श्रष्टा कपिल मुनि पनि भनेको छ, जुन असत्य हो । किनकी हिन्दु धर्मका प्रख्यात षडदर्शनअन्तरगत पर्ने सांख्य दर्शन लगाएत सम्पूर्ण दर्शनहरु बुद्धकाल पश्चातका भएकाले शाक्यकुल उत्पत्तिको संस्थापक कपिल ऋषि सांख्य दर्शनको कपिल मुनि हुनै सक्दैन ।

उहाँकै शरणमा बसेर र आदेशअनुसार एक राज्यको स्थापना गरे, जसलाई कपिलवस्तु वा कपिलनगर भनियो । विवाहको विषयमा भने जाति विषयमा कट्टर मानिने ती राजकुमारहरुले वैदिककालदेखि चलिआएको संकृति अनुसार आफ्नौ बहिनीसँग समागमा गरी विवाह समेत गरे । जेठी दिदी प्रीयालाई भने राजमाताको सम्मान दिएर बाकी चार बहिनीहरुको विवाह चार दाजुभाइहरुले गरे । यसरी वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरी परिवार चलाएको र कपिल ऋषिको सहयोग र निर्देशले एक सानो राज्य पनि सचालन गरेको खबर आफ्ना बाबा ओक्काकले थाहा पाउँदा 'सक्य वत भो कुमारा' अर्थात कुमारहरुले पुरुषार्थ गरेर देखाएका वा कुमारहरुले सामर्थ्य गरेछन् भनेर प्रशंसा गर्‍यो । यही सक्य वा पुरुषार्थ वा सामर्थ्य शब्दको

कारणले पुरुषार्थी गर्ने वा सामर्थ्यवानको प्रतिकमा ती कपिलवस्तु राज्यका परिवारलाई शाक्य भनिन थालियो र यही नै उनीहरूको कुल परिचय हुन गयो भन्ने मान्यता बहुप्रचलित कुरानै हुन् । तर वर्तमान शाक्य जातिलाई बुद्धकालकै वा शाक्यमुनि बुद्धकै वंशज परम्परा हुन् भनी दावा गर्ने, किटानकासाथ ठोकवा गर्ने कुरा भने अझै अनुसन्धान र शोधकै विषय भएको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

कोलियको उत्पत्ति र समग्राम (देवदह) राज्य

राजमाता भएकी जेठी दिदी प्रीयालाई केहि समयपछि कुष्ठ रोग लाग्यो । त्यसबेला वयरको पात खाएमा रोग निको हुने औषधी गर्ने तरिका र सरुवा रोग भएकोले सामाजिक सम्बन्धबाट टाढा राख्नुपर्ने सामाजिक धारणाअनुसार वयरको जंगलमा लगेर र सुरक्षाका लागि जमिन खनेर माथिबाट छोपिएको कोठाजस्तै बनाएर राखे । त्यसै समयमा बनारसका राजा राम पनि कुष्ठ रोगको कारणले वयरको पात सेवनद्वारा रोग निको पार्न आफ्ना राज्य छोराहरूलाई सुम्पेर त्यही ठाउँमा आइपुगेको थियो । एक रात एक महिलाको वसित स्वर सुनेर भालिपल्ट बिहान हेर्दा नगिच एक कोठाजस्तो खाल्डोमा राजकुमारी प्रीयालाई देख्यो । कुरा बुझ्दा राती बाघ आएको र छोपिराखेको छतलाई खोस्निएर निकाल्न लाग्दा डराएर कराएकी रहिछन् । पछि दुबैको रोग पनि एकनाश भएको, दुवै क्षत्रिय भएको र एकान्तमा एकसाथ बस्दा वस्दै आशक्तिका कारणले र कोलको कारणले औषधी गरी रोग निको पारेको कारण र कोलको कारणले नै विवाह भएको भनी यिनीहरूका सन्तानलाई कोलिय भनिन थालियो भन्ने मान्यता रही आएको छ । त्यस जंगलमा बाघ आउने र बाघ आएको कारणले मिलन भएकोले त्यस स्थानलाई ब्यायघ्नपज्ज भनियो भने पछि उनीहरूद्वारा स्थापना गरिएको नगरलाई राजा रामको नाममा रामग्राम भनियो । कोलिय जनपदको दुइ प्रख्यात नगर रामग्राम र देवदह थियो । भगवान्को परिनिर्वाणपछि रामग्रामका कोलियहरूले उहाँको अस्थिधातुका एक स्तूप बनाएको थियो । यो नेपालको नवलपरासी जिल्लाको सदरमुकामदेखि १० किलोमिटर दक्षिण पर्दछ । सायद धेरैपछि कोलियहरूले आफ्नो राज्य रामग्रामबाट देवदहमा सारेको हुनुपर्छ । किनकि बुद्धकालमा कोलियहरूको राज्य देवदहमा रहेको बताइएको छ ।

यसप्रकार शाक्य र कोलियहरूको ऐतिहासिक पुख्यौलि नाता सम्बन्धको कारणले पछि भगवान् बुद्धको कालमा रोहिणी नदीको विषय लिएर भएको भ्रगडामा पनि शाक्य र कोलिय कृषकहरूले यसरी नै पुख्यौली सम्बन्धलाई अपमानित ढंगले एक अर्काको आक्षेप लगाएको पाइन्छ ।

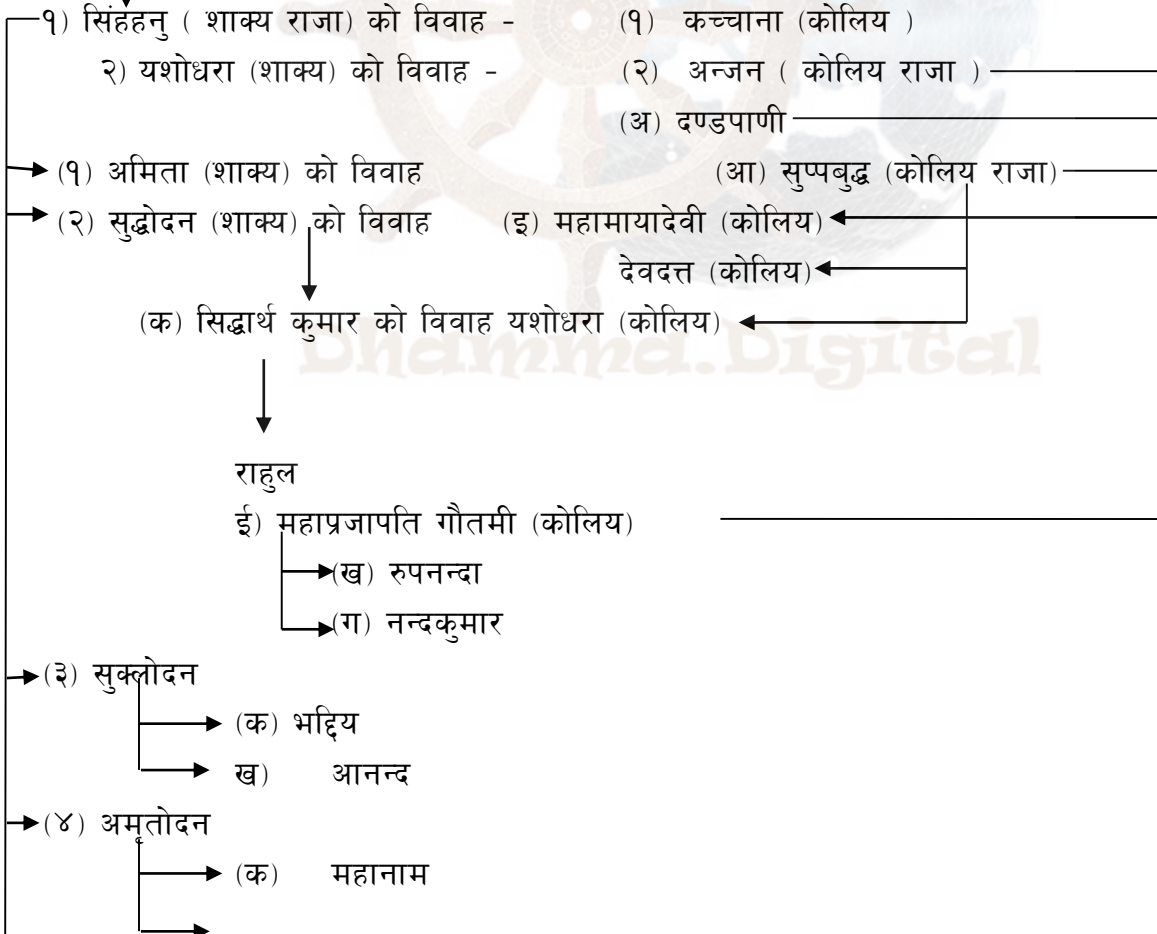
तर यही नाता सम्बन्धलाई भगवान् बुद्धकालसम्म पनि कोलिय र शाक्य बीच वैवाहिक सम्बन्धको रूपमा कायम नै भएको पाइन्छ । जस्तै—

शाक्य कोलिय वैवाहिक सम्बन्ध

शाक्य कुल

कोलिय कुल

जयसेन (शाक्य)

(ख) अनुरुद्ध

- (५) धौतोदन
- (६) घनितोदन
- (७) प्रमिता
 - ↓
 - तिष्य

स्वतन्त्र राज्य कपिलवस्तु एक चिनारी

शाक्य जनपदको राजधानी कपिलवस्तु थियो । भगवान् बुद्धको जन्म यही कपिलवस्तुको शाक्य राजवंशमा भएको थियो । भगवान् बुद्धबाहेक पञ्चवर्गीय भिक्षुहरु, आनन्द आदि शाक्यहरु, उपाली र प्रजापति गौतमीहरु यहाँका ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरु थिए । सुद्धोदन पछि महानाम यहाँको राजा भएको थियो जसको दासीबाट जन्मिएको छोरी वासश खत्तियालाई कोशल नरेश प्रसेन जितसँग विवाह गरिदिएको थियो जसबाट विडूडभको जन्म भएको थियो । शाक्य जनपदमा चातुमा, सामग्राम, उलुम्प, सक्कर, शीलवली र खोमनदुस्स प्रख्यात नगर तथा गाउँहरु थिए । यसलाई पछि कोशल नरेश विडूडभले आक्रमण गरेर नष्ट गरेको थियो । वर्तमान अवस्थामा नेपालको लुम्बिनी अंचलको कपिलवस्तु जिल्लाको सदरमुकाम तौलिहवाको तिलौराकोट नै प्राचीन कपिलवस्तु हो भन्ने विभिन्न ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक प्रमाणहरुले प्रमाणित नै भैसकेको छ ।

यसप्रकार शाक्य र कोलियको कोशल राज्यको इच्छुवाकु वंश सँग सम्बन्ध भए तापनि कपिलवस्तु एक स्वतन्त्र राज्य भएको नै देखिन्छ । केही विद्वानहरुले यसलाई कोशल राज्यको एक अंशको रूपमा स्वीकार गरेका छन्, जुन केही गलत निर्णयजस्तो देखिन्छ । किनकि बुद्धकालीन अवस्थामा भारतमा एक आपसमा युद्ध भइरहन्थ्यो । तर कपिलवस्तुसँग कुनै पनि अन्य राज्यले युद्ध गरेको घटना पाइदैन, जसको कारणले कपिलवस्तु राज्यले कसैको अधीनमा बसेको छ भन्ने प्रमाण दिन सकियोस् । त्यति मात्र नभएर सिद्धार्थ गौतमले अभिनिष्करण गर्दा राजा बिम्बिसारले राज्य छोडिआए तापनि चिन्ता लिनुपर्दैन, मसँग बसेर राज्य गर भनिएको प्रसंगले पनि कपिलवस्तु एक स्वतन्त्र राज्य भएको नै संकेत गर्छ । अर्को कोशल राजा प्रसेनजितले विवाहको लागि शाक्यकन्याको माग गरिपठाउँदा उदण्ड राजाको कारणले राजा महानामी एक दासीकन्या वासभ खत्तियालाई जालभेल गरी विवाह गरी पठाएको थियो । यही कारणले पाछि यथार्थ बुझ्ने वासभखत्तियाको छोरा विडूडभले आफू कोशल राज्यको राजा भएपछि कपिलवस्तुमाथि आक्रमण गरेको घटनाले पनि कपिलवस्तु राज्य एक स्वतन्त्र राज्य नै थियो भन्ने कुरामा बलियो प्रमाण हामीसँग विद्यमान छ । कपिलवस्तुलाई कोशलको एक अंश भनिएको अभिव्यक्ति कतै कसैबाट नेपाललाई सार्वभौमसम्पन्न राष्ट्र होइन भनेर बुझाउन कोशिस गरेको एक षडयन्त्र त होइन भनेर शंका गर्ने बाटो मिलेको छ । किनकी भगवान् बुद्धको जन्मभूमि र राजधानी कपिलवस्तु बारे भ्रामक प्रचार गरेर यी दुबै महत्वपूर्ण ऐतिहासिक स्थानहरु नेपालमा नभएर भारतमा छन् भनेर खरायोको सिंग प्रचार प्रसार बारबार छापामा देखिदै आइरहेको तथ्य कसैबाट पनि लुकेको छैन ।

कपिलवस्तु वरपर पाइएका ऐतिहासिकता बारे

वर्तमान नेपालको लुम्बिनी अञ्चल कपिलवस्तु जिल्लामा पर्ने प्राचीन कपिलवस्तुको तिलौराकोट ईसापूर्व छैटौं शताब्दीतिर शाक्यहरूको राजधानीको रूपमा निकै प्रख्यात र उन्नत अवस्थामा पुगेको थियो । कोशलका राजा ओक्काककोका छोराछोरीले देश निकाला हुनु परेपछि कपिलमुनिको आश्रममा आई बसेर कपिलवस्तु राज्य स्थापना गरेको, ओक्काककै छोरी प्रीया र बनारसका राजा रामबाट देवदहर राज्य स्थापना भएको एवं कपिलवस्तुका शाक्य र देवदहका कोलियको उत्पत्ति पनि उक्त राज्यहरूको स्थापनासँगसँगै भएको कथा बौद्धजातक कथाहरूमा पाइन्छ । यसरी ईशापूर्व कालमा स्थापना भई समून्नत अवस्थामा पुगेको कपिलवस्तु राज्य ईशापूर्व छैटौं शताब्दीतिरै कोशलका राजा विडूडभद्वारा क्षतविक्षत भएपछि लामो समयसम्म अज्ञात अवस्थामा जमिनमुनि भग्नावशेषको रूपमा मात्र पुरिएर रहन पुग्यो ।

निग्लिहवाको अशोक स्तम्भ एवं त्यसमा अंकित ब्राह्मीमलिपिको अभिलेख

आजभन्दा करिब एक शताब्दी अगाडिसम्म अज्ञात रूपमा रहेको कपिलवस्तुको खोजी विभिन्न बौद्ध ग्रन्थहरूमा वर्णित विवरणको आधारमा गरिएको थियो । विभिन्न बौद्ध ग्रन्थहरूमा कपिलवस्तु सम्बन्धी अनेकन् विवरणहरू दिइएका पाइन्छन् । बौद्ध ग्रन्थ दीघ निकायले कपिलवस्तु हिमालयको काखमा भएको, दिव्यावदानले भागिरथी नदीको किनारमा भएको एवं जातक कथाहरूले कपिलवस्तु नगर सातवटा पर्खालहरूले घेरिएको, उक्त पर्खालहरू अठार फिटसम्म अग्ला भएका एवं कपिलवस्तुको दक्षिणमा पावा र कुशीनगर, पश्चिममा राप्ती र पूर्वमा रोहिणी नदी भएको चर्चा गरेका छन् ।

कपिलवस्तुमा ईशापूर्व २४५ तिर भारतीय सम्राट अशोक आएको र उनले निग्लिहवाको स्तूप दोब्बर बनाएको र त्यहाँ स्तम्भ अभिलेख राखेको कुरा प्रमाणित भइसकेको छ । निग्लिहवा कपिलवस्तुदेखि करिब ६ किलोमिटर उत्तरमा पर्दछ । त्यहाँ एक ठूलो पोखरीको डिलमा अशोकस्तम्भ भाँचिएर लडेको छ । उक्त स्तम्भको अभिलेखबाट निग्लिहवा उक्त स्थान भएको जानकारी पाउन सकिएको छ । अशोक पछि कपिलवस्तुमा भ्रमण गर्न आउने चिनियाँ यात्री फाहियान (ई. ४०३) ले त्यहाँ केही भिक्षुहरू मात्र देखेका थिए । फाहियानले कपिलवस्तु दिनहुँ उजाड हुँदै गएको र आफूले पश्चिमतर्फ वग्ने नदी देखेका कुरा यात्रा वृत्तान्तमा उल्लेख गरेका छन् । फाहियानले लुम्बिनी र कपिलवस्तुको दूरी ५० मि. रहेको बताएका छन् । उक्त दूरी सही चाहि देखिदैन । सम्भवतः फाहियानले अर्कै कुनै स्थानलाई भ्रमवस कपिलवस्तु भनेको हुनुपर्छ । फाहियानपछि कपिलवस्तुको भ्रमणमा आएका ब्हेनसाङ्गले पनि आफूले यस क्षेत्रको भ्रमणको क्रममा देखेका कुराहरू आफ्नो यात्रा वृत्तान्तमा उल्लेख गरेका छन् । उनी भौगोलिक दूरताका ज्ञाता थिए । उनले आफ्नो यात्रा वृत्तान्तमा कपिलवस्तु र लुम्बिनीको दूरी ३० मी भएको उल्लेख गरेको देखिन्छ । उनले उल्लेख गरेको दूरी यथार्थपरक मानिन्छ । ब्हेनसाङ्गका अनुसार कपिलवस्तु नगरी अढाई मिलको घेरामा फैलिएको थियो । नगरको वरीपरी सुरक्षा, पर्खाल, पर्खालको चारतिरबाट चारवटा भित्र पस्ने ढोका, ढोका बाहिर स्तूप, नगरको दक्षिणतर्फ ऋकुच्छन्द बुद्धको जन्मस्थल गोटीहवा, उत्तरतर्फ कनकमुनि बुद्धको जन्मस्थल निग्लिहवा, उत्तर पश्चिममा विडूडभले वध गरेका शाक्यहरूको सम्भनामा बनाइएको सहस्र स्तूपहरू भएको सगरहवा एवं दक्षिण पूर्वमा शाक्यमुनि बुद्धको

अस्थि धातु राखिएको स्थान (पिपरहवा) भएको कुरा उनले आफ्नो यात्रा वृत्तान्तमा उल्लेख गरेका छन् । त्वेनसाङ्गपछि यो क्षेत्रको भ्रमणमा आउने तीर्थयात्री कर्णाली प्रदेशका खस मल्लराजा रिपुमल्ल थिए । यिनी इश्वीको तेह्रौँ शताब्दीमा उक्त क्षेत्रमा अह्राएका थिए । रिपुमल्लको निग्लिहवाको अशोक स्तम्भमा अभिलेख पनि लेखाएका छन् । उनले त्यहाँ संग्राम मल्ललाई आफ्नो उत्तराधिकारी उल्लेख गरेको देखिन्छ । रिपुमल्लको यस क्षेत्रको भ्रमण पश्चात् चाँहि कपिलवस्तु अज्ञात क्षेत्रको रूपमा लामो समयसम्म छोपिएर रह्यो ।

इश्वीको उन्नाइसौँ शताब्दीमा विभिन्न बौद्ध ग्रन्थहरु र चिनियाँ यात्रीको यात्रा वृत्तान्तको आधारमा प्राचीन कपिलवस्तुको खोजी गरियो । इश्वी १८९६ मा फुहररले निग्लिहवाको अशोक स्तम्भको लिपि पढेर उतार गरेपछि कपिलवस्तु यतै कतै हुनुपर्ने मानियो । निग्लिहवाको अशोक स्तम्भमा पाली भाषामा र ब्राह्मी लिपिमा अभिलेख कुदिएको छ । उक्त अभिलेखको उतार निम्न अनुसारको छ ।

“देवानं पियेन पियदसिन लाजिन

चोसवसा (भिसितेन) बुधस कोनाक

मनस थुवे द्वितीयं बढिते (वीसति व)

साभिसितेन च अतन आगा च महीयते

(सिलाथमेच उस) पापिते”

यसको अर्थ हुन्छ“ देवताका प्यारा (राजा अशोक) ले आफ्नो राज्यभिषेकको चौधौँ वर्षमा यहाँ आइ कनकमुनी बुद्धको स्तूपलाई दोब्बर ठूलो बनाएर एउटा शिलास्तम्भ राख्न लगाए ।

उक्त अभिलेख पढेर फुहररले सगरहवाका भग्नावशेष पनि पत्ता लगाएका थिए । यसबाट प्राचीन कपिलवस्तु वर्तमानको वाणगंगा नदी किनारको ढिस्को युक्त क्षेत्र नै भएको स्पष्ट हुन पुग्यो । फुहररपछि कपिलवस्तुको खोज गर्ने एवं उत्खनन् गर्ने अर्को विद्वान पि.सी. मुखर्जीले तिलोराकोटको अष्टकोणाकार र षष्टकोकार स्तूप, पूर्वीद्वार लगायत सगरहवा, विकुली, निग्लिहवा, गोटीहवा र कुदानमा समेत उत्खनन् गरी तिलोराकोट नै प्राचीन कपिलवस्तु ध्वस्त भएपछि त्यहाँको शाक्यमुनि अस्थि धातु पिपरहवामा लगी स्तूप निर्माण गरिएको बताएका छन् । यसका साथै कपिलवस्तुको खोजी र चिनारीका लागि पि.सी. मुखर्जीले निम्न कार्यहरु गरेका देखिन्छन् ।

- (क) पि.सी. मुखर्जीले कपिलवस्तुको ढिस्कोमा उत्खनन् गरी त्यसको उत्तर पश्चिमी भागमा अष्टकोणाकारको स्तूप र चतुष्कोणाकारको भवनको अवशेष पत्ता लगाए ।
 - (ख) मुखर्जीले कपिलवस्तुको उत्तर पश्चिमको सोह्रकुने स्तूप उत्खनन् गरेको थिए । उक्त स्तूपलाई असिनको स्पूप भनिएको छ ।
 - (ग) यिनले दरवारको पूर्वद्वारा पत्ता लगाए ।
 - (घ) मुखर्जीले तिलोराकोटको उत्तरतर्फ पर्ने सगरहवाको उत्खनन् गरी १७ वटा स्तूप पत्ता लगाए । उक्त स्तूपहरु ठूलो पोखरीको डिलमा पाइएका थिए ।
 - (ङ) मुखर्जीले लोरी कुदान, गोरीहवा, निग्लीसागर र विकुलीमा पनि उत्खनन् गरी अनेका प्रकारका अवशेषहरु फेला पारे ।
- वास्तवमा कपिलवस्तुको चिनारीमा पि.सी. मुखर्जीको ठूलो योगदान रहेको छ । कपिलवस्तु र

यसको वरिपरिका अनेकौं स्थानहरूमा उत्खनन् गरेर मुखर्जिले तिलौराकोटकबो चिनारी गराएका थिए ।

कपिलवस्तुको उत्खनन्को इतिहासमा सन् १९६२-६५ मा भारतीय पुरातत्वविद् देवता मित्राले कपिलवस्तुको उत्खनन् गरी यसलाई तिलौराकोटको रूपमा मात्र वर्णन गरिन् । एकातर्फ उनले तिलौराकोटलाई प्राचीन कपिलवस्तु मानेकी छैनन् भने करीव त्यसै समयको हाराहारीमा भारतको पिपरहवाको उत्खनन् गर्ने के.एम. श्रीवास्तवले पिपर हवालाई प्राचीन कपिलवस्तु मानेका छन् । तर वहाँहरूको उक्त तर्क तथ्यहीन सत्यता भन्दा पर रहेको छ । किनकि धरैजसो प्राचीन साहित्यक श्रोत लगायत अन्य श्रोतहरूले समेत तिलौराकोटलाई नै प्राचीन कपिलवस्तुको रूपमा प्रमाणित गरिसकेका छन् ।

कपिलवस्तुमा सन् १९६५ मा नेपाल पुरातत्व विभाग र सन् १९६६-६७ मा जापानको रिसो विश्वविद्यालयको पनि उत्खनन् कार्य सम्पन्न गरेको छन् । उक्त उत्खननहरूबाट विभिन्न प्रकारका अवशेषहरू प्राप्त भएका छन्, जुन निम्न बमोजिमका छन् ।

कपिलवस्तुको उत्खनन्मा जम्मा तेह्रवटा स्तरहरू पाइएका छन्, जसमा ईशापूर्व एघारौं शताब्दीदेखि इश्वीको तेस्रो शताब्दीसम्ममा मानव बसोबास भएको संकेत पाइन्छ । उक्त तहहरूक (Strata) लाई जम्मा पाँच युगमा वर्गीकरण गर तह नं १३, १२, ११ र १० लाई प्रथम, ९ र ८ लाई दोस्रो ५ र ४ लाई चौथो र ३ र १ लाई पाँचौ युग मानिएको छ । यी विभिन्न युगहरूमध्ये प्रथम युग एघारौंदेखि आठौं शताब्दी ईशापूर्व, दोस्रो युग सातौंदेखि पाँचौं शताब्दी ईशापूर्व, तेस्रो युग चौथोदेखि तेस्रो शताब्दी ईशापूर्व, दोस्रो युग सातौं देखि पाँचौ शताब्दी ईशापूर्व, तेस्रो युग चौथोदेखि तेस्रो शताब्दी ईशापूर्व, चौथो युग दोस्रो शताब्दी ईशापूर्वदेखि प्रथम शताब्दी इश्वी र पाँचौ तथा अन्तिम युग इश्वीको तेस्रो शताब्दीसम्मका मानिएका छन् ।

उक्त उत्खनन्का तहहरू र काल निम्न अनुसार वर्गीकृत छन्-

(क) तह नं १३ - १० (इशापूर्व एघारौं देखि आठौं शताब्दी)

तिलौराकोटको उत्खनन्को चौधौं तहमा वन बसोबासको संकेत पाइएको छैन तर तेह्रौं देखि दशौं तहसम्मका तहलाई एघारौं र आठौं शताब्दी इ.पू.को मानिएको छ । उक्त तहहरूमा खैरो रंगका (painted Grey Ware) र रातो रंगको माटोका भाँडाकुँडा (Red Ware) प्राप्त भएका छन् । त्यहाँ कालो रंगका माटोका भाँडाकुँडा (Northern Black Polished Ware) चाँही प्राप्त भएका छन् । भारतको हस्तिनापुरको उत्खनन्मा पनि १३ -१० का तह (Layers) मा P.G ware र Red Ware पाइएका हुनाले त्यसलाई इशापूर्व एघारौं र आठौं शताब्दीलाई प्रथम युग मानिएको छ ।

(ख) तह नै ९ - ८ (इशापूर्व छैटौं देखि पाँचौं शताब्दी) - तिलौराकोटको उत्खनन्मा प्राप्त नवौं र आठौं तह इशापूर्व छैटौं र पाँचौं शताब्दीको बीचको समयको मानिएको छ । ती तहहरूमा खैरो रंगका माटोका भाँडाकुँडा टुक्रटुकी (P.G Ware) को स्थानमा केही मात्रामा कालो रंगको भाँडावर्तन (N.B.P Ware) का टुक्रटुकी पनि पाइएका छन् । उक्त युगलाई दोस्रो युग मानिएको छ । तिनीहरू साँचोको प्रयोग गरी बनाएका नभएर हातैले बनाइएका छन् । उक्त वस्तुहरूले हस्तिनापुरको उत्खनन्को काल संख्या तीनसँगै सामञ्जस्यता राख्ने हुनाले उक्त युगलाई इ.पू. छैटौंदेखि पाँचौं शताब्दीको बीचको मानिएको हो ।

(ग) तह नं. ७-६ (इ.पू. चौथो- तेस्रो शताब्दी) - तिलौराकोटको उत्खनन्मा सातौं र छैटौं तहलाई तेस्रो काल (Third Period) मानेर त्यसको समय इ.पू. चौथो- तेस्रो शताब्दी मानिएको पाइन्छ ।

उक्त युगमा लघ्याए ध्वचभ प्रशस्त मात्रामा र P.G. ware / Red Ware केही मात्रामा पाइएका छन् । यो युगमा मानिस र जनावरको आकृतिहरु प्रशस्त मात्रामा पाइएका छन् । ती आकृति सबै माटोमा निर्मित छन् र हातैले बनाएका छन् । उक्त मृत्तिका मूर्तिका आँखा ठूला र मुखाकृति सानो छन् । बेभिलका कर्णकुण्डल लगाएका ती मूर्तिहरुमा केश विन्यास आकर्षक ढङ्गमा गरिएको देखिन्छ । माटाका भाँडाकुँडाका टुक्राटुकी र माटोको ढकनी भएका भाँडो पनि पाइएको छ ।

(घ) तह नं. ५-४ (इ.पू. तेस्रो शताब्दीदेखि इ. प्रथम शताब्दी) -

तिलौराकोटको उत्खननको तह नं ५ र ४ लाई चौथो युग मानिएको छ । उक्त युग इ.पू. तेस्रो शताब्दीदेखि इश्वीको प्रथम शताब्दीको बीचको मानिन्छ । उक्त युगका तहमा रातो रंगको माटाका भाँडावर्तन (ध्वचभ० प्रशस्त मात्रामा पाइएका छन् । त्यहाँ प्राप्त जनावरको मूर्तिमा हात्ती, घोडा, गाइ र भेडाका आकृति मुख्य छन् । त्यस्तै त्यहाँ माटाका थाल, कचौरा र घैलाका टुक्राटुकी पनि प्रशस्त मात्रामा पाइएका छन् ।

(ङ) तह नं. ३-१ (तेस्रो शताब्दी इश्वीसम्म)- तिलौराकोटको उत्खननको अन्तिम युग पाँचौ युग थियो, जुन पाँचौ युग इश्वीको दोस्रो, तेस्रो शताब्दीतिरको मानिन्छ । त्यो युगमा माटामा भाँडाका टुक्राटुकी लगायत खेलौना, मानिस, देवता र पशुका मूर्तिहरु पाइएका छन् । इश्वीका तेस्रो शताब्दी पश्चात् चाहिँ तिलौराकोटको वस्ती उजाड भएको पाइन्छ ।

कपिलवस्तुको उत्खननको प्रथम युगका स्तरहरुमा प्रशस्त मात्रामा खैरा रंगका माटाका भाँडाका टुक्राटुकी ९ एबप्लतभम न्वभथ ध्वचभ यच एन् ध्वचभ ० पाइएका छन् भने दोस्रो युगमा एन् ध्वचभ को साथमा त्यचतजभचल द्यविअप एयष्कजभम ध्वचभ, एवं माटाका मूर्तिहरु पनि पाइएका छन् । कपिलवस्तुको उत्खननको तेस्रो चौथो र पाँचौ युगमा पनि विभिन्न समयमा निर्मित माटाका मूर्ति र खेलौनाहरु पाइएका छन् ।

कपिलवस्तुको उत्खननमा मानव अस्थिपञ्जरहरु, पंचमार्क (आहात) मुद्रा, माटाका भाँडाका टुक्राटुकी ब्राह्मीलिपिमा 'नेगम' र 'नेगमय' लेखिएको माटाको शिलछाप, माटाका शिलछाप, माटाका स्त्री मूर्ति एवं खेलौनाहरु पाइएका छन् । सुरक्षा पर्खाल, सुरक्षा खाई, नगरका चार द्वारहरु, सुनार र लौहारका कार्यशाला, स्पूहरु र विहार (दरवार ?) पनि यहाँका महत्वपूर्ण प्राप्तिहरु हुन् ।

तिलौराकोट पूरै क्षेत्र एक ढिस्कोको रूपमा रहेको छ । करिब १३०० × १७००० फिटको क्षेत्रफलमा फैलिएको यस क्षेत्रको हालसम्म राम्रो सँग उत्खनन हुन सकेको छैन । यस क्षेत्रको राम्रो सँग अन्वेषण र उत्खनन गरेको खण्डमा तिलौराकोट प्राचीन कपिलवस्तु होइन भन्ने दावा स्वतः नै निस्तेज भएर जाने छन् । तसर्थ त्यस क्षेत्रको समुचित उत्खनन गर्नु आज हामी सबैको प्रमुख कर्तव्य भएको छ ।

लुम्बिनी

विश्वमा विवादरहित सिद्धार्थ गौतम बुद्ध जन्मभूमि लुम्बिनीमा विषयमा जहिले पनि खिचलोको मुद्दा बनाउनका रमाउनेहरु पनि यहाँ अभै छन् । लुम्बिनी भारतमा पर्छ भन्ने दावी बारबार भारतीय पक्षले गरेतापनि एतिहासिक एवं पुरातात्विक उत्खनन बाट लुम्बिनी नेपालमै अवस्थित रहेको प्रमाणित भइसकेको छ । ब्रिटिस भारतको समयमा बेलायतीहरुको भारतीय पुरातात्विक महत्वका विषयहरुमा

अनुसन्धान र उत्खनन् गर्दा नेपालमा पनि अनुसन्धान र उत्खनन् गर्ने नेपाललाई प्रस्ताव राखिँदा तत्कालिन सरकारले सो कार्य गर्न अनुमति नदिएको कारणले बुद्धको जन्मभूमि र राज्य भूमि भारतमा नै छन् भन्ने धारणायुक्त प्रतिवेदन तयार गरिएको थियो । तर यो भ्रम तब निवारण भयो जब जनरल खड्ग शम्सेर ज.ब.रा र डा. ए . फुहररले १८९५-९६ मा लुम्बिनी, निग्लिहवा र कोटिहवामा ती अशोक स्तम्भ पत्ता लगाए । सर्वप्रथम 'हिद बुधे जाते', 'हिद भगवं जाते' ति लुमिनि गामे' उत्कीर्ण गरिएको अशोकको शिलास्तम्भ प्राप्त भएको थियो । यही कारणले बेलायतीहरुले भारतीय पुरातत्वविद पि.सि. मुखर्जिलाई अनुसन्धान गर्न पठाए । उनले अरोराकोट (निग्लिहवा) कनकमुनि बुद्धको जन्मभूमि, कोटिहवा क्रकुच्छन्द बुद्धको जन्मभूमि र लुम्बिनी शाक्यमुनि बुद्धको जन्मभूमिको हो भनेर निश्चित किटानसहित प्रमाणित गरिदियो । उनैले यी प्रमाणहरुको आधारमा कपिलवस्तुको स्थान निर्धारण गरेर वर्तमान तिलौराकोट नै वस्तुस्थितिको आधारमा प्राचीन कपिलवस्तु हो भनेर प्रमाणित गरेको थियो भने पहिलो पल्ट लुम्बिनीको नक्शा सन् १९०१ मा प्रकाशित गरेको थियो ।

अशोकस्तम्भाभिलेख ब्राह्मी लिपिमा

देवान पियेन पियदसिन लाजिन वीसतिवसाभिसितेन
 अतन आगा च महियिते हिद बुधे जाते सक्य मुनीति
 सिला विगडाभिचा कालापित सिलाथमे च उसपापिते
 हिद भगवं जातेनि लुमनि गामे उवलिकेकटे
 अठ भागिये च

“पञ्चा नरानं रतन”

Dhamma.Digital

अंगुत्तरनिकाय

परियत्ति सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष

(कक्षा १०, तृतीय पत्र)

अंगुत्तरनिकाय प्राप्ताङ्क २५ अंक, १० घण्टा

६. “भिक्षुहो । मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक रुपलाई देखिन जो यस्तरी स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि पुरुषको रुप । “भिक्षुहो ! पुरुषको ‘रुप’ स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ ।”
७. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक शब्दलाई देखिन जो यस्तरी स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि पुरुषको शब्द । “भिक्षुहो ! पुरुषको ‘शब्द’ स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ ।”
८. “ भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक गन्धलाई देखिन, जो यस्तरी स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ । जुन कि पुरुषको गन्ध । “भिक्षुहो । पुरुषको ‘गन्ध’ स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ ।
९. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक रसलाई देखिन जो यस्तरी स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ । “भिक्षुहो ! पुरुषको ‘रस’ स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ ।”
१०. “ भिक्षुहो । मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक स्पर्शलाई देखिन जो यस्तरी स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि पुरुषको स्पर्श । “भिक्षुहो ! पुरुषको ‘स्पर्श’ स्त्रीको चित्तमा दबिएर बसेको हुन्छ ।”

२. नीवरणप्पहानवगो

१. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई (विषयलाई) देखिन जस्मा कि अनुत्पन्न कामेच्छा (काम - तृष्णा) उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको कामेच्छा वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक हुँदै आउँछ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - शुभ- निमित्त (पुरुष वा स्त्रीले एक आपसमा रुपलाई सौन्दर्य मानेर आकर्षक हुने भाव) । “ भिक्षुहो ! ‘शुभ-निमित्तलाई’ नै गलत विचार गरि लिनाले अनुत्पन्न कामेच्छा उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको कामेच्छा वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।”
२. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिन जस्मा कि अनुत्पन्न व्यापाद (द्वेष) उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न व्यापाद वृद्धि भएर आउँछ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - विरोध गर्नु (प्रतिघ निमित्त) । “ भिक्षुहो ! ‘विरोधी भावलाई’ नै गलत विचार गरि लिनाले अनुत्पन्न भएको व्यापाद उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको व्यापाद वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।”
३. “ भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिन, जस्मा कि अनुत्पन्न थीनमिद्ध (शारीरिक र मानसिक आलस) उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको थीनमिद्ध भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।

“ भिक्षुहो ! जुन कि यो - अरुचि, सुस्त, उँघ, भोजनान्तर तन्द्रा र चित्तको अकर्मण्यता । “भिक्षुहो ! चित्तको अकर्मण्यताले’ नै गर्दा अनुत्पन्न थीनमिद्ध उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको थीनमिद्ध वृद्धि हुन्छ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।

४. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि धर्मलाई देखिदिन जस्मा कि अनुत्पन्न उद्धचकुकुच्च (अशान्त, पश्चाताप) उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको उद्धचकुकुच्च वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।”

५. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन, जस्मा कि अनुत्पन्न विचिकिच्छा (शंका) उत्पन्न भएर आउँछ, उत्पन्न भएको विचिकिच्छा वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - गलत विचार मनमा आए । “भिक्षुहो ! ‘गलत विचार’ लिनाले अनुत्पन्न विचिकिच्छा उत्पन्न हुन्छ, उत्पन्न भएको विचिकिच्छा वृद्धि भएर आउँछ, परिमाणमा अधिक भएर आउँछ ।

६. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि धर्मलाई देखिदिन जस्मा कि अनुत्पन्न कामच्छन्द (काम-तुष्णा) उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको कामच्छन्द प्रहीण हुन्छ । “भिक्षुहो ! ‘असुभ - निमित्तलाई’ नै सठीक विचार लिएमा अनुत्पन्न कामच्छन्द उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको कामच्छन्द प्रहीण हुन्छ ।”

७. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन जस्मा कि अनुत्पन्न व्यापाद (द्वेष) उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको व्यापाद प्रहीण हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - मैत्री, चित्त विमुक्ति । “भिक्षुहो ! ‘मैत्री, चित्त विमुक्तिलाई नै सठीक विचार लिएमा अनुत्पन्न व्यापाद उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको व्यापाद प्रहीण हुन्छ ।”

८. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन, जस्मा कि अनुत्पन्न थीनमिद्ध (शारिरीक मानसिक आलस) उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको थीनमिद्ध प्रहीण हुन्छ । “ भिक्षुहो ! जुन कि यो - उद्यमि, प्रयत्नवान, पराक्रमि । “ भिक्षुहो । ‘प्रयत्न - शीलद्वारा’ नै अनुत्पन्न थीन मिद्ध उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको थीनमिद्ध प्रहीण हुन्छ ।”

९. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन जस्मा कि अनुत्पन्न उद्धचकुकुच्च (अशान्त चित्त र पश्चाताप) उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको उद्धचकुकुच्च प्रहीण हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो शान्त - चित्त । “भिक्षुहो ! ‘शान्त - चित्तद्वारा’ नै अनुत्पन्न उद्धचकुकुच्च उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको उद्धचकुकुच्च प्रहीण हुन्छ ।

१०. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन, जस्मा कि अनुत्पन्न विचिकिच्छा (शंका) उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको विचिकिच्छा प्रहीण हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - सठीक विचार मनमा आए । “भिक्षुहो ! ‘सठीक विचार’ लिएमा अनुत्पन्न विचिकिच्छा उत्पन्न हुँदैन, उत्पन्न भएको विचिकिच्छा प्रहीण हुन्छ ।”

३. अकम्मनियवग्गो

१. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देखिदिन, जुन अभ्यास नगर्नाले यस्तो अकर्मण्य हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! अभ्यास नगर्नाले चित्त अकर्मण्य हुन्छ ।”

२. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन, जुन अभ्यास गर्नाले कर्मण्य हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! अभ्यास गर्नाले चित्त कर्मण्य हुन्छ ।”

३. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन, जुन अभ्यास नगर्नाले यस्तो महान अनर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! अभ्यास नगर्नाले चित्त महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

४. अदन्तवग्गो

१. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन, जुन दमन गरी नराखेमा यस्तो महान अनर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो- चित्त । “भिक्षुहो ! चित्तलाई दमन गरी नराखेमा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

२. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन, जुन दमन गरी राखेमा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो !” जुन कि यो-चित्त । “भिक्षुहो ! चित्तलाई दमन गरी राखेमा महान अर्थकारी हुन्छ ।”

३. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन, जुन असंरक्षित हुँदा यस्तो महान अनर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त असंरक्षित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

४. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन सुसंरक्षित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त सुसंरक्षित हुँदा महान अर्थकारी हुन्छ ।”

५. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन असुरक्षित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त असुरक्षित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

६. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन सुरक्षित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त असुरक्षित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

७. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन असंयमित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त असंयमित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

८. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन संयमित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त संयमित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

९. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन अदमित, असंरक्षित, असुरक्षित, असंयमित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त अदमित, असंरक्षित, असुरक्षित, असंयमित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

१०. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि एक धर्मलाई देख्दिन जुन दमित, संरक्षित, सुरक्षित, संयमित हुँदा यस्तो महान अर्थकारी हुन्छ । “भिक्षुहो ! जुन कि यो - चित्त । “भिक्षुहो ! चित्त दमित, संरक्षित, सुरक्षित, संयमित हुँदा महान अनर्थकारी हुन्छ ।”

५. पणिहितअच्छवग्गो

१. “भिक्षुहो ! जस्तो कि धानको बाला वा जौको बालामा सठीक सँग नलागिसकेको कनलाई हात वा खुट्टामा बिच्छ र रगत निकालि दिन्छ, यसो हुनु सम्भव छैन । त्यो के कारणले ? धानको बालामा ठीकसँग कन नलागि सकेकोले गर्दा । “भिक्षुहो ! यसरी नै जो कोही भिक्षुले चित्तलाई ठीक सँग नलगाईकन

अविद्यालाई छेदन गर्छ, विद्यालाई उत्पन्न गर्छ, अनि निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्छ भन्नु सम्भव छैन । त्यो के कारणले ? “भिक्षुहो ! चित्तलाई सठीकसँग नलगाउनाले ।”

२. “भिक्षुहो ! जस्तो कि धानको बाला वा जौको बालामा सठीक सँग लागि सकेको कनलाई हात वा खुट्टामा विज्छ, र रगत निकालि दिन्छ, यसो हुनु सम्भव छ । त्यो के कारणले ? धानको बालामा ठीकसँग कन लागि सकेकोले गर्दा । “भिक्षुहो ! यसरी नै जो कोही भिक्षुले चित्तलाई ठीक सँग लगाईकन अविद्यालाई छेदन गर्छ, विद्यालाई उत्पन्न गर्छ, अनि निर्वाणलाई साक्षात्कार गर्छ भन्नु सम्भव छ । “भिक्षुहो ! त्यो के कारणले ? “भिक्षुहो ! चित्तलाई सठीकसँग लगाउनाले ।”

३. “भिक्षुहो ! यहाँ कोही एक व्यक्तिको चित्त प्रदूषित भएको हुन्छ, त्यस प्रकारको चित्तलाई चित्तद्वारा मैले विचार गरी हेर्दा देख्छु - ‘यदि यो व्यक्ति यसै समयमा मृत्यु भए उसलाई समातेर ल्याई मानौं नरकमा राखि दिए जस्तै हुन्छ । त्यो के कारणले ? “भिक्षुहो ! चित्त प्रदूषित भएकोले नै हो । “भिक्षुहो ! चित्त प्रदूषित भएको कारणले नै यहाँ कोही व्यक्ति मृत्यु पश्चात शरीर छोडेपछि अपाय, दुर्गति, विनिपात, नरकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

४. “भिक्षुहो ! यहाँ कोही एक व्यक्तिको चित्त प्रसन्न भएको हुन्छ,

९. “भिक्षुहो ! यो चित्त प्रभास्वर छ, त्यसलाई आगन्तुक उपक्लेशद्वारा नै उपल्किष्ट (दूषित) पारिदिएको हुन्छ ।”

१०. “भिक्षुहो ! यो चित्त प्रभास्वर छ, त्यसलाई आगन्तुक उपक्लेशद्वारा नै विमुक्त हुन्छ ।”

६. अच्छरासङ्घातवग्गो

१. “भिक्षुहो ! यो चित्त प्रभास्वर छ, त्यसलाई आगन्तुक उपक्लेशद्वारा नै उपल्किष्ट पारि दिएको हुन्छ । त्यसलाई अश्रुतवान पृथकजनले (धर्म, श्रवण नगरेका साधारण जनले) यथार्थतालाई जानेको हुँदैन । त्यसैले म भन्दछु अश्रुतवान पृथकजनमा भावनामय चित्त हुँदैन ।”

२. “भिक्षुहो ! यो चित्त प्रभास्वर छ, त्यसलाई आगन्तुक उपक्लेशद्वारा नै विमुक्त गरि दिएको हुन्छ । त्यसलाई श्रुतवान आर्यश्रावकले यथार्थ रूपले जानेको हुन्छ । त्यसैले म भन्दछु - श्रुतवान आर्यश्रावकमा भावनामय चित्त हुन्छ ।”

३. “भिक्षुहो ! चुट्की बजिञ्जेलसम्ममा भए पनि भिक्षुले मैत्री चित्तको भावन गर्छ भने यसैलाई भनिन्छ- “भिक्षुहो ! भिक्षु ध्यानमा रिक्त नभई बसेको, शास्ताको आज्ञालाई पालन गरेको, उपदेशअनुसार गरेको अनि व्यर्थैमा राष्ट्रपिण्ड नखाएको ।’ जसले अधिक गर्दछ उसलाई भन्नु नै के छ ।”

४. “भिक्षुहो ! चुट्की बजिञ्जेलसम्म भए पनि भिक्षुले मैत्री चित्तको भावना गर्छन भने यसैलाई भनिन्छ- “भिक्षुहो ! भिक्षु ध्यानमा रिक्त नभई बसेको, शास्ताको आज्ञालाई पालन गरेको, उपदेशअनुसार गरेको अनि व्यर्थैमा राष्ट्रपिण्डलाई नखाएको । जसले अधिक गर्दछ उसलाई भन्नु नै के छ ।”

५. “भिक्षुहो ! चुट्की बजिञ्जेलसम्म भएपनि भिक्षुले मैत्री चित्तलाई मनमा लिन्छ भने यसैलाई भनिन्छ- “भिक्षुहो । भिक्षु ध्यानमा रिक्त नभई बसेको, शास्ताको आज्ञालाई पालन गरेको, उपदेशअनुसार गरेको, व्यर्थैमा राष्ट्रपिण्डलाई नखाएको, जसले अधिक गर्दछ उसलाई भन्नु नै के छ ।”

६. “भिक्षुहो ! जति पनि अकुशल धर्महरु (कुशल नभएको धर्महरु), अकुशल भागका र अकुशल पक्षका छन् ती सबैमा मन पूर्वगामि हो । ती सबै धर्महरु मनमा पहिला उत्पन्न हुन्छ । अनि साथसाथैमा अकुशल धर्महरु लाग्छन् ।”
७. “भिक्षुहो ! जति पनि कुशल धर्महरु, कुशल भागका र कुशल पक्षका छन् ती सबैमा मन पूर्वगामि हो । ती सबै धर्महरु मनमा पहिला उत्पन्न हुन्छ अनि साथ साथैमा कुशल धर्महरु लाग्छन् ।”
८. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन जुन अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु परिक्षीण हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि प्रमाद (असावधानी) “भिक्षुहो ! ‘प्रमादताले’ नै अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि कुशल धर्म ह्यास अनि परिक्षीण हुन्छ ।”
९. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन जुन अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु परिक्षीण हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो- अप्रमाद (सावधानी) “भिक्षुहो ! ‘अप्रमादताले’ नै अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”
१०. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन जुन अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्म क्षय हुन्छन् । “भिक्षुहो ! जुन कि यो – आलस्य । “ भिक्षुहो ! ‘आलस्यताले’ नै अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”

७. विरियारम्भवगो

१. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन जुन अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो - वीर्यारम्भ (प्रयत्नशील) । “भिक्षुहो !

विचार’ लिएमा अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”

८. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन, जुन अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो – अबुभ्रपना हुनु । “भिक्षुहो ! ‘अबुभ्रपन’ भएमा नै अनुत्पन्न अशुकल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”
९. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन, जुन अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो- बुभ्रक्कड हुनु । “भिक्षुहो ! ‘बुभ्रक्कड’ भएमा नै अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”
१०. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिन, जुन अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् । “भिक्षुहो ! जुन कि यो- पापी-मित्रता । “भिक्षुहो ! ‘पापी-मित्र’ भएमा नै अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”

८. कल्याणमित्तादिवगो

१. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन, जुन अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, “ भिक्षुहो ! जुन कि यो- कल्याण-मित्रता । “भिक्षुहो ! ‘कल्याण-मित्र’ भएमा नै अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अशुक्ल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।
२. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन, जुन अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि अशुक्ल धर्महरुमा लाग्नु अनि कुशल धर्ममा नलाग्नु । “भिक्षुहो ! ‘अकुशल धर्महरुमा’ लाग्दा अनि ‘कुशल धर्महरुमा’ नलाग्दा अनुत्पन्न अकुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न कुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”
३. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन्, भिक्षुहो ! जुन कि कुशल धर्महरुमा लाग्नु अनि अकुशल धर्महरुमा नलाग्नु । “भिक्षुहो ! ‘कुशल धर्महरुमा’ लाग्दा अनि ‘अकुशल धर्महरुमा’ नलाग्दा अनुत्पन्न कुशल धर्महरु उत्पन्न हुन्छन् अनि उत्पन्न अकुशल धर्महरु क्षय हुन्छन् ।”
४. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन, जुन अनुत्पन्न बोध्यङ्गहरु (स्मृति, धर्म विचय, वीर्य, प्रीति, प्रश्रद्धि समाधि र उपेक्षा यी सात प्रकारलाई बोध्यङ्ग भन्दछन्) उत्पन्न हुँदैनन् अनि उत्पन्न बोध्यङ्गहरुले भावनालाई परिपूर्ण गरी लाभ उठाउन सक्दैनन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो – अनुचित विचार लिएमा । “भिक्षुहो ! ‘अनुचित विचार’ लिएमा अनुत्पन्न बोध्यङ्गहरु उत्पन्न हुँदैनन् अनि उत्पन्न बोध्यङ्गहरु भावनालाई परिपूर्ण गरि लाभ उठाउन सकिनेछन् ।”
५. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन अनुत्पन्न बोध्यङ्गहरु उत्पन्न हुन्छन्, उत्पन्न बोध्यङ्ग भावनालाई परिपूर्ण गरि लाभ उठाउन सक्छन्, “भिक्षुहो ! जुन कि यो- उचित विचार लिएमा । “भिक्षुहो ! ‘उचित विचार’ लिएमा अनुत्पन्न बोध्यङ्गहरु उत्पन्न हुन्छन्, अनि उत्पन्न बोध्यङ्गहरु भावनालाई परिपूर्ण गरि लाभ उठाउन सकिनेछन् ।”
६. “भिक्षुहो ! यो थोरै मात्रको हानि हो, जुन कि यो- आफन्तको हानि हुनु । “भिक्षुहो ! वास्तवमा हानि यो हो जुन कि यो- आफन्तके वृद्धि हुनु । “भिक्षुहो ! वास्तवमा हानि यो हो, जुन कि प्रज्ञाको हानि हुनु ।
७. “भिक्षुहो ! यो थोरै मात्रको वृद्धि हो, जुन कि यो- आफन्तको वृद्धि हुनु । “भिक्षुहो ! जुन कि यो- प्रज्ञाको वृद्धि हो यो नै उत्तम वृद्धि हो । “भिक्षुहो ! त्यसैले यसलाई यसरी शिक्षा लिनु पर्छ- प्रज्ञालाई नै वृद्धि गर्छु, उन्नति गर्छु । “भिक्षुहो ! यसरी नै शिक्षा लिनुपर्छ ।”
८. “भिक्षुहो ! यो थोरै मात्रको हानि हो जुन कि यो- भोगको हानि । “भिक्षुहो । वास्तवमा हानि यो हो, जुन कि यो- प्रज्ञाको हानि हुनु ।”
९. “भिक्षुहो ! यो थोरै मात्रको वृद्धि हो, जुन कि भोगको वृद्धि । “भिक्षुहो ! जुन कि यो प्रज्ञाको वृद्धि हो यो नै उत्तम वृद्धि हो । “भिक्षुहो ! त्यसैले यसलाई यसरी शिक्षा लिनुपर्छ- प्रज्ञालाई नै वृद्धि गर्छु, उन्नति गर्छु । “भिक्षुहो ! यसरी नै शिक्षा लिनुपर्छ ।”
१०. “भिक्षुहो ! यो थोरैमात्रको हानि हो जुन कि यो- यशको हानि । “भिक्षुहो ! वास्तवमा हानि यो हो, जुन कि यो- प्रज्ञाको हानि हुनु ।”

९. पमादादिवग्गो

१. “भिक्षुहो ! यो थोरै मात्रको वृद्धि हो, “भिक्षुहो ! जुन कि यशको वृद्धि । “भिक्षुहो ! जुन कि यो- प्रज्ञाको वृद्धि हो, यो नै उत्तम वृद्धि हो । “भिक्षुहो ! त्यसैले यस्तो शिक्षा लिनुपर्छ- ‘प्रज्ञालाई नै वृद्धि गर्छु र उन्नति गर्छु । “भिक्षुहो ! यसरी नै शिक्षा लिनुपर्छ ।
२. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान अनर्थकारी हुन्छ, जस्तै कि यो- प्रमाद (असावधान)। “भिक्षुहो ! ‘प्रमादता’ महान अनर्थकारी हुन्छ ।”
३. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान हितकारी हुन्छ, “भिक्षुहो ! जस्तै कि यो- अप्रमाद (सावधान)। “भिक्षुहो ! ‘अप्रमादता’ महान हितकारी हुन्छ ।”
४. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान अनर्थकारी हुन्छ, “भिक्षुहो ! जस्तै कि यो- आलस्य । “भिक्षुहो ! ‘आलस्यता’ महान अनर्थकारी हुन्छ ।”
५. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान हितकारी हुन्छ, जस्तै कि यो- वीर्यारम्भ (प्रयत्न शील) । “भिक्षुहो ! ‘वीर्यारम्भ’ महान अनर्थकारी हुन्छ ।”
६. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान अनर्थकारी हुन्छ, “भिक्षुहो ! जस्तै कि यो- महत् इच्छा । “भिक्षुहो ! ‘महत् इच्छा’ महान अनर्थकारी हुन्छ ।”
७. “भिक्षुहो ! मैले अन्य कुनै पनि यस्तो एक धर्मलाई देखिदैन जुन कि महान हितकारी हुन्छ, “भिक्षुहो ! जस्तै कि यो- अल्प इच्छा । “भिक्षुहो ! ‘अल्प इच्छा’ महान हितकारी हुन्छ ।”

११. अधम्मवग्गो

१. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु अधर्मलाई अधर्म भन्दछन्, “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यका लागि कल्याणार्थ, हितार्थ र सुखार्थ लागेको हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्धर्मलाई चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।”
२. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु धर्मलाई धर्म भन्दछन्, “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यका लागि कल्याणार्थ, हितार्थ र सुखार्थ लागेको हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्धर्मलाई चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।”
- ३.-१०. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु अविनयलाई अविनय भन्दछन् पे°..... विनयलाई विनय भन्दछन् पे°..... तथागतले नभनेको नबोलेकोलाई, तथागतले नभनेको नबोलेको भन्दछन् पे°..... तथागतले भनेको बोलेकोलाई तथागतले भनेको बोलेको भन्दछन् पे°..... तथागतले व्यवहार नगरेकोलाई, तथागतले व्यवहार नगरेको भन्दछन् पे°..... तथागतले अप्रज्ञाप्ति (नजताएको) गरेकोलाई अप्रज्ञाप्ति गरेको भन्दछन् पे°..... तथागतले प्रज्ञाप्ति (जताएको) गरेकोलाई प्रज्ञाप्ति गरेको भन्दछन्, “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यका लागि कल्याणार्थ,

हितार्थ र सुखार्थ लागेका हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भलाई चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।”

१२. अनापत्तिवग्गो

१. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरुले अनापत्तिलाई (दोष नलाग्ने), आपत्ति (दोष लाग्ने) भन्दछन्, “ भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन अहितार्थ, बहुजन असुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यहरुका लागि अकल्याणार्थ अहितार्थ र असुखार्थ लागेका हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पापोत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भलाई अन्तर्धान गर्ने हुन्छन् ।”

२. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरुले अनापत्तिलाई, अनापत्ति भन्दछन्, “ भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन अहितार्थ, बहुजन असुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यहरुका लागि अकल्याणार्थ अहितार्थ र असुखार्थ लागेका हुन्छन् । “भिक्षुहो ! अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भलाई अन्तर्धान गर्ने हुन्छन् ।”

३.-१० “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु^१ लहुक (हलुको) आपत्तिलाई गरुक (भारी ठूलो) आपत्ति भन्दन् पे^०.... गरुक आपत्तिलाई लहुक आपत्ति, भन्दछन् पे^०.... दुष्टुल्ल आपत्तिलाई अदुष्टुल्ल आपत्ति भन्दछन् पे^०.... सावशेष आपत्तिलाई अनवशेष आपत्ति भन्दछन् पे^०.... अनवशेष आपत्तिलाई सावशेष आपत्ति भन्दछन् पे^०.... अप्रतिकर्म आपत्तिलाई सप्रतिकर्म आपत्ति भन्दछन्, “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले बहुजन, अहितार्थ, बहुजन असुखार्थ धेरै नै जनहरु तथा देव मनुष्यहरुका लागि अकल्याणार्थ, अहितार्थ, र असुखार्थ लागेको हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पापोत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भलाई अन्तर्धान गर्ने हुन्छन् ।”

११. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु अनापत्तिलाई अनापत्ति भन्दछन्, “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ, धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यहरुका लागि कल्याणार्थ, हितार्थ र सुखार्थ लागेको हुन्छन् । “भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भमा चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।

१२. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु आपत्तिलाई आपत्ति भन्दछन्, भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ, धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यहरुका लागि कल्याणार्थ, हितार्थ र सुखार्थ लागेका हुन्छन् । “ भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छन् अनि तिनीहरुद्वारा नै यस सद्बर्भलाई चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।”

१३.-२०. “भिक्षुहो ! जो भिक्षुहरु लहुक आपत्तिलाई लहुक आपत्ति भन्दछन् पे^०.... गरुक आपत्तिलाई गरुक आपत्ति भन्दछन् पे^०.... दुष्टुल्ल आपत्तिलाई दुष्टुल्ल आपत्ति भन्दछन् पे^०.... सावशेष आपत्ति

१. विनय पिटक हेर्नु ।

भन्दछन् पे°.... अनवशेष आपत्तिलाई अनवशेष आपत्ति भन्दछन्
 पे°.... सप्रतिकर्म आपत्तिलाई सप्रतिकर्म आपत्ति भन्दछन् । पे°....
 अप्रतिकर्म आपत्तिलाई अप्रतिकर्म आपत्ति भन्दछन्, “ भिक्षुहो ! ती भिक्षुहरु बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ,
 धेरै नै जनहरु तथा देवमनुष्यहरुका निम्ति कल्याणार्थ हितार्थ र सुथार्थ लागेका हुन्छन् । “ भिक्षुहो ! ती
 भिक्षुहरुले धेरै नै पुण्योत्पन्न गर्ने हुन्छ अनि यस सद्धर्मलाई चिरस्थायी गर्ने हुन्छन् ।”

१३. एकपुगलवग्गा

१. “भिक्षुहो ! बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ, लोकानुकम्पार्थ तथा देवमनुष्यहरुका कल्याणार्थ हितार्थ र सुखार्थ एक व्यक्ति लोकमा उत्पन्न हुने गर्छ वा उत्पन्न हुन्छ । को एक व्यक्ति ? तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्ध । “भिक्षुहो ! बहुजन हितार्थ, बहुजन सुखार्थ लोकानुकम्पार्थ तथा देवमनुष्यहरुका कल्याणार्थ हितार्थ र सुखार्थ वहाँ नै एक व्यक्ति लोकमा उत्पन्न हुने गर्छ वा उत्पन्न हुन्छ ।”

२. भिक्षुहो ! लोकमा एक व्यक्तिको प्रादुर्भाव दुर्लभ छ । को एक व्यक्ति ? तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्धको । वहाँ नै एक व्यक्तिको लोकमा उत्पन्न हुनु दुर्लभ छ ।”

३. “भिक्षुहो ! लोकमा एक व्यक्ति आश्चर्यजनक मनुष्य उत्पन्न हुने गर्छ वा हुन्छ । को एक व्यक्ति ? तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्ध । वहाँ नै एक व्यक्ति लोक मा आश्चर्यजनक मुनष्य उत्पन्न हुने गर्छ वा उत्पन्न हुन्छ ।”

४. “भिक्षुहो ! एक व्यक्तिको मृत्यु हुँदा धेरै नै जनलाई अनुताप हुन्छ । को एक व्यक्ति ? तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्धको । वहाँ नै एक व्यक्तिको मृत्यु हुँदा धेरै नै जनलाई अनुताप हुन्छ ।”

५. “भिक्षुहो ! एक व्यक्ति जो अद्वितीय, जसको समान अरु कोही हुँदैन, जसको तुलनामा अरु कोही हुँदैन, जसको दाँजोमा सुहाउने अरु कोही हुँदैन, असमान (श्रेष्ठ), असमान समान गुणाङ्ग भएको अनि द्विपदहरु मध्येमा अग्र भएको लोकमा उत्पन्न हुने गर्छ वा हुन्छ । को एक व्यक्ति ? तथागत अर्हत सम्यक सम्बुद्धको । “भिक्षुहो ! वहाँ नै एक

Dhamma.Digital